

† IHS
BIBLIOTECA DE LOYOLA

Sala ~~8~~ 3

Estante ~~8 15~~ 9

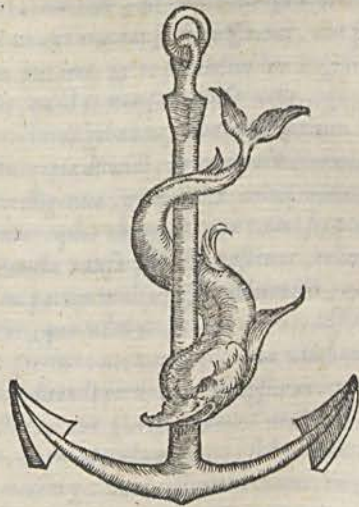
Plúteo ~~8 2~~ 1

R H E T O R I C O R V M
A D C. H E R E N N I V M
L I B R I I I I I . I N C E R T O
A V C T O R E .

CICERONIS

De Inventione *libri II.*
Topica ad Trebatium,
Oratoriae partitiones.

CORRIGENTE PAVLO MANVTIO,
ALDI FILIO.

VENETIIS, M. D. LIIII.

R H E T O R I C O R V M

A D C. H E R E N N I V M

A V T O R E

C I C E R O N I S

11. 111

de invención

de la materia

de la oración

FORNITE TAVIO MANATIO

A D I T I L I O

V E N T I S M. D. LIII.

A D H E R E N N I V M

2

R H E T O R I C O R V M A D C.

H E R E N N I V M

L I B E R I.

T S I N E G O T I I S familiaribus im-
pediti, uix satis otium studio suppedita-
re possumus, et id ipsum, quod datur, otij
libentius in philosophia consumere con-
sueuimus: tamen tua nos C. Herenni uo-
luntas commouit, ut de ratione dicendi conscribere-
mus; ne aut tua causa noluisse nos, aut fugisse la-
borem putares. & eo studiosius hoc negotium susce-
pimus, quod te non sine causa uelle cognoscere rhe-
toricam intelligebamus. non enim parum habet in se
fructus copia dicendi, & commoditas orationis, si re-
cta intelligentia, & desinita animi moderatione gu-
bernetur. quas ob res illa, quæ Græci scriptores inanis
arrogantie causa sibi assumpserunt, reliquimus. nã
illi, ne parum multa scisse uiderentur, ea conquisi-
uerunt, quæ nihil attinebant; ut ars difficilior cogni-
tu putaretur: nos autem ea, quæ uidebantur ad ra-
tionem dicendi pertinere, sumpsimus. non enim spe-
quæstus, aut gloria commoti uenimus ad scriben-
dum, quemadmodum ceteri; sed ut industria nostra
tuæ morem geramus uoluntati. nunc, ne nimium lon-
ga sumatur oratio, de re dicere incipiemus, sed si te
unum illud monuerimus, artem sine assiduitate di-
cendi non multum iuuare; ut intelligas hanc rationem
præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

A ij

AD HERENNIVM

ORATORIS officium est de ijs rebus posse dicere, quæ res ad usum civilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet orator; demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem uel uituperationem. Deliberatiuum est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem et dissuasionem. Iudiciale est, quod positum in controuersia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde, quo modo has causas tractari conueniat, ostendemus. Oportet igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronunciationem. Inuentio est excogitatio rerum uerarum aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio est ordo & distributio rerum; quæ demonstrat, quid quibus in locis sit collocandum. Elocutio est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria est firmâ animi rerum & uerborum dispositio perceptio. Pronunciatio est uocis, uultus, gestus moderatio cum uenustate. Hæc omnia tribus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est præceptio, quæ dat certam uiam rationemq; dicendi.

Imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo uelimus esse. Exercitatio est assiduus usus consuetudoq; dicendi. Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasq; res habere conueniret; nunc, quemad-

LIBER PRIMVS.

3

modum ad orationem possint oratoris officia accommodari, dicendum uidetur. Inuentio in sex partes orationis consumitur, exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis constituitur uel apparatus ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Diuisio est, per quam aperimus quid conueniat, et quid in controuersia sit, & per quam exponimus quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseneratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc quoniam una cum oratoris officijs, quo res cognitu esset facilior, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primum dicendum uidetur. Causa posita, quo commodius exordiri possimus, genus causæ considerandum est. Genera causarum sunt quatuor, honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causæ genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere; ut pro uiro forti contra paucos. Turpe genus causæ intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causam & honestatis et turpitudinis partem. Humile genus est, cum contempta res affertur. Cum hæc ita sint, conueniet exordiorum rationem ad omne genus causæ accommodari.

AD HERENNIVM

EXORDIORVM duo sunt genera, principium, quod Græce πρῶτον appellatur; & insinuationis, quæ ἐφοδος nominatur. Principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benevolos auditores habere possimus. Si genus causæ dubium habebimus, à benevolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile erit genus causæ, faciemus attentos. Sin turpe causæ genus erit, insinuatione utemur, de qua posterus dicemus, nisi quid naëti fuerimus, quare aduersarios criminando, benevolentiam captare possimus. Sin honestum causæ genus erit, licebit recte uel uti, uel non uti principio. Si uti uolumus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breuiter, quibus de rebus simus dicturi, exponere. Sin principio uti nolemus, à lege, à scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostræ causæ adiumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem uolumus, quo modo quidque confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causæ breuiter exponemus, et si attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inusitatis uerba facturos, aut de ijs rebus, quæ ad remp. pertinent, aut ad eos ipsos qui audient, aut ad deorum immortalium religionem; et si rogabimus, ut attente audiant; & si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus. Beneuolos auditores

LIBER PRIMVS.

4

facere quatuor modis possumus, à nostra, ab aduersariorum, ab auditorum persona, & à rebus ipsis. A nostra persona benevolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogancia laudabimus, aut in temp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiunt, aliquid referemus, dummodo hæc omnia ad eam ipsam rem, qua de agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem; et si orabimus, ut nobis sint auxilio; & simul ostendemus, nos in alijs spem noluisse habere. Ab aduersariorum persona benevolentia captabitur, si eos in odium, in inuidiam, in contemptum adducemus. In odium rapiemus, si quid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In inuidiam trahemus, si uim, si potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitates, affinitates aduersariorum proferemus, et his adiumentis magis, quam ueritati eos confidere aperiemus. In contemptum adducemus, si inertiam, ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ab auditorum persona benevolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus; & si, quæ de ijs existimatio, quæ iudicij expectatio sit, aperiemus. A rebus ipsis beneuolum auditorem efficiemus, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum per contemptum deprimemus. Deinceps de insinuatione aperendum est. Tria sunt tempora, quibus principio uti non possu-

AD HERENNIVM

mus: quæ diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris à nobis alienat: aut cum animus auditoris persuasus uideatur esse ab ijs, qui ante contra dixerunt: aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem non hominem, aut hominem, non rem spectari oportere: non placere nobis ipsis quæ facta dicantur ab aduersarijs, et esse indigna aut nefaria. Deinde cum rem diu auxerimus, nihil simile à nobis factum ostendemus, aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de maiore proferemus. Deinde ad nostram causam pedetentim accedemus, et similitudinem conferemus. Item si negabimus nos de aduersarijs, aut de aliqua re eorum dicturos, et tamen occulte dicemus interiectione uerborum. si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio aduersariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facile scire poterimus; quoniam nō sumus nescij, quibus rebus fides fieri soleat) ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam, si de eo, quod aduersarij firmissimum sibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur: aut ab aduersarij dicto exordiemur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus cum admiratione. Si defessi erunt audiendo, ab aliqua re, quæ risum mouere possit, exordiemur, ab apologo, à fabula uerisimili, imitatione, deprauatione, inuersione, abiectione, ambiguo, su-

LIBER PRIMVS.

5

spicione, irrisione, stultitia, exuperatione, collocatione, literarum mutatione: præterea expectatione, similitudine, nonitate, historia, uersu: aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione: & si promiserimus, aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos, nos non eodem modo, ut cæteri soleant, uerba facturos: quid alij soleant, quid nos facturi sumus, breuiter exponemus. Inter insinuationem & principium hoc interest, quod principium huiusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quas præscripsimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at insinuatio eiusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendo peruenire possimus. Verum hæ tres utilitates tamen in tota oratione sunt comparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: tamen id per exordium cause maxime comparandum est. Nunc, ne quando uitioso exordio utamur, quæ uitia uitanda sunt, docebo. In exordienda causa seruandum est, ut lenis sit sermo, & usitata uerborum consuetudo, ut non apparata oratio esse uideatur. uitiosum exordium est, quod in plures causas potest accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitiosum est, quo nihilo minus aduersarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduersarius potest uti ex contrario. Item uitiosum est, quod nimium apparatis uerbis compositum est, aut nimis longum est, & quod non ex ipsa causa natum uideatur, ut proprie cohereat cum narratione; & quod neque beneuolum, neque docia

quib

AD HERENNIVM

lem, neque attentum facit auditorem. De exordio scilicet dictum est: deinceps ad narrationem transeamus.

NARRATIONVM genera tria sunt. Vnum, quo exponimus rem gestam, & unumquodque trahimus ad utilitatem nostram vincendi causa: quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis vel laudationis causa. Tertium genus est id, quod a causa civili remotum est: in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera, unum quod in negotijs, alterum quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque ueras, neque uerisimiles continet res, ut eæ, quæ tragœdijs traditæ sunt. Historia, est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatem, animorum dissimilitudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspectionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum uarietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiã, iucundum exitum rerum. uerum hoc in exercendo transigitur. Illud, quod ad ueritatem pertinet, quo modo tractari conueniat, aperiemus. Tres conuenit res habere nar-

LIBER PRIMVS.

6

rationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit; & si non ab ultimo initio repetere uolemus; & si summatim, non particulatim narrabimus; & si non ad extremum, sed usque eò, quod opus erit, prosequemur; & si transitionibus nullis utemur; & si non deerrabimus ab eo, quod cœperimus exponere; & si exitus rerum ita exponemus, ut, ante quoque quæ facta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus. quod genus, si dicam me ex prouincia rediisse, profectum quoque in prouinciam intelligatur. Et omnino non modo id, quod obest, sed etiam id, quod neque obest, neque adiuuat, satius est præterire. Et ne bis aut sæpius idem dicamus, cauendum est, etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megaram uesteri aduenit Simo: ubi aduenit Megaram, insidias fecit uirgini: insidias postquam fecit, uim in loco attulit. Rem dilucide narrabimus, si ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, & rerum ac temporum ordinem conseruabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid noue dicamus; ne quam in aliam rem transeamus; ne ab ultimo repetamus; ne longe persequamur; ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus; & si persequemur ea, quæ de breuitate præcepta sunt. nam quo breuior, eo dilucidior, & cognitu facilior narra-

AD HERENNIVM

lo fiet. Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus: si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si uera res erit, nihilo minus hæc omnia narrando conseruanda sunt. nam sæpe ueritas, nisi hæc seruata sint, fidem facere non potest. Sin erit ficta, eo magis conseruanda erunt. De ijs rebus caute conflegendum est, quibus in rebus tabula, aut alicuius firma auctoritas uidebitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione noua excogitauimus, quod eam soli præter cæteros in tria tempora diuisimus, ut plane certam uiam et perspicuam rationem exordiorum haberemus. nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inuentione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industria, quàm rei utilitas postulabit, quæ fuisse uideamur, si prius pauca de causarum diuisione dixerimus.

CAVSARVM diuisio in duas partes distributa est. Primum, perorata narratione, debemus aperire quid nobis conueniat cum aduersarijs; si ea, quæ nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse matrem ab Oreste conuenit mihi cum aduersarijs: iure fecerit, et lixerit ne facere, id est in controuersia. Item è contrario, Agamemnonem esse à Clytemnestra occisum

LIBER PRIMVS. 7

confitentur: cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, & expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus. Eam plus quàm trium partium numero esse non oportet. Nam et periculosum est, ne quando minus uel dicamus, & suspicionem afferet auditori meditationis & artificij, quæ res fidem abrogat oratori. Expositio est, cum res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter & absolute. Nunc ad confirmationem transeamus.

TOTA spes uincendi, ratioq; persuadendi posita est in confirmatione & confutatione. nam cum adiumenta nostra exposuerimus, contrariaq; dissoluerimus, absolute nimirum munus oratorum confecerimus. utrumque igitur facere poterimus, si constitutionem cause cognouerimus. Causarum constitutiones alij quatuor fecerunt, noster doctor Hermes tres putauit esse, non ut de illorum quidquam detraheret inuentione, sed ut ostenderet, id, quod, oportuisset simpliciter & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter & bipertito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut diximus, tres sunt, coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis est, cum de facto controuersia est, hoc modo: Ajax in silua, postquam rescitit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulysses interuenit, occisum conspicatur, è corpore telum cruentum educit.

AD HERENNIVM

Teucer interuenit: cum fratrem occisum, & inimi-
cum fratris cum gladio cruento uidet, capitis arces-
sit. Hic, quoniam coniectura uerum queritur, de
facto erit controuersia, & ex eo constitutio cause con-
iecturalis nominatur. Legitima constitutio est, cum in
scripto aut ex scriptis aliquid controuersia nascitur.
Ea diuiditur in partes sex, scriptum & sententiam,
contrarias leges, ambiguum, definitionem, transla-
tionem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia
nascitur controuersia, cum uidetur scriptoris uolun-
tas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit, que
iubeat eos, qui propter tempestatem nauim relique-
rint, omnia perdere; eorum nauim ceteraq; esse, si
nauis conseruata sit, qui remanserunt in naui. ma-
gnitudine tempestatis omnes perterriti nauim relique-
runt, in scapham conscēderunt, præter unum ægro-
tum. is propter morbum exire & fugere non potuit.
casu & fortuna nauis in portum incolumis delata
est. illam ægrotus possidet. nauim petit ille, cuius fue-
rat. Hec constitutio legitima est ex scripto & senten-
tia. Ex contrarijs legibus controuersia constat, cum
alia lex iubet aut permittit, alia uetat quippiam fie-
ri, hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repe-
tundis damnatus sit, in concione orationem habere.
Altera lex iubet augurem, in demortui locum qui pe-
tat, in concione nominare. Augur quidam damnatus
de pecunijs repetundis, in demortui locum qui petat,
nominauit: petitur ab eo multa. Constitutio hæc est
legitima ex contrarijs legibus. Ex ambiguo controuer-
sia nascitur, cum scriptum duas aut plures res si-

LIBER PRIMVS. 8

gnificat, hoc modo: Paterfamilias cum filium here-
dem faceret, testamento uasa argentea uxori lega-
uit. Tullius heres meus Terentia uxori meæ xxx .
pondo uasorum argenteorum dato quæ uolet. Post
mortem eius, uasa pretiosa & celata magnifice illa
petit. Tullius se, quæ uelit ipse, xxx . pondo ei de-
bere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex de-
finitione constat causa, cum in controuersia est, quo
nomine factum appelletur. ea est huiusmodi: Cum L.
Saturninus legem frumentariam de semissibus et tri-
entibus laturus esset, Q. Coepio per id temporis Quæ-
stor urbanus erat: docuit senatum, ærarium pati non
posse largitionem tantam. senatus decreuit, si eam le-
gem ad populum ferat, aduersus remp. uideri eum fa-
cere. Saturninus ferre coepit. collegæ intercedere. ille
nihilominus cistellam detulit. Coepio, ut illum contra
S. C. intercedentibus collegis, aduersus remp. uidit
ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes distur-
bat, cistas deiecit, impedimento est quo secius fera-
tur lex: accersitur Coepio maiestatis. Constitutio est
legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur
ipsum, cum queritur quid sit. minuere, maiestatem.

Ex translatione controuersia nascitur, cum aut
tempus differendum, aut accusatorem mutandum,
aut iudices commutandos reus dicit. Hæc parte consti-
tutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunque
utimur. In hac parte nos iuris ciuilibus scientia iuuabit.
In iudicijs tamen non nihil ea utimur, ut hoc modo:
Si quis peculatus accusatur, quod uasa argentea
publica de loco priuato dicatur sustulisse; possit dicere,

AD HERENNIVM

eum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus; secum furti agi, non peculatus oportere. Hæc partitio legitime constitutionis his de causis raro uenit in iudicium, quod in priuata actione prætorie exceptiones fiunt, & causa cadit is, qui non, quem admodum oportet, egerit: et in publicis questionibus cauetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare nec ne. Ex ratiocinatione controuersia constat, cum res sine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi: Lex est, si furiosus exisset, agnatorum gentiliūq; in eo, pecuniāq; eius potestas esto. Et lex: Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus & obligatus culeo deiciatur in profluentem. Et Lex: Paterfamilias uti super familia, pecuniā ue sua legauerit, ita ius esto. Et Lex: Si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniāq; eius agnatorum gentiliūq; esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei damnato statim folliculo lupino os obuolutum est, & soleæ lignæ pedibus inductæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, testamentum ipso præsentem conscribunt, testes rite affuerunt, de illo supplicium paulo post sumitur. Ii, qui hæredes erant, testamento hereditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, suam uocat hereditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potue-

rit iure

LIBER PRIMVS. 9

rit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitime constitutionis, ostendimus: nunc de iuridicali constitutione dicamus. Iuridicalis constitutio est, cum factum conuenit, sed, iure an iniuria factum sit, queritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum una absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicimus. Ea est huiusmodi: Mimus quidam nominatim Accium poetam compellauit in scena: cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiua pars est, cum per se defensio infirma est, sed assumpta extranea re comprobatur. Assumptiue partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus postulat sibi ignosci. Ea diuiditur in purgationem, & deprecatio-nem. Purgatio est, cum consulto se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, ut Cæpio ad Tribunos pl. de amissione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo seruo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamento aperuerit, cum is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinem, ut ille qui ad diem commeatus non uenit, quod eum aquæ interclusissent. Deprecatio est, cum et peccasse, & consulto fecisse confitetur, & tamen postulat ut sui misereantur. Hoc, in iudicio non fere potest usu uenire, nisi quando pro eo dicimus, cuius

B

AD HERENNIVM

multa recte facta constant. hoc modo in loco communi per amplificationem iniiciemus: Quod si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci conveniret: uerum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non uenit: at in senatum, aut ante Imperatorem, et in consilium talis causa potest uenire. Ex translatione criminis causa constat, cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, cum se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis causa constat, cum a nobis non crimen, sed culpam ipsam amouemus, et uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is, qui P. Sulpitium se fateatur occidisse, et id iussu Consulium defendat, et eos dicat non modo impetrasse, sed rationem quoque ostendisse quare id facere liceret. In rem confertur, ut, si quis, ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito uetetur. Ex comparatione criminis causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: C. Pompilius, cum a Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, uenit cum hostium ducibus in colloctionem: ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret: satius esse duxit amittere impedimenta, quam exercitum: exercitum eduxit, impedimenta reliquit: accersitur maiestatis. Quae constitutiones, et quae constitutionum partes sint, satis uideo ostendisse. nunc, quo modo eas, et qua uia tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in cau-

LIBER PRIMVS. IO

sa destinari, quò ratio omnis totius orationis confertur. Constitutione igitur reperta, statim querenda est ratio. Ratio est, quae causam facit, et continet defensionem, hoc modo: (ut docendi causa in hac potissimum causa consistamus) Orestes cum fatetur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, peruertit defensionem: ergo affert eam, quae nisi intercederet, ne causa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quae continet defensionem, sine qua ne parua quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inuenta ratione, firmamentum querendum est, id est quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Cum iussus fuerit Orestes ratione hoc pacto, iure occidi, illa enim patrem meum occiderat: utetur accusator firmamento, hoc modo, Sed non abs te tamen occidi, neque indemnatae poenas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, et ex firmamento accusationis iudicij quae stio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Graeci $\nu\pi\omega\upsilon\mu\epsilon\lambda\upsilon\upsilon\upsilon$ appellant. Ea constituitur ex coniunctione firmamenti, et rationis defensione, hoc modo, Cum dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectum ne fuerit, a filio sine iudicio Clytemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus constitutionibus et partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur, praeterquam in coniecturali constitutione. in ea enim nec ratio queritur, quare fece-

C I AD HERENNIVM

rit; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiratur, quoniam non subest ratio. quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo. In tentio, Occidisti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occiderit ne. Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. sedulo dedimus operam, ut breuiter & dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. nunc, quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit, commo dius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. sed si quidem haec tardius, quam studes, absoluentur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. ueruntamen maturabimus, et, quod negotio diminutum fuerit, exaequabimus industria; ut pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuae largiamur uoluntati.

R H E T O R I C O R V M A D

C. H E R E N N I V M

L I B E R I I.

i N primo libro Herenni breuiter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, & in quibus officij artis elaborare conueniret,

L I B E R S E C V N D V S. I I

& ea officia qua ratione facillime consequi posset. uerum quod neque de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quo caetera tibi faciliora cognitu uiderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quae difficillima essent, potissimum scriberemus. Causarum tria genera sunt, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. multo difficillimum est iudiciale: ergo id primum absoluemus. hoc et priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima & difficillima est. ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta: & paruum partem eius in tertium uolumen transfereamus. De sex partibus orationis primum scribere incepi mus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te uelle existimabamus. Deinde coniuncte de confirmatione, & confirmatione dicendum fuit. quare genera constitutionum, & earum partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur, quo modo constitutionem, & partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conueniret: qua inuenta, curandum ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus esse causas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus, quae ratio posset inuentiones ad unamquamque constitutionem, aut partem constitutionis accommodare; & item quales argumentationes, quas Graeci *ὑποθέματα* appellant, sequi, & quae

les uitari oporteret: quorum utrunque pertinet ad confirmationem et confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat, qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quaeremus, quemadmodum quaque causam tractari conueniat: et nimirum coniecturalem, quae prima, & difficillima est, potissimum consideremus.

IN causa coniecturali, narratio accusatoris suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam uentum, aut abintum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unumquodque quid ualeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expedit se peccare, & à simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id diuiditur in causam, & in uitam. Causa est ea, quae induxit ad maleficiū commodorum spe, aut incommodorum euitatione: ut cum quaeritur, num quod commodum maleficio acquisierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit explere: aut numquod incommodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi, cupiditatem ostendet aduersarij: in uitatione incommodi, formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam, si poterit; aut

eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in suspicionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret num quando uenerit in similem suspicionem: & in eo debet esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, uita hominis possit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniae causa fecisse, ostendet eum semper auarum fuisse: subonoris, ambitiosum. ita poterit animi uitium cum causa peccati congelutinare. Si non poterit par uitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit auarum demonstrare, demonstrat corruptorem, uel perfidiosum, si quo modo poterit. Denique aliquo aut quamplurimis uitis contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si uehementer castus & integer existimabitur, aduersarius dicet, facta non famam spectari oportere: illum ante occultasse sua flagitia, se planum facturum ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit uitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, uim, persuasionem: quibus de rebus uituperatio eorum, quae extra id crimen erunt, non debeat assignari. Sin uehementer hominis turpitudine impediatur, & infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente, & utetur loco communi: Rumoribus cre-

AD HERENNIVM

di non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud Censores, sed de criminibus aduersariorum apud indices dicere. Collatio est, cum accusator id, quod aduersarium fecisse criminatur, alij nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse se perficere nisi aduersarium, aut eum ipsum alijs rationibus aut non potuisse, aut non æque commode potuisse, aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor ut demonstrat, oportet, aut alijs quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quo de ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quesita. Id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus queritur, celebris an desertus: semper, an tum cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer an profanus, publicus an priuatus fuerit: cuiusmodi loci attingant: num qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conueniat, perscribere non grauaremur, nisi facile quiuis causa posita posset iudicare. initia enim inuentionis ab arte debent proficisci: cætera facile comparabit exercitatio. Tempus ita queritur, qua parte anni, noctu an interdium, & qua die, & qua noctis hora factum esse dicatur, & cuiusmodi temporibus. spatium ita consideratur, satis ne longum fuerit ad eam rem transigendam; & potuerit ne scire, satis ad id perficiendum spatij futurum. nam parui refert, satis spatij fuisse ad id per-

LIBER SECVNDVS. 13

ficiendum, si id ante sciri, & ratione prouideri non potuerit. Occasio queritur, idonea ne satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata. spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur hoc modo: si quæ supra dicta sunt signa, concurrent: si præterea ex altera parte uires, pecunia, consilium, scientia, apparatus; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse: per quas res scire poterimus, utrum diffidendum an confidendum fuerit. spes celandi quæ fuerit, queritur ex conscijs, arbitris, adiutoribus, liberis aut seruis, aut utrisque. Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspitione. Id diuiditur in tempora tria, præteritum, instans, consequens. In præterito tempore oportet considerare ubi fuerit, ubi uisus sit, qui cum uisus sit, num quid apparuit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conscijs, de adiutoribus, de adiuuentis, num quo in loco præter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore queritur, num uisus sit cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu. nam quiuis horum potest constare suspitionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut a quo sit factum. Factum esse, hoc modo: si tumore aut liuore decoloratum est corpus mortui, significat eum ueneno necatum. A

AD HERENNIVM

quo factum sit, hoc modo: si telum, si uestimentum, si quid eiusmodi relictum sit, aut si uestigium rei fuerit, aut si cruor in uestimentis, aut si in eo loco comprehensus aut uisus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicatur. Consecutio est, cum quaeritur, quae signa nocentis & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, cum ad eum uentum sit, crubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quae signa conscientiae sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet, eum usque adeo praemeditatum fuisse quid sibi esset usu uenturum, ut confidentissime me resistens responderet: quae signa confidentiae, non innocentiae sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprii sunt ij, quibus, nisi accusator, nemo potest uti; et ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat, et cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt, cum accusatoris, tum defensoris, à testibus, contra testes; à quaestionibus, contra quaestiones; ab argumentis, contra argumenta; à rumoribus, contra rumores. A testibus dicemus secundum auctori-

LIBER SECVNDVS. 14

tatem & uitam testium, et constantiam testimoniorum. Contra testes, uita turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut non fieri potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. haec et ad improbationem, & approbationem testium pertinent. A quaestionibus dicemus, cum demonstrabimus, maiores, ueri inueniendi causa, tormentis et cruciatibus uoluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut, quidquid sciant, dicant. Et praeterea confirmatior haec erit disputatio, si, quae dicta erunt argumentando, iisdem uis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uerisimilem suspensionem: idemque hoc in testimonijs facere oportebit. Contra quaestiones hoc modo dicemus: Primum, maiores uoluisse certis in rebus interponi quaestiones, ut, quae uere dicerentur, seruari; quae falso in quaestione pronunciantur, refelli possent: hoc modo: Quo in loco quid positum sit, & si quid esset simile, quod uideri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde, dolori credi non oportere, quod aliis alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad comminiscendum, quod denique saepe scire aut suspicari possit, quid quaestor uelit aut dire: quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Haec disputatio comprobabitur, si refellimus quae in quaestionibus erunt dicta probabili argumentatione: idque partibus coniecturae, quas ante exposuimus, facere oportebit. Ab argumentis, et signis, & ceteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo conuenit: Cum multa concurrant argumenta

AD HERENNIVM

Et signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam uideri oportere. Item plus oportere signis et argumentis credi, quàm testibus: hæc enim eo modo exponi, quo modo re uera sunt gesta: testes corrumpi posse uel pretio, uel gratia, uel metu, uel similitate. Contra argumenta, et signa, et ceteras suspensiones dicemus hoc modo, si demonstrabimus nullam rem esse, quam suspicionibus quibus possit criminari: deinde unamquamque suspensionem extenuabimus, et dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quàm in alium quempiam conuenire: indignum facinus esse, sine testibus coniecturam et suspensionem firmamenti satis habere. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid: et dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret et comminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse uerum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit: et aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos et maleficos confinxisse, dicemus: et aliquam aut fictam fabulam in aduersarios asseremus, quam dicamus omnibus in ore esse: aut uerum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis asserat: neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quod quibus homo possit quamuis turpem de quolibet rumorem proferre, et confictam fabulam dissipare. Verum tamen si rumor uehementer probabilis esse uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare.

LIBER SECVNDVS. 15

Quod et difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, et in ueris causis sæpissime tractanda est, eo diligentius omnes eius partes perscrutati sumus, ut ne paruula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem præceptionis, assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis partes transeamus.

CVM uoluntas scriptoris cum scripto dissidere uidebitur, si à scripto dicemus, his locis utemur secundum narrationem: Primum scriptoris collaudatione: Deinde scripti recitatione: Deinde percunctatione, scirent ne aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eandem rem pertineat. Deinde collatione quid scriptum sit, quid aduersarij se fecisse dicant, quid iudicem sequi conueniat, utrum id quod diligenter perscriptum sit, an id quod acute sit excogitatum. Deinde ea sententia, quæ ab aduersarijs sit excogitata, et scripta attributa, contemnetur et infirmabitur. Deinde quaeretur, quid ei obfuerit, si id uoluisset scribere, ut non potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia reperietur, et causa proferetur, quare id scriptor senserit quod perscripsit: et demonstrabitur, scriptum illud esse dilucide, breuiter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cum ab aduersarijs sententia et uoluntas asferretur, à scripto potius iudicate sint. Deinde ostendetur, quàm periculosum sit à scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui cum fateatur se contra id, quod legibus sancitum est, aut

AD HERENNIVM

testamento perscriptum sit, fecisse: tamen facti quærat defensionem. A sententia sic dicemus: Primum laudabimus scriptoris commoditatem atque breuitatem, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit; illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium, uerba, et literas sequi, negligere uoluntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non æquo & bono posse fieri: quæ omnia scriptorem uoluisse quamrectissime fieri, nemo dubitet: at ea, quæ à nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus et inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra scriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum et stipulationum breuiter exscriptarum, in quibus intelligatur scriptorum uoluntas. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, & scriptoris uoluntatem non interpretetur. Cum duæ leges inter se discrepant, uidendum est primum, num quæ obrogatio aut derogatio sit. Deinde utrum leges ita dissentiant ut altera iubeat, altera uetet; an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse quod cogeretur, cum altera lex permitteret. plus enim ualet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex san-

LIBER SECVNDVS. 16

ciat, cui legi obrogatum uel derogatum sit; id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cum hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrarie legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad nostræ causæ commodum. Deinde de iuridicali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, utrum cum ea faciat: de qua parte posterius differemus. Si ambiguum esse scriptum putabitur; quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. Primum, sit ne ambiguum, quærendum est. Deinde, quo modo scriptum esset, si id, quod aduersarij interpretantur, scriptor fieri uoluisset, ostendendum est. Deinde id, quod nos interpretemur, & fieri posse, & honeste, recte, lege, more, natura, æquo et bono fieri posse; quod aduersarij interpretantur, à contrario: nec esse ambiguum scriptum, cum intelligatur utra sententia uera sit. Sunt qui arbitrentur ad hanc causam tractandam uehementer pertinere cognitionem amphibologiarum eam, quæ à dialecticis profertur. nos uero arbitramur, non modo nullo adiuumento esse, sed potius maximo impedimento. omnes enim illi amphibologias aucupantur, eas etiam, quæ ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. itaque & alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt: & dum caute & expeditè loqui uolunt, infantissimi reperiuntur. ita dum metuant, in dicendo ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronunciarè non possunt. uerum ho-

AD HERENNIVM

rum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum uoles, refellemus. in presentia hæc interferere non alienum fuit, ut huius infantie garrulam disciplinam contemneremus. Cum definitione utemur, primum afferemus breuem uocabuli definitionem, hoc modo: Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat: quæ sunt ea, quæ capiunt suffragia populi & magistratus consilia. nempe igitur tu & populum suffragio, & magistratum consilio priuasti, cum pontes disturbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. ego non affeci, sed prohibui detrimento. ærarium enim conseruauit, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum. Primum igitur uocabuli sententia breuiter, & ad utilitatem accommodatam causæ describetur. Deinde factum nostrum cum uerbi descriptione coniungetur. Deinde contrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoque ex iuris partibus sumetur de iuridicali absoluta; de qua iam loquemur. Queritur in translationibus primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat: num alio modo, tempore, loco: num alia lege, num alio querente aut agente. Hæc legibus & moribus, æquo & bono reperientur; de quibus dicitur in iuridicali absoluta. In causa rationali primum queretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus similiter scriptum aut iudicatum sit. Deinde, utrum ea res similis sit ei rei,

LIBER SECVNDVS. 17

ei rei, de qua agitur, an dissimilis. Deinde utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cauere, an quod satis cautum putarit, propter ceterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitime constitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicalem reuertamur.

ABSOLUTA iuridicali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extraræ defensionis. In ea queri conuenit, iure ne factum sit. De eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus ius constet, cognouerimus. Constat igitur ius ex his partibus, natura, lege, consuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto. Natura ius est, quod cognationis aut pietatis causa obseruatur: quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur. Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est: quod genus, ut in ius eas cum uoceris. Consuetudine ius est id, quod sine lege, æque ac si legitimum sit, usitatum est: quod genus id, quod argentario obtuleris expensum, à socio eius recte repetere possis. Iudicatum est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diuersa sunt, ut aliud alij iudici, aut Prætori aut Consuli, aut Tribuno pl. placitum sit: & fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit: quod genus: M. Drusus Prætor urbanus, quo cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sex. Iulius non reddidit. Item C. Cælius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatum læserat: P. Mutius cum, qui L. Accium poetam

AD HERENNIVM

nominauerat, condemnauit. Ergo quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicatæ proferri, cum id usu uenerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex æquo et bono ius constat, quod ad ueritatem et utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis L x, & cui morbus causa est, cognitorem det. Ex eo nouum ius constitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate. Ex pacto ius est, si quid inter se pepigerunt, si quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. In comitio aut in foro ante meridiem causam conijcito. Sunt item pacta, quæ sine legibus obseruantur ex conuentu, quæ iuri præstare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari conuenit, idq; in absoluta iniudiciali faciendum uidetur. Cum ex comparatione quæreretur, utrum satius fuerit agere id quod reus dicat se fecisse, aut id quod accusator dicat oportuisse fieri; primum quæri conuenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum uenustius, facilius, concludibilius. Deinde oportebit quæri, ipsum ne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde quæretur, potuerit ne uitari, ne in eum locum ueniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis, de qua ante dictum est. His ita tra-

LIBER SECVNDVS. 18

Etatis, accusator utetur loco communi in eum qui inutile utili præposuerit, cum statuendi non habuerit potestatem. Defensor contra eos, qui æquum censeant rem perniciosam utili præponi, utetur loco communi per conquestionem: & simul quæret ab accusatoribus & ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent: et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. Translatio criminis est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. In qua primum quærendum est, iure ne in alium crimen transferatur. Deinde spectandum est, an æque magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud quod reus suscepisse fateatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. Deinde oportuerit ne iudicium ante fieri. Deinde eum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus communis accusatoris, contra eum qui plus censebat uim, quàm iudicia ualere oportere: & ab aduersarijs percunctabitur accusator, quid futurum sit, si idem ceteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicant. Quid, si ipse accusator idem facere uoluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur: rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ij, qui audiunt, existiment aut non potuisse, aut non fuisse utile rem in iudicium uenire. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea diuiditur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum consulto à no-

AD HERENNIVM

bis factum negamus. Ea diuiditur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primum partibus ostendendum est, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primum, considerandum est, utrum per culpam uentum sit in necessitudinem, num culpam ueniendi necessitudo fecerit. Deinde quærendum est, ecquo modo uis illa uitari potuerit ac leuari. Deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertus ne sit quid contra facere, aut excogitare possit. Deinde, num quæ suspiciones ex coniecturali constitutione trahi possint, quæ significant id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde, si maxime necessitudo quæpiam fuerit, conueniat ne eam satis idoneam putari. Si autem imprudentia reus se peccasse dicet, primum quæretur utrum potuerit scire, an non potuerit. Deinde, utrum data sit opera ut sciretur, an non. Deinde, utrum casu nescierit, an culpa. nam qui se propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugisse rationem dicet, is animi uitio uidebitur nescisse, non imprudentia: quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabitur. Deinde, coniecturali constitutione quæretur, utrum scierit, an ignorauerit: et considerabitur, satis ne imprudentia præsidij debeat esse, cum factum esse constet. Cum in fortunam causa conferetur, & ea re defensor ignosci dicet reo oportere; eadem omnia uidentur consideranda, quæ de necessitudine præscripta sunt. Etenim hæ tres partes purgationis inter se finitimæ sunt, ut in omnibus eadem fere possint accommodari. Loci communes in his causis: Accusatoris con-

LIBER SECVNDVS. 19

tra eum, qui cum se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices demoretur: Defensoris, de humanitate, misericordia, uoluntatem in omnibus rebus spectari conuenire; & quæ consulto facta non sint, ea fraudi esse non oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccasse, neque id impudenter, aut fortuito, aut necessario fecisse dicemus, & tamen ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quæritur ex ijs locis, si plura aut maiora officia, quam maleficia, uidebuntur constare: si qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit: si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit: si ipse ille supplex, mansuetus, & misericors in potestatibus ostendatur fuisse: si ea, quæ peccauit, non odio, non crudelitate, sed officio & recto studio commotus fecit: si tali de causa alijs quoque ignotum est: si nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, si eum missum fecerimus: si nulla aut à nostris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum. Hæc causa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus, sed, quod potest uel ad senatum, uel ad concilium uenire, non uisa est supersedenda. Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut in rem, aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, quærendum erit primum, potuerit ne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa confe-

AD HERENNIVM

retur: & æquonam modo aut honeste, aut sine periculo potuerit obsisti: si maxime ita sit, num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in coniecturalem trahetur controuersiam, & quaeretur num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, & hæc eadem fere, & omnia quæ de necessitudine præcepimus, considerata erunt.

QUONIAM satis ostendisse uidemur, quibus argumentationibus in unoquoque genere causæ iudicialis uti conueniret, consequi uidetur ut doceamus quemadmodum ipsas argumentationes ornate, et absolute tractare possimus. nam fere non difficile est inuenire quid sit causæ adiumento: difficillimum uero est inuentum expolire, & expedite pronunciare. hæc enim res facit ut neque diutius, quàm satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem reuoluamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incòmode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione & ipsi meminisse poterimus, quid quoque loco dixerimus: et auditor cum totius causæ, tum uniuscuiusque argumentationis distributionem percipere, & meminisse poterit. Ergo absolutissima, & perfectissima argumentatio est ea, quæ in quinque partibus est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summam, quid sit quod probare uolumus. Ratio est causa, quæ demonstrat id uerum esse quod intendimus, breui subiectione. Rationis confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter ex-

LIBER SECVNDVS. 20

positam rationem. Exornatio est, qua utimur rei honestandæ, & collocupletandæ causa, confirmata argumentatione. Complexio est quæ concludit, breuiter colligens partes argumentationis. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostendemus Ulyssi fuisse quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat: à quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. uidebat, illo incolumi se incolumem non futurum. sperabat, illius morte se salutem sibi comparare. consueuerat, si iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari. cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. ergo et metus periculi hortabatur eum interimere, à quo supplicium uerebatur: & consuetudo peccandi maleficii suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim, qui minima peccata cum causa suscipiunt, tum uero illa quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes: si complures scelere se contaminauerunt imperij cupiditate: si multi leue compendium fraude maxima commutauerunt: cui mirum uidebitur, istum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitarum persequentissimum, iniuria laceffitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? Nam cum feræ bestias uideamus alacres, & erectas uadere, ut alteri

AD HERENNIVM

bestiæ nocent, non est incredibile putandum, istius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum: præsertim cum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem uideamus, in isto plurimas & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. si ergo pollicitus sum, me daturum causam, qua inductus Vlysses accesserit ad maleficium: et si inimicitarum acerrimam rationem, & periculi metum intercessisse demonstravi: non est dubium, quin confiteatur causam maleficij fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat: sed ea non semper necesse est uti. Tum enim complexione supersedendum est, si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandum res uidetur esse. Sin & brevis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatione & complexione supersedendum est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis, hæc, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita: breuissima est tripartita: mediocris, sublata aut exornatione, aut complexione, quadripartita.

GENERA duo sunt uitiosarum argumentationum: unum, quod ab aduersario reprehendi potest, idq; pertinet ad causam: alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sit quæ reprehensione consutari conueniat, quæ tacite contemni, atque uitari sine reprehensione, nisi

LIBER SECVNDVS. 21

exempla subiecero, intelligere dilucide non poteris. Hæc cognitio uitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet: nam & uitare in argumentatione uitium admonebit, & ab alijs non uitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus, perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda sunt, consideremus: ut & ipsi ab his uitijs recedere, & aduersariorum argumentationes hæc præceptione in omnibus partibus tenere, & ab aliqua parte labefactare possimus. Expositio uitiosa est, cum ab aliqua, aut a maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum: ut si quis hoc modo exponat: Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare diuitias, quam officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet querere qualis ratio, aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso & iniuria conferri. Item uitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: Nemo potest uno aspectu, neque præteriens in amorem incidere: nam cum non nemo deuenerit in amorem uno aspectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo, aliquando fieri, aut posse fieri, intelligatur. Item uitiosa expositio est, cum omnes res ostendimus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat

AD HERENNIVM

esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille heredem testamento ex parte faciebat. prædones illo loco nisi nunquam sunt: inimicum nullum habebat. relinquitur, si neque à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quod alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiuscemodi expositione reprehensione utemur, si quos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficiam ostenderimus: uelut in hoc exemplo cum dixerit necesse esse aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse, dicemus potuisse uel à familia, uel à coheredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionem disturbauerimus, nobis latiore locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque uitandum est in expositione, ne quando, cum omnia collegisse uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item uitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione: ut si, cum plura sint, pauciora dicamus, hoc modo: Duæ res sunt indices, quæ homines ad maleficiam impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquit quispiam. quid ambitio? quid irreligio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia permulta?

Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, et plura dicimus, hoc modo. Tres res sunt, quæ omnibus homines sollicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixisse metum & cupiditatem: quoniam ægritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est. Item uitiosa expositio est, quæ nimium longe reperitur, hoc modo. Omnium malorum stultitia est

LIBER SECVNDVS. 22

mater, quæ parit immensas cupiditates: immensæ porro cupiditates, infinitæ, & immoderate sunt: hæc pariunt auaritiam: auaritia porro hominem ad quoduis maleficiam impellit: igitur auaritia induciti aduersarij nostri hoc in se facinus admiserunt. Hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium & ceteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est.

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiogna ad terram trabes:
Ne ue inde nauis inchoandæ exordium
Cepisset, quæ nunc nominatur nomine
Argo; qua uecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Pelie per dolum:
Nam nunquam hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore seuo saucia.

Nam hic satis erat dicere, (sicut modo, quod esset satis, curasset poeta.)

Vtinam ne hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore seuo saucia.
Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. non enim reprehensione eget, sicut alia complures, sed sua sponte uitiosa est.

VITIOSA ratio est, quæ ad expositionem non est accommodata uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem. Infirma ratio est, quæ non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est: uelut apud Plautum:

AD HERENNIVM

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus, uerum in atate utile,
Et conducibile :-

Hæc expositio est. uideamus, quæ ratio afferatur.
= Nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri conuenit, utile quid sit ratiocinatur. Vana ratio est, quæ ex falsa causa constat, hoc modo: Amor fugiendus non est: nam ex eo uerissima nascitur amicitia. Aut hoc modo: Philosophia est uitanda: affert enim socordiam atque desidiam. Nam hæ rationes nisi falsæ essent, expositiones quoque earum ueras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quæ non necessariam causam affert expositionis: uelut Pacuuius: Fortunam insanam esse, & cæcam, et brutam perhibent philosophi,

Saxoq; instare globoso prædicant uolubili:
Ideoq; quod saxum impulerit fors, eò cadere fortunam autumant.

Cæcam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat quod sese applicet:

Insanam autē aiunt, quia atrox, incerta, instabilisq; sit:
Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.

Sunt autem alij philosophi, qui contra fortuna negant Miseriã esse ullã, sed temeritate omnia regi. id magis Verisimile aiunt, quod usus reapse experiundo edocet. Velut Orestes modo fuit rex, modo medicus factus est: Naufragio res cõigit. nepe ergo haud fortuna obtigit.

LIBER SECVNDVS. 23

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cum ait, uerius esse temeritate, quã fortuna res regi. nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus factus esset. Item infirma ratio est, quæ uidetur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: Magno malo est omnibus auaritia, idcirco quod homines magnis & multis incommodis consuetantur propter immensam pecuniæ cupiditatem. Nam hic alij uerbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est, quæ minus idoneam, quã res postulat, causam subiicit expositioni, hoc modo: Utilis est sapientia, propterea quod, qui sapientes sunt, pietatem colere consueuerunt. Item utile est amicos ueros habere. habes enim, quibuscum iocari possis. Nam huiusmodi in rationibus non uniuersali neque absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quæ uel alij expositioni potest accommodari, ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem, quare cæca; eandem, quare bruta fortuna dicitur.

IN confirmatione rationis multa uitanda in nostra, & obseruanda in aduersariorum ratione sunt uitia, proptereaq; diligentius consideranda sunt, quod accurata confirmatio rationis totam uehementissime comprobatur argumentationem.

Vtuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.

Nam si improbum Chresphontem existimaueras,

AD HERENNIVM

Cur me huic locabas nuptijs? sin est probus,
Cur talem inuitam cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex simplici parte reprehendentur: ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.

Si probus est, bene locavi: sin autem est improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam si improbum Chresphontem existimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui, post cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est: acutior illa superior, faciliior hæc posterior ad excogitandum. Item uitiosa est confirmatio rationis, cum ea re, quæ plura signifieat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: Neesse est, quoniam pallet, ægrota esse: aut neesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem. Nam hæc sua sponte certa signa non habent, si non cætera quoque similia concurrant: quod si concurrerint, non nihil huiusmodi signa adaugent suspicionem. Item uitiosum est, cum uel in alium, uel in eum ipsum, qui dicit, id, quod in aduersarium dicitur, potest conuenire, hoc modo: Miseri sunt qui uxo res ducunt: at tu duxisti alteram. Item uitiosum est id, quod uulgarem habet defensionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adolescentia, aut amore. Huiusmodi enim deprecationes si probantur, impune maxima peccata dilabentur. Item uitiosum

LIBER SECVNDVS. 24

sum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controuersia est, hoc modo:

Eho tu, dii, quibus est potestas motus superum atque inferum,

Pacem inter se se conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro suo iure hoc exemplo usum Chresphontem Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita esse demonstrasset. Item uitiosum est, quod iam quasi sero atque acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mentem mihi si uenisset Quirites, non commississem ut hunc in locum res ueniret: nam hoc aut hoc fecissem: sed me tum hæc ratio fugit (Item uitiosum est, cum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua leui tegitur defensione, hoc modo.

Cum te expetebant omnes, florentissimo Regno, reliqui: nunc desertum ab omnibus Summo periculo sola ut restituam paro.

Item uitiosum est, quod in aliam partem, ac dictum sit, potest accipi. id est huiusmodi, ut si quis potens ac factiosus in concione dixerit: Satius est uti regibus, quam malis legibus. Nam hoc tametsi rei arguendæ causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur sine atroci suspicionem. Item uitiosum est, falsis aut uulgaribus definitionibus uti. Falsæ sunt huiusmodi, si quis dicat iniuriam esse nullam, nisi quæ ex pulsatione, aut conuitio constat. Vulgares sunt, quæ nihilo minus in aliam rem transferri possunt, ut si quis dicat, quadruplator, ut breuiter describam, capitalis est. Est enim improbus te

AD HERENNIVM

pestifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quam sicarij, aut proditoris attulit definitionem. Item uitiosum est, pro argumento sumere quod in disquisitione positum est: ut si quis, quæ furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum: ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit. Item uitiosum est, controuersiam controuersia dissoluere, hoc modo: Non conuenit Censorum istum uobis satisfacere, ex eo quod ait se non potuisse adesse, ita ut iuratus fuerat: quod si ad exercitum non uenisset, id ne Tribuno militum diceret? Hoc ideo uitiosum est, quia non expedita, aut iudicata res, sed impedita, & in simili controuersia posita exempli loco profertur. Item uitiosum est, cum id, de quo summa controuersia est, parum expeditur, et, quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, si intelligas:

Tali dari arma, qualis qui gessit fuit,

Iubet, potiri si studeamus Pergamo:

Quæ ego profiteor esse mea. nam me æquum est frui

Fraternis armis, mibiq; adiudicari,

Vel quod propinquus, uel quod uirtute æmulus.

Item uitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, et contra ea, quæ ante dixerit, dicere, hoc modo:

Qua causa accusem hunc, nequeo exputado euoluere.

Nam si ueretur, quid eum accusem, qui est probus?

Sin inuerecundum animi ingenium possidet,

Quid eum accusem, qui id parui auditu existimet?

Non incommoda ratione uidetur sibi ostendisse quare non accusaret. Quid, quod postea ait?

Nunc

LIBER SECVNDVS. 25

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi charos habent, lædantur, aut aliquo huiusmodi uitio læditur auctoris uoluntas. Item uitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item uerendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuersia sit: inq; huiusmodi uitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota causa mutata in aliam causam deriuetur: uti apud Pacuuium Zethus cum Amphione; quorum controuersia cum de musica inducta sit, disputatio in sapientie rationem & uirtutis utilitatem consumitur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget: quod sepe consulto multi ab reo faciunt, angustijs cause coacti: uti si quis, cum accusetur ambitu magistratû petiisse, ab Imperatoribus saepenumero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in aduersariorum oratione obserauerimus, sepe deprehendemus, et in huiusmodi deprehensione ostendemus eos, de ea re quid dicant, non habere. Item uitiosum est, artē, aut scientiam, aut studium quopiam uituperare propter eorum uitia, qui in eo studio sunt: ueluti qui rhetoricam uituperant propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constat, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore præditum, corpore

D

AD HERENNIVM

decoloratum fuisse constat: ergo ueneno necatus est. Deinde si sit usque adeo in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflitetur. non enim, factum ne sit queritur, sed à quo factum sit. Item uitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare: ut si comparatur, utrius satius sit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ commoda sint in altera re, curet enumerare: quæ in altera re incommoda sint, uelut depressa prætereat, aut ea, quæ minima sunt, dicat. Item uitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem uituperari, cum alteram laudes: quod genus; si queratur, utrius maior honor habendus sit, Albensibus, an Venusinis, quòd reip. & populo R. profuerunt; & is, qui dicat alteris, alteros lædat. non enim necesse est, si alteros præponas, alteros uituperare. fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupide pugnasse contra ueritatem puteris. Item uitiosum est, de nomine & uocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem consuetudo potest optime iudicare: uelut Sulpitius, qui intercesserat ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur: idem posterius immutata uoluntate, cum eandem legem ferret, aliam se se ferre dicebat propter nominum commutationem: nam non exules, sed uir eiectos se reducere aiebat: perinde quasi id fuisset in controuersia, quo illi nomine appellarentur à populo R. aut perinde quasi non omnes, quibus aqua et igni in-

LIBER SECVNDVS. 26

terdictum est, exules appellentur. uerum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligamus uitiosum esse intendere controuersiam propter nominum mutationem.

QVONIAM exornatio constat ex similibus, et exemplis, & amplificationibus, & iudicatis, et cæteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem, quæ sint ijs rebus uitia consideremus. Simile uitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut ipsi obest qui affert. Exemplum uitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut improbum, ut non sit imitandum: aut maius, aut minus, quam res postulabit. Res iudicata uitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuersia non est: aut si improba, aut eiusmodi, ut aut plures aut magis idoneæ res iudicæ ab aduersarijs proferri possint. Item uitiosum est, id quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse: nam id tantum augeri oportet. Item uitiosum est, id augere, quod conuenit doceri, hoc modo: ut si quis quem arguat hominem occidisse, & ante quàm satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indignius esse, quàm hominem occidere. non enim, utrum indignum sit an non, sed factum ne sit, queritur. Complexio uitiosa est, quæ non, ut quidque primum dictum est, primum completur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid reliquit;

AD HERENNIVM II

ut intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit.

CONCLUSIONES, quæ apud Græcos ἐπιλογῆσι nominantur, tripartite sunt: nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione. Enumeratio est, per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur non redintegretur oratio: et ordine, quidquid erit dictum, referemus: ut auditor, si memorie mandauerit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim & dedita opera comparata oratio uidebitur esse artificij significandi, aut ingenij uenditandi, uel memorie ostendendæ causa. quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione. deinde ordine breuiter exponendæ sunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione, & confutatione. Amplificatio est res, quæ per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem præceptis commodissime sumuntur ad augendi criminis causa. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantæ curæ ea res fuerit Dijs immortalibus, aut maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui: item maxime, quo modo de his rebus in legibus sancitum sit. Secundus locus est,

LIBER SECVNDVS. 27

cum consideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocissimum est; an ad superiores, quod genus ij sunt, à quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad pares, hoc est in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur quid sit euenturum, si omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, ostendemus quid periculorum aut incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remouetur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere possit. quo in loco non incommodum erit uti cæterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut uetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adiumentum futuram. Sextus locus est, cum ostendemus ex consulto factum, & dicemus uoluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentiæ iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus iniuriæ mulierum, aut eorum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, et cū hostibus de uita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus non uulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius & atrocius uindicandum sit. Nonus

AD HERENNIVM

locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus maius esse maleficium stuprare ingenuam, quam sacrum ledere: quod propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerendo acta sunt, quaeque rem consequi solent, exponemus acriter, & criminose, & diligenter, ut ageres & geri negotium uideatur rerum consequentium enumeratione. Misericordia commovebitur auditoris animus, si uariam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis fuimus, quibusque in incommodis simus comparatione. Si, quae nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus. Si supplicabimus, et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijciemus. Si, quid nostris parentibus, liberis, caeteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, & simul ostendemus, illorum nos solitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, quae in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum aut fortunam conqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem breuem esse oportet. nihil enim lacryma citius arefcit. Fere locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic sit. reliquas praecipiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Haec si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris con-

LIBER TERTIVS. 28

secutus: & nos industriae fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuaque perceptione letabere; tu scientior eris praceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persoluumdum. uerum haec futura satis scio: te enim non ignoro: sed nos deinceps ad caetera praecipia transcamus, ut, quod libentissime facimus, tua uoluntati rectissime morem geramus.

R H E T O R I C O R U M A D

C. H E R E N N I V M

L I B E R I I I .

DOMNEM iudicalem causam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. nunc earum rationem rerum inueniendarum, quae pertinebant ad causas deliberatiuas & demonstratiuas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inueniendi praecipio tibi quamprimum persolueretur. Reliquae quatuor partes erant artificij. de tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronunciatione, memoria. de elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus: ne quid tibi rhetorice artis deesse possit. interea prima quaeque et nobiscum, cum uoles, & interdum sine nobis legendo consequere, ne quid impedire, quin ad hanc utilita-

AD HERENNIVM

tem pariter nobiscum progredi possis. nunc tu fac attentum te praebeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

DELIBERATIONES partim sunt huiusmodi, ut queratur utrum potius faciendum sit; partim huiusmodi, ut, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Vtrum potius, hoc modo: Carthago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut si Annibal consultet, cum ex Italia Carthaginem accersitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipse propter se consultandae sunt, ut si deliberet senatus, captiuos ab hostibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneam causam ueniunt in deliberationem et consultationem, ut si deliberet senatus, bello Italico soluat ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus Consule fieri: partim et propter se sunt deliberandae, magis propter extraneam causam ueniunt in consultationem, ut si deliberet senatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa erit causa adaugenda aut deprimenda. Omnem orationem eorum, qui sententiam dicent, finem sibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas partes in civili consultatione diuiditur, tutam et honestam. Tuta est, quae conficit instantis aut consequentis periculi uitationem qualibet ratione. Haec distribuitur in uim et dolum: quorum

LIBER TERTIVS. 29

aut alterum separatim, aut utrunque sumemus coniunctim. Vis scernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, euocationes hominum, et alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecuniam, pollicitationes, dissimulationes, maturationes, mentitiones, et ceteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reip. scribere uelimus. Honestas res diuiditur in rectum et laudabile. Rectum est, quod cum uirtute et officio sit. id diuiditur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quae ratione quadam potest delectum habere bonorum et malorum. Dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificij. Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria, et usus complurium negotiorum. Iustitia est aequitas, ius unicuique tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, et rerum humilium contemptio, et laboris cum utilitatis ratione perpassio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiae partibus utemur in dicendo, si commoda cum commodis conferemus, cum alterum sequi, uitare alterum cohortemur. Aut si qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere, et, quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus. Aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestae aut praesentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod uelimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiae partibus utemur, si aut innocentum, aut supplicum

AD HERENNIVM

dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri conuenire: si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere: si fidem magnopere censebimus conseruandam: si leges et mores ciuitatis egregie dicemus seruari oportere: si societates atque amicitias studiose dicemus coli conuenire: si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec similitate à uia recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus ius æquabile statui conuenire. His atque huiusmodi partibus iustitiæ, si quam rem in concione, aut in concilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus: contrarijs iniustam. ita fiet, ut eisdem locis & ad suadendum, & ad dissuadendum simus parati. Sin fortitudinis retinendæ causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus res magnas et excelsas sequi & appeti oportere: & item res humiles & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item, à nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei ueritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, & ijs rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet suscipere laborem. Modestiam partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecunie, similibusq; rerum uituperabimus: si unamquan-

LIBER TERTIVS. 30

que rem certo naturæ termino desiniemus: si denique, quod cuique satis sit, ostendemus, et nimium progressi dissuadebimus, & modum unicuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt uirtutis amplificandæ, si suadebimus; attenuandæ, si ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur quæ supra demonstraui. nam nemo erit, qui censeat à uirtute recedendum. uerum aut res huiusmodi non dicatur esse, ut uirtutem possimus egregiam experiri: aut in contrarijs potius rebus, quam in his, uirtus constare ostendatur. Item si quo pacto poterimus, quam is, qui contradicit, iustitiam uocarit, nos demonstrabimus ignauiam esse, & inertiam, ac prauam liberalitatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam & garrulam & odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam & dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam & inconsideratam appellabimus temeritatem. Laudabile est, quod conficit honestam & præsentem & sequentem commemorationem. Hoc nos eo à recto separauimus, non quod hæc quatuor partes, quæ subiiciuntur sub uocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant; sed quanquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. neque enim solum laudis causa re etiam sequi conuenit, sed, si laus consequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cum igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordinetur placeat, quæ à deteriore ordine improbetur; aut ali-

AD HERENNIVM

quibus socijs, aut omnibus civibus, exteris nationibus, posterisque nostris. Cum huiusmodi locorum diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio causæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab insinuatione, uel ab iisdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam atque honestam: si utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, diuisione utemur in uim, & consilium. nam quod in docendo rei dilucidandæ causa dolum appellauimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuisione utemur; si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione et confutatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrarijs confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorū, qui à pœnis circumfessi deliberant quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliore esse incolumitate: uirtutibus uti neminē posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem esse auxilio ijs, qui se inconsulto in periculum mittant: honestū nihil oportere existimari, quod

LIBER TERTIVS. 31

non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honestam, his locis utetur: uirtutem nullo tempore relinquendam: uel dolorem, si is timeatur; uel mortem, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem esse: considerare quæ sit turpitude consecutura. At non immortalitatem, neque æternam incolumitatem consequi; nec esse exploratum, illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultro ad mortem proficisci esse præclarum: fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere: eum tute uiuere, qui honeste uiuat, non qui in præsentia incolumis sit: & eum, qui turpiter uiuat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus ferè similibus in his & iudicialibus causis uti solemus, nisi quod his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus causæ transeamus.

QUONIAM hæc causa diuiditur in laudem & uituperationem, quibus ex rebus laudem constituimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum; & corporis, & animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt; ut genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, sodalitates, amicitia, & quæ huiusmodi sunt, & ea quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda aut incommoda; ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio & cogitatione nostra constant; ut prudentia, iustitia, fortitudo, mo-

AD HERENNIVM

destia, & quæ contraria sunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiusmodi causa principium sumetur aut ab nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum qui audient persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd causa necessitudinis intercedat; aut studio, quòd eiusmodi uirtutis sit, ut omnes commemorare debeant uelle; aut quòd rectum sit, ex aliorum laude ostendere qualis noster animus sit. Si uituperabimus, aut merito facere, quòd ita tractati sumus; aut studio, quòd utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiã atque nequitiam cognosci; aut quòd placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum uituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis consequi non possimus: omnes homines illius uirtutes predicare oportere; ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam antecire. Si uituperabimus, ea, quæ uidebimus contraria paucis uerbis commutatis dici posse, dicemus, ut paulo ante supra exempli causa demonstratum est. Ab auditorum persona, si laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem uirum uelint cognoscere, petemus: quoniam in eodem uirtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille qui laudatus fuerit, sperare nos faciat illis, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contra uituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quòd si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam uitare possint: quoniam

LIBER TERTIVS. 32

disimiles sunt qui audiant, atque ille qui uituperatur, nos sperare eos illius uitam uehementer improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos esse quid potissimum laudemus: uereri, ne, cum multa dixerimus, plura prætereamus, et quæ similes sententias habebunt: quibus sententijs contraria sumuntur à uituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas ante commemorauimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ necessario consequatur: sed si qua inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisione hac utemur: Primo exponemus, quas res laudaturi sumus, aut uituperaturi. Deinde, ut quæque, quo ue tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid, quamq; tute cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes aut uitia. Deinde commoda aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quo modo ab animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda uita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus sit: si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum uirtutibus habuisse præsidium. In uituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude, bene, & honeste, in bonis disciplinis per omnem pueritiam: in uituperatione, è contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura in laude: si sit dignitas atque forma, laudi

AD HERENNIVM

fuisse eam; non, quemadmodum ceteris, detrimento atque dedecori: si vires atque uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus & industrijs dicemus comparata: si ualetudo, ex perpetua diligentia & temperantia cupiditatum. In uituperatione, si erunt hæc corporis commoda, male his usum dicemus, quæ casu & natura tanquam quilibet gladiator habuerit: si non erunt, præter formam omnia ipsius culpa et in temperantia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res; & in his, animi quæ uirtutes, aut quæ uitia fuerint, considerabimus; diuitie an paupertas fuerit, & quæ potestates, quæ gloriæ, quæ amicitie, quæ inimicitie; & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit; cuius causa suscepit inimicitias; qua fide, beneuolentia, officio gesserit amicitias; in diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum: si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ; ut, si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus: si uituperemus, è contrario. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita diuisio laudis & uituperationis, si illud etiam assumpserimus, non necesse esse nos omnes has partes in laudem aut uituperationem transferre: propterea quod sepe ne incidunt quidem, sepe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessaria dictu.

Quapropter

LIBER TERTIVS. 33

quapropter eas partes, quæ firmissimæ uidebuntur, legere oportebit. Conclusionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum causæ: in ipsa causâ crebras & breues amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus causæ, eo quod raro accidit in uita, negligentius considerandum est: neque enim id, quod potest accidere ut faciendum sit aliquando, non oportet uelle quam accommodatissime posse facere. Et si separatim hæc causa minus sepe tractatur, at in iudicialibus & in deliberatiuis causis sepe magnæ partes uersantur laudis, aut uituperationis. quare in hoc quoque genere causæ non nihil industrie consumendum putauimus. Nunc, absoluta nobis difficillima parte rhetorica, hoc est inuentione perpolitâ, atque ad omne causæ genus accommodatâ, tempus est ad ceteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

QUONIAM dispositio est, per quam illa, quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuncietur; uidendum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conueniat. Genera dispositionis sunt duo, unum ab institutione profectum, alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam præceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, diuisione, confirmatione, confutatione, conclusione: & hunc ordinem, quemadmodum præceptum est ante, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis non modo totas causas per orationem, sed singulas quoque ar-

E

AD HERENNIVM

gumentationes disponemus, quemadmodum in libro secundo docuimus, id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexio- nem. Hæc igitur duplex dispositio est, una per ora- tiones, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta. Est autem alia dispositio, quæ, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumenta- tione, aut à literarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione, aut si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. nam si nehementer aures auditorum obtuse uidebuntur, atque animi defatigati ab aduer- sarijs multitudine uerborum, commode poterimus principio supersedere, & exordiri causam aut à nar- ratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde si commodum erit, quia non semper necesse est, ad principij sententiam reuerti licebit. si causa nostra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium possit audire: à narratione cum inceperimus, ad principij sententiam reuertamur licebit. si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationi- bus & translationibus partium sepe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose com- mutare cogit. In confirmatione & confutatione ar- gumentationum dispositiones huiusmodi conuenit ha- bere, firmissimas argumentationes in primis & in

LIBER TERTIVS. 34

postremis causa partibus collocare: mediocres & ne- que inutiles ad dicendum, neque necessarias ad pro- bandum, quæ si separatim ac singule dicantur, in- firme sunt, cum cæteris coniuncte, firmæ & pro- babilis fiunt, interponi & in medio collocari oportet. nam & re narrata statim expectat animus audito- ris, quare causa confirmari possit: quapropter con- tinuo firmam aliquam oportet inferre argumentatio- nem. & quoniam nuperrime dictum facile memo- ria mandatur, utile est, cum dicere desinamus, re- centem aliquam relinquere in animis auditorum be- ne firmam argumentationem. hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

PRONVNCIATIONEM multi maxime oratori utilem dixerunt esse, & ad persuadendum plurimum ualere. nos, quid unum de quinque re- bus plurimum proffit, non facile dixerimus, nec egre- gie magnam esse utilitatem in pronunciatione auda- ceter confirmauerimus. nam commode inuentiones, et concinne uerborum elocutiones, & partium cause *auimendim* artificiosæ dispositiones, & horum omnium diligens memoria, sine pronunciatione non plus, quam sine his rebus pronunciatio sola, ualere poterit. quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit, (nam omnes uix posse putarunt de uoce, uultu, gestu dilucide scribi, *claro* cum hæc res ad sensus nostros pertinerent) et quia ma- gnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter uidetur tota res consideranda. Diui- diur igitur pronunciatio in uocis figuram, et corpo-

AD HERENNIVM

vis motum. Figura uocis est, quæ suum quendam possidet habitum, ratione & industria comparatum. ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura: non nihil hanc auget, sed maxime cura conseruat. Firmitudinem uocis maxime natura comparat, non nihil adauget, & maxime conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro comodo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab ijs, qui non inseri sunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ conseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum uideatur. Firmam igitur quammaxime poterimus in dicendo uocem conseruare, si quammaxime sedata & depressa uoce principia dicemus. nam læduntur arteriæ, si, antequam leni uoce permulse sunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. recreatur enim uox spiritu, et arteriæ reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, & ad sermonem transire oportet: commutationes enim faciunt, ut, nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus. Et acutas uocis exclamationes uitare debemus. ictus enim fit, & uulnerantur arteriæ acuta atque attenuata nimis acclamatione, et

LIBER TERTIVS.

35

si quis splendor est uocis, consumitur clamore uniuersus. Et uno spiritu continenter multa dicere in extrema conuenit oratione. fauces enim calefiunt, et arteriæ complentur, & uox, quæ uarie tractata est, reducit in quendam sonum æquabilem atque constantem. Sæpe rerum nature gratia quadam iure debetur, uelut accidit in hac re. nam quæ diximus ad uocem seruandam prodesse, eadem attinent ad suauitatem pronuntiationis: ut, quod nostre uoci proficit, idem uoluptate auditoris probetur. Utile est ad firmitudinem uocis, sedata uox in principio. quid insuauis, quàm clamor in exordio cause? Interualla uocem confirmant. eadem sententias concinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt. Conseruat uocem continui clamoris remissio. et auditorem quidem uarietas maxime delectat, cum sermone animus eius retinet, aut exuscitat clamore. Acuta exclamatio uocem & fauces uulnerat. eadem lædit auditorem. habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens uox remedio est uoci. quid? hæc eadem non ne animus uehementissime calefacit auditoris in totius conclusionem cause? Quoniam igitur res eadem uocis firmitudini, & pronuntiationis suauitati profunt; de utraque re simul erit in presentia dictum, de firmitudine quæ uisa sunt, & de suauitate quæ coniuncta fuerunt: cætera suo loco paulo post dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius

AD HERENNIVM

nobis consideranda est. Eam diuidimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa, & finitima quotidiana locutioni. Contentio est oratio acris, & ad confirmandum & confutandum accommodata. Amplificatio est oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua grauitate, et uocis remissione. Demonstratio est, quæ docet remissa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio. Iocatio est oratio, quæ ex aliqua re risum pudentem & liberalem potest comparare. Contentio diuiditur in continuationem & distributionem. Continuatio est orationis enunciande acceleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem & conquestionem. Cohortatio est, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquestio est oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuisa est, & hæ partes ipse in octo partes alias distributæ; harum octo partium quæ cuiusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum uidetur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima & depressissima uoce uti conueniet, ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transcamus: cum autem est in demonstratione, uoce

LIBER TERTIVS. 36

paululum attenuata, crebris interuallis & diuisionibus uti oportet, ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inferere atque interfecere uideamur in animis auditorum. Cum autem sermo in narratione est, tum uocum uarietate opus est, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrari uideatur. Strenue quod uolumus ostendere factum, celeriuscule dicemus: at aliud, otiose retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, modeste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut uerba, ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, si quæ admirationes, de quibus nos narrabimus; diligenter animaduertemus, ut omnium personarum sensus atque animos uoce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leniter tremebunda uoce, cum parua significatione risus, sine ulla suspitione nimie cachinnationis, leniter oportebit à sermone serio torquere ad liberalem iocum uocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est, in continuatione adaucto mediocriter sono uocis, uerbis continuandis, uocem quoque adaugere oportebit, & torquere sonum, & celeriter cum clamore uerba conficere, ut nim uolubilem orationis uociferatio consequi possit. In distributione uocem ab imis faucibus exclamatione quam clarissima adhibere oportet, & quantum spatij per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula interualla spatij consumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur uoce attenuatissi-

AD HERENNIVM

ma, clamore leni, sono aquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conquestione utemur uoce depressa, inclinato sono, crebris interuallis, longis spatijs, magnis commutationibus. De figura uocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum uidetur. Motus est corporis gestus, & uultus moderatio quaedam, quæ pronuncianti conuenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronunciantur. Conuenit igitur in uultu pudorem & acrimoniam esse; in gestu nec uenustatem conspicuam, nec turpitudinem esse, ut aut histriones, aut operarij uideamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas uox est distributa, motus quoque corporis ratio uidetur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in uestigio, leui dextera motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate uultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus à ceruicibus demitemus. nam hoc est à natura datum, ut quamproxime tum uultum admoueamus ad auditores, si quam rem docere eos, & uehementer instigare uelimus. Sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara suppositione, acri & defixo aspectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohorta-

LIBER TERTIVS. 37

tionem, paulo tardiore & consideratiore gestu conueniet uti, similibus cæteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conquestionem, fœmineo plangore, et capitis ictu, nonnunquam sedato & constanti gestu, mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sim uoces. uerum nec hoc confusus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset: nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabam: propterea quòd hic admonere uoluimus, quod oporteret, reliqua trademus exercitationi. hoc scire tamen oportet, pronunciationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium rhetoricæ custodem memoriam transeamus.

MEMORIA utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. nunc, perinde atque constet in hac re multum ualere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur. placet enim nobis esse artificium memoriam. quare placeat, alias ostendemus: in præsentia, cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memorie, una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam confirmat inductio quaedam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur sepe doctrinam, ars porro naturæ commoda confirmat, & auget: ita

AD HERENNIVM

fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiose, porro hec artificiosa nature commoda retineat, & amplifiet ratione doctrinae. Quapropter & naturalis memoria præceptione conformanda est, ut sit egregia: & hæc, quæ doctrina datur, indiget ingenij. ne hoc magis aut minus in hac re, quam in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura nitescat. quare & illis, qui natura memores sunt, utilis hæc erit institutio, quod tute paulo post poteris intelligere. quod si illi freti ingenio nostra præceptione non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento uelimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfecte, insignite aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere & amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angulum, fornicem, & alia quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, et notæ, & simulacra eius rei, quam meminisse uolumus: quod genus, equi, leones, aquilæ: quorum memoriam si uolumus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, et quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quemadmodum igitur qui litteras sciunt, possunt id quod dictum est scribere, & recitare quod scripserunt: ita qui *mnemonic* didicerunt, possunt quæ audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronunciare. Loci enim cæcæ aut chartæ

LIBER TERTIVS. 38

simillimi sunt, imagines literis, dispositio & collocatio imaginum scripturae, pronuntiatio lectioni. Oportet igitur, si uolumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo secius, quotoquoque loco libebit, uel à superiore, uel ab inferiore, uel à media parte imagines secuti, ea, quæ mandata locis erunt, edere & proferre possimus. nam ut, si in ordine stantes notos complures uiderimus, nihil nostra intersit, utrum à summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem, quotoquoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id, quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare, et locos, quos assumpserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis hæerere possint. nam imagines, sicut literæ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cera, remanere debent. Et ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quæque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquem notum, cui prænomem sit Decimo: deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare. Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare: propterea quod frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmit imaginum notas: solitudo conseruat integras simulacrorum figuras. Præterea dissimiles forma atque natura loci comparandi

AD HERENNIVM

sunt, ut distincte interlucere possint: nam si quis multa intercolumnia sumpsit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret quid in quoque loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos haberi oportet. nam & præter modum ampliuagas imagines reddunt, & nimis angusti sæpe non videntur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illustres, nec uehementer obscuros locos haberi oportet: ne aut obcecentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria esse placet, fere paulo plus, aut minus pedum tricenum. nam ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis procul amoueris, siue uehementer prope admoueris id, quod oportet uideri. Sed quanquam facile est ei, qui paulo plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen, si quis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipse sibi constituat quam uolet multos licebit. cogitatio enim quamuis regionem potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari & architectari. quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmet ipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis similitudines eligere debemus: duplices similitudines esse debent, una rerum, altera uerborum. Rerum similitudines exprimentur, cum summam ipsorum negotiorum imagines comparamus. Verborum similitudines

LIBER TERTIVS. 39

constituuntur, cum uniuscuiusque nominis & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe una nota, & imagine simplici comprehendemus, hoc modo: Ut si accusator dixerit ab reo hominem ueneno necatum, & hereditatis causa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes, & conscios esse. Si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse uolemus: in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem uenire possit, & reum ad lectum eius adstituemus, dextera poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. hoc modo & testium, & hereditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotiescunque rem meminisse uolemus. si formarum dispositione, et imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quæ uolemus, memoria consequemur. Cum uerborum similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercebimus. id nos hoc modo facere oportebit: Iam domuitionem Reges Atridæ parant. In loco constituere oportet manus ad cælum tollentem Domitium, cum à Regibus Marcijs loris cædatur. Hoc erit, Iam domuitionem Reges. In altero loco Aesopum & Cimbrum subornare Iphigeniam, Agamemnonem, et Menelaum: hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt expressa. Sed hæc imaginum conformatio

AD HERENNIVM

tum ualet, si naturalem memoriam exuscitauerimus hac notatione, ut, uersu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter eum uersum; deinde cum imaginibus uerba exprimamus: hoc modo natura supeditabitur doctrina: nam utraque, altera separata, minus erit firma, ita tamen, ut multo plus in doctrina atque arte praesidij sit. quod docere non grauauerur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode seruaretur haec dilucida breuitas praecceptionis. Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmas, & acres, & ad mouendum idoneas sint, partim imbecilles & infirmas, quae uix memoriam possint excitare: qua de causa utrunque fiat, considerandum est, ut, cognita causa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quod nulla nisi noua, aut admirabili re commouetur animus: at, si quid uidemus aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consueuimus: itaque quas res ante ora uidemus, aut audimus, obliuiscimur plerumque: quae acciderunt in pueritia, meminimus optime saepe: nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitate res facile e memoria elabuntur, insignes & nouae manent diutius. solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt: & solis eclipses magis mirantur, quam lunae, quoniam haec

LIBER TERTIVS. 40

crebriores sunt. Docet ergo se natura uulgari, et usitata re non exuscitari, nouitate uero & insigni quodam negotio commoueri. Imitetur igitur ars naturam, et, quod ea desiderat, inueniat; quod ostendit, sequatur. nihil est enim, quod aut natura extremum inuenit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest. id accidet, si quammaxime notas similitudines constituemus: si non mutas, nec uagas, sed aliquid notum agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut ueste purpurea, quo nobis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam aut coeno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. nam quas res ueras facile meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renouandarum causa celeriter animo percurramus. Scio plerosque Graecos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum uerborum imagines conscriberent, uti, qui eas ediscere uellent, paratas haberent, ne quid inquirendo consumerent opera: quorum rationem aliquot de causis improbamus: primum, quod in uerborum innumerabilium multitudi-

AD HERENNIVM

ne ridiculum sit mille uerborum imagines comparare. quantulum enim poterunt hæc ualere, cum ex infinita uerborum copia, modo aliud, modo aliud nos uerbum meminisse oportebit? Deinde cur uolumus ab industria quenquam remouere, ut ne quid ipse querat, cum nos illi omnia parata quesitaque tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur, nam ut sæpe, formam si quam similem cuiusdam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod aliquid uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut, quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum uideantur insignes alijs. quare sibi quenque suo commodo conuenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quemadmodum queri quidque conueniat, aut unum aliquod aut alterum, non omnia quæ eius generis erunt, exempli causa subiicere, quo res possit esse dilucidior. ut cum de proœmijs querendis disputamus, rationem damus querendi, non mille proœmiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire. Nunc ne forte uerborum memoriam aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quod & utiliores sint, & plus habeant facilitatis; admonendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore & molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc uerborum memoriam inducimus, ut uersus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut

tur: ut

LIBER TERTIVS. 41

tur: ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum uero in *ἰσχυροῦς* minimum ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quammaxime ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim, sicut in cæteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hæc re nos potest causa deducere aliqua. nunquam est enim, quin aliquid memorie tradere uelimus, et tum maxime, cum aliquo maiore negotio detinemur. quare cum sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. pluribus uerbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tuo nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus, quam res postulat, dixisse uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequentata, & quod maxime necesse est, exercitatione confirmata.

F

R H E T O R I C O R V M A D

C. H E R E N N I V M

L I B E R I I I I .

VONIAM in hoc libro C. Herenni de
q elocutione conscripsimus; & quibus in rebus
opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi
sumus; & id fecimus præter consuetudinem Græco-
rum, qui de hac re scripserunt: necessario faciendum
est, ut paucis rationem nostri consilij demus. atque
hoc nos necessitudine facere, non studio, satis crit si-
gni, quod in superioribus libris nihil neque ante rem,
neque præter rem locuti sumus. nunc, si pauca, quæ
res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est
artis, ita uti instituumus, persoluemus. sed facilius
nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant,
cognoueris. Compluribus de causis putant oportere,
cum ipsi præceperint quo pacto oporteat ornare elocu-
tionem, uniuscuiusque generis ab oratore aut poeta
probato sumptum ponere exemplum. & primum se
id modestia commotos facere dicunt; propterea quod
uideatur esse ostentatio quædam, non satis habere præ-
cipere de artificio, sed ipsos etiam uideri uelle artifi-
ciose gignere exempla. hoc est, inquit, ostentare
se, non artem ostendere. quare pudor in primis est ad
eam rem impedimento; ne nos solos probare, nos ama-
re, alios contemnere, & deridere uideamur. etenim
cum possimus ab Ennio sumptum, aut à Graccho po-
nere exemplum; uidetur esse arrogancia, illa relin-

L I B E R Q V A R T V S .

42

quere, & ad sua deuenire. Præterea, exempla testi-
moniorum locum obtinent. id enim, quod admonue-
rit, & leuiter fecerit præceptio, exemplo sicut testi-
monio comprobatur. non igitur ridiculus sit, si quis
in lite, aut in iudicio domestico pugnet, & sui ipsius
testimonio abutatur? ut enim testimonium, sic exem-
plum rei confirmandæ causa sumitur. non ergo oportet
hoc, nisi à probatissimo, sumi; ne, quod aliud
confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim
necesse est, aut se omnibus antepoant, & sua ma-
xime probent: aut negent optima exempla, quæ à
probatissimis oratoribus, aut poetis sumpta sunt. si
se omnibus antepoant, intolerabili arrogancia sunt.
si quos sibi præponant, & eorum exempla suis exem-
plis non putent præstare; non possunt dicere quare sibi
illos antepoant. quid igitur ipsa auctoritas antiquo-
rum, non cum res probabiliores, tum hominum stu-
dia ad imitandum alacriora reddit? immo erigit om-
nium cupiditates, & acuit industriam, cum spes in-
iecta est posse imitando Gracchi aut Crassi consequi fa-
cultatem. Postremo hoc ipsum est summum artifi-
cium, res uarias & disparas in tot poematibus et ora-
tionibus sparsas, & uage dissectas, ita diligenter eli-
gere, ut unumquodque genus exemplorum sub sin-
gulos artis locos subijcere possis: hoc si industria solum
fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem la-
borem non fugissemus: nunc sine summo artificio non
potest fieri. quis est enim, qui, nisi summe teneat ar-
tem, possit ea, quæ iubeat ars, de tanta & tam dif-
fusa scriptura notare & separare? cæteri, cum le-

AD HERENNIVM

gunt orationes bonas, aut poemata, probant oratores & poetas, neque intelligunt qua re commoti probent, quod scire non possunt ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet. at is, qui et hæc omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte maxime scribenda redigit in singulas rationes præceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artificium est, in arte sua posse & alienis exemplis uti. Hæc illi cum dicunt, magis nos auctoritate sua commouent, quam ueritate disputationis. illud enim ueremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea steterint ij, qui & inuectores huius artificij fuerunt, et uetustate iam satis omnibus probati sunt. quod si, illorum auctoritate remota, rem omnino uolent cum re comparare, intelligent non omnia esse concedenda antiquitati. Primum igitur, quod ab eis modestia dicitur, uideamus ne nimium inutiliter & pueriliter proferatur. nam si tacere, & nihil scribere modestia est: cur quidquam scribunt, aut loquuntur? sin aliquid suum scribunt: cur, quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? quasi si quis ad Olympicum uenerit cursum, & steterit ut mitatur, impudensque illos dicat esse, qui currere cœperint, ipse intra carcerem stet, & narret alijs, quo modo Ladas aut Boius cum Sicyonijs cursum: sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificij, elaborent, aiunt facere immodeste: ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scriptorem, sic ut in stadium rha-

LIBER QUARTVS. 43

toricæ artis prodire non audeant. non ausim dicere, sed tamen uereor, ne, qua in re laudem modestiæ uentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi uis, aliquis inquiet? artem tuam scribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipse confirmare non potes, ab alijs exempla sumis: uide ne facias impudenter, qui tunc nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. nam si eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, et poeta, & suum quisque de libris suis tulerint; nihil istis, quod suum uelint, relinquatur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conuenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi causa, sed demonstrandi. non enim, cum dicimus esse exornationem, quæ, uerbi causa, constet ex similiter desinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum à Crasso, Quod possumus et debemus, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum & testimonium. Exemplo demonstratur id, quod dicimus cuiusmodi sit. Testimonio esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet testimonium cum re conuenire: aliter enim rem non potest confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere, & exempla proferrunt ab ijs plerunque, qui artem nescierunt. Tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraque faciunt, quam polliceri uidentur. nam cum scribere artem instituunt, uidentur dicere se excogitasse, quod alios do-

AD HERENNIVM

cerent: cum uero scribunt, ostendunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipsum difficile est, inquit, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, non statim præclarum. sunt enim multa laboriosa; quæ si faciatis, non continuo gloriemini. nisi etiam, si uestra manu fabulas, aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud artificium egregium dicitis; uidete ne insueti rerum maiorum uideamini, si uos parua res, sicuti magna, delectat. nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. quisquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione præsertim; omnia uideri poterit, quæ ex arte dicuntur; facere nemo poterit, nisi eruditus. ita ut, si de tragædijs Ennij uelis sententias eligere, aut de Pacuuianis periodos; sed, quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatissimum putes; ineptus sis: propterea quòd id facile faciat quiuis mediocriter literatus. Item si, cum ex orationibus, aut poematibus elegeris exempla, quæ certis signis artificij notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erras: propterea quòd isto signo uidemus te non nihil eius scire, alijs signis te scire multa intelligimus. Quòd si artificiosum est intelligere quæ sunt ex arte scripta, multo est artificiosius ipsum scribere ex arte. qui enim scribit artificiose, ab alijs commode scripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non continuo ipse commode scribit. Et si est maxime artificiosum, alio tempore utantur ea facultate,

LIBER QUARTVS. 44

non tum cum parere ipsi, et gignere, & proferre debent. Postremo, in eo uim artificij cõsumant, ut ipsi ab alijs potius eligèdi, quàm aliorum boni electores existimentur. Contra ea, quæ ab alijs dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quæ separatim dici possunt, consideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare: tum etiam magis delinquere, quòd à multis exempla sumant: & de eo, quod postea diximus, ante uideamus. Si concederem aliena oportere assumere exempla, uincerem unius oportere. Primum, quòd contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, uel poetam, uel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui discere uult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: si id desperarit, in paucis se exercebit. ipsis enim contentus erit: nec mirum, cum ipse præceptor artis omnia penes unum reperire non poterit. allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchijs, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, cæterisque; item sumptis alijs à poetis, & historiarum scriptoribus, necesse erit eum, qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca uix potuisse sumi. Quare si unius alicuius esse similem satis habebit, omnia, quæ omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere uult, putare non unum omnia posse. igitur nemo in

AD HERENNIVM

hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumpsi-
sent. nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non pu-
tasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus
enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius
alicuius, aut denique duorum, sed ab omnibus ora-
toribus & poetis exempla sumpserunt. Deinde, si-
quis velit artem demonstrare nihil prodesse ad discen-
dum, non male utatur hoc adiumento, quod unus
omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur
iuuat horum rationem, qui omnino improbant ar-
tem, id non ridiculum est ipsum scriptorem artis suo
iudicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse do-
cuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc
omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse.
Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur
exemplum, de eius artificio debet esse, non ut si quis
purpuram, aut aliud quippiam uendens, dicat, Su-
me à me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibi-
que ostendam. si, merces ipsi qui uendunt, aliunde exem-
plum quaerunt aliud mercis: aut si acernos se dicant
tritici habere, et eorum exemplum pugno non habeant,
quod ostendant: si Triptolemus, cum hominibus se-
men largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuare-
tur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignem diui-
dere uellet, ipse à uicinis cum testa ambulans carbun-
culos corrogaret; non ridiculum uideretur? isti magi-
stri omnium dicendi praeceptores non uidentur sibi ri-
dicule facere, cum id, quod alijs pollicentur, ab alijs
quaerunt. si qui se fontes maximos penitus absconditos
aperuisse dicat, & haec sitiens quammaxime loqua-

LIBER QUARTVS. 45

tur, neque habeat quo sitim sedet; non irrideatur?
isti cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fon-
tes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia;
non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur
alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lysippo statuas
facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput osten-
deret Myronium, brachia Praxitelea, pectus Polycle-
tium: sed omnia coram magistrum facientem uidebat,
caeterorum opera uel sua sponte considerare poterat.
isti credunt eos, qui haec uelint discere, alia ratione
doceri posse commodius. Praeterea ne possunt quidem
ea, quae sumuntur ab alijs exempla, tam esse ac-
commodata ad artem, quam propria: propterea quod
in dicendo leuiter unusquisque locus plerumque tan-
gitur, ne ars appareat; in praecipiendo expresse
conscripta ponere oportet exempla, ut in artis for-
mam conuenire possint; & post in dicendo, ne pos-
sit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate or-
ratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cogno-
scatur, suis exemplis melius est uti. Postremo haec
quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomi-
na rerum Graeca, quae conuertimus, ea remota sunt à
consuetudine. quae enim res apud nostros non erant,
earum rerum nomina non poterant esse usitata. Er-
go haec asperiora primo uideantur necesse est; id-
que fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scriptu-
rae consumetur in exemplis. haec aliena si posuis-
semus; factum esset, ut, quod commodius esset in hoc
libro, id nostrum non esset; quod asperius & in-
usitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc

AD HERENNIVM

quoque incommoditatem fugimus. His de causis, cum artis inuentionem Græcorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus. Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis præcepta transeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis præceptio. primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.

SVNT igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitiosa consumitur: unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauium magna et ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neque tamen ex infima, & peruulgatissima uerborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usque ad usitatissimam puri sermonis consuetudinem. In graui figura consumetur oratio, si, quæ cuiusque rei poterunt ornatissima uerba reperiri, siue propria, siue translata, ad unamquamque rem accommodabuntur: & si graues sententiæ, quæ in amplificatione et commiseratione tractantur, eligentur: et si exornationes sententiarum, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figura erit hoc exemplum: Nam quis est uestrum iudices, qui satis idoneam possit in eum poenam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficio cum hoc scelere comparari? quod huic maleficio dignum supplicium potest inueniri? In ijs, qui uiolassent ingenuam, matremfamilias constuprassent, pulsassent ali-

LIBER QUARTVS. 46

quem, aut postremo necassent, maxima supplicia maiores nostri consumpserunt: huic truculentissimo ac nefario facinori singularem poenam non reliquerunt? Atque in alijs maleficijs ad singulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius sceleris qui sunt affines, uno consilio uniuersis ciuibus atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos, o crudeles cogitationes, o derelictos ab humanitate homines, qui agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt, quo pacto hostes, reuulsis maiorum sepulcris, deiectis moenibus, ouantes irruerent in ciuitatem; quo modo deum, spoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs abreptis in seruitutem, matribusfamilias & ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata: qui se non putant id, quod uoluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissima patriæ miserandum scelerati uiderint cinerem. Neque uerbis consequi iudices indignitatem rei: sed negligenterius id fero, quia uos mei non indigetis. uester enim uos animus amantissimus reip. facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium uoluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iste sturcissimorum hostium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uersabitur oratio, si hæc, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic: Quibuscum bellum gerimus, iudices uidetis: cum socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum nobiscum simul uirtute et industria conseruare soliti sunt. Hi cum se, et opes suas, & copiam necessariorum norunt, tum uero nihilo

AD HERENNIVM

minus propter propinquitatem, et omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus R. posset, scire et aestimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscum bellum gerere; quæso, quæ res erat, qua freti bellum suscipere conarentur? cum multo maximam sociorum partem in officio manere intelligerent; cum sibi non multitudinem militum, non idoneos Imperatores, non pecuniam publicam præsto esse uiderent, non denique ullam rem, quæ res pertineat ad bellum administrandum. Si cum finitimis de finibus bellum gererent; si totum certamen in uno prelio positum putarent: tamen omnibus rebus instructiores ac paratiores uenirent, ne dum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim uis, partim uoluntate consenserunt, cum aut armis, aut liberalitate à populo R. superati essent, ad se transferre tantulis uiribus conarētur. Quæret aliquis: Quid Fregellani, non sua sponte conati sunt? Eo quidem minus isti facile conarentur, quod illi, quemadmodum descessissent, uidebant. nam rerum imperiti, qui uniuscuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ij per imprudentiam facile deducuntur in fraudem. at ij, qui sciunt quid alijs acciderit, facile ex aliorum euentu suis rationibus possunt providere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuisse, ut imperium populi R. tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est: quid aliud, nisi id quod dico, potest esse? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum & quotidianum sermonem demis-

LIBER QUARTVS. 47

sum est, hoc erit exemplum: Nam, ut forte hic in balneas uenit, cœpit, postquam perfusus est, defricari. deinde, ubi uisum est ut in alucum descenderet, ecce tibi iste de transuerso, Heus, inquit, adolescens, pueri tui modo me pulsarunt, satisfacias oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem & alia dicere cœpit. Hic uix tandem inquit, Sine me considerare. Tum uero iste cœpit clamare uoce ista, quæ facile cuius rubores eijcere posset: Ita petulans es, atque acer, ut non ad solarium quidem, ut mihi uideatur, sed penes scenam, & in eiusmodi locis exercitus sis. Conturbatus est adolescens. nec mirum, cui etiam nunc pædagogilites ad auriculas uersarentur, imperito eiusmodi conuitiorum. ubi enim iste uidisset scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famæ detrimento facere posset? Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. Erit enim et attenuata uerborum constructio quædam, & item alia in grauitate, alia posita in mediocritate. Est autem cauendum, ne, dum hæc genera consecutemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figuræ, quæ laudanda est, propinqua est ea, quæ fugienda est: quæ recte uidebitur appellari, si sufflata nominabitur. nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur sæpe: ita grauis oratio sæpe imperitis uideatur ea, quæ turget & inflata est, cum aut nouis, aut priscis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quàm res postulat, aliquid dicitur, hoc

AD HERENNIVM

modo: Nam qui perduellibus uendit patriam, non satis supplicij dederit, si præceptis in Neptuniis depulstus erit lacunas. Poenitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique cum declinassent; & ab eo, quod profecti sunt, aberrauerunt; & specie grauitatis falluntur, nec perficere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine generis eius generis, quod appellamus fluctuans & dissolutum, eo quod sine nervis & articulis fluctuat huc & illud, nec potest confirmare, nec uiriliter se se expedire. idest huiusmodi: Socij nostri cum belligerare nobiscum uellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, et non haberent hic adiutores multos et malos homines, & audaces. solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neque quidquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima uerborum attenuatione commode uersari, ueniunt ad aridum et exangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam istic ille in balneas accessit: ad hunc postea dixit, hic tuus seruus me pulsauit. postea dixit hic illi, confide rabo. post ille conuictum fecit, & magis magisque præsentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam, et illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris uerbis & electis, compo-

LIBER QUARTVS. 48

sitam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur: quæ si rare disponentur, distinctam sicuti coloribus; si crebra collocantur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocri, mediocrem excipiat attenuata: deinde identidem commutentur, ut facile satietas uarietate uitetur.

QUONIAM, quibus in generibus elocutio uersari debeat, dictum est, uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quæ maxime admodum oratori accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegancia est, quæ facit ut unumquodque pure & aperte dici uideatur. Hæc distribuitur in latinitatem & explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conseruat ab omni uitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is latinus sit, duo possunt esse, solæcismus & barbarismus. Solæcismus est, cum in uerbis pluribus consequens uerbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum uerbum aliquod uitiose effertur. Hæc qua ratione uitare possimus, in arte grammatica dilucide discemus. Explanatio est, quæ reddit apertam et dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis uerbis, & proprijs. Usitata sunt ea, quæ uersantur in sermone, & consuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur. Compositio est uerborum constructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. ea conseruabitur, si fugie-

AD HERENNIVM

mus crebras uocalium concursiones, quæ uastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est. Bacce aneæ amoenissimæ impendebant. Et si uitabimus eiusdem literæ nimiam assiduitatem, cui uitio uersus hic erit exemplo: nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti. O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti. Et hic eiusdem poetæ: Quidquam quisquam cuiquam, quod conueniat, neget? Et si eiusdem uerbi assiduitatem nimiam fugiemus: ea est huiusmodi: Nam cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere. Et si non utemur continenter similiter cadentibus uerbis, hoc modo: Plentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes. Et si uerborum transiectionem uitabimus, nisi quæ erit concinna; qua de re posterius loquemur: quo in uitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in priore libro: Has res ad te scriptas Lucimissimus Aeli. Item, fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ et auditoris aures, et oratoris spiritum ledit. His uitijs in compositione uitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate. Dignitas est, quæ reddit ornatam orationem uarietate distinguens. hæc et in uerborum et sententiæ exornationem diuiditur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continetur perpolitio. Sententiærum exornatio est, quæ non in uerbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

REPETITIO est, cum continenter ab uno, atque eodem uerbo in rebus similibus et diuersis principia sumuntur, hoc modo: Vobis istud attribuendum est, uobis gratia habenda, uobis res ista erit honori.

Item,

LIBER QUARTVS. 49

Item: Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginiam deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem seruauit. Item: Tu in forum prodire, tu lucem conspiceret, tu in horum conspectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quidquam ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio cum multum uenustatis habet, tum grauitatis et acrimoniæ plurimum. quare uidetur esse adhibenda et ad exornandam, et ad augendam orationem. Conuersio est, per quam non, ut ante, primum repetimus uerbum, sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos populus R. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item: Ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item: C. Lælius homo nauus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis uiris et studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item: Nam cum istos, ut absoluant te, rogas; ut peierent, rogas; ut existimationem negligant, rogas; ut leges populi R. tuæ libidini largiantur, rogas. Complexio est, quæ utranque complectitur exornationem, et hanc, et quam ante exposuimus, ut et repetatur idem primum uerbum sæpius, et crebro ad idem postremum reuertamur, hoc modo. Qui sunt, qui foedera sæpe ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Cartha-

G

AD HERENNIVM

ginienſes . Qui ſunt , qui Italiam deformauerunt ? Carthaginienſes . Qui ſunt , qui ſibi poſtulant ignoſciſ Carthaginienſes . Videte ergo , quid conueniat eos impetrare . Item : Quem ſenatus damnarit , quem populus R. damnarit , quem omnium exiſtimatio damnarit , eum uos ſententijs ueſtris abſoluetis ? Traductio eſt , quæ facit ut , cum idem uerbum crebrius ponatur , non modo non offendat animum , ſed etiam concinnior orationem reddat , hoc pacto : Qui nihil habet in uita incundius uita , is cum uirtute uitam non poteſt colere . Item : Eum tu hominem appellas , qui ſi fuiſſet homo , nunquam tam crudeliter uitam hominis petiſſet . At erat inimicus : ergo inimicum ſic ulciſci uoluit , ut ipſe ſibi reperiretur inimicus . Item : Diuitias ſine diuitum eſſe , tu uero uirtutem præfer diuitijs . nam ſi uoles diuitias cum uirtute comparare , uix ſatis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ , quæ uirtutis pediſequæ ſunt . Ex eodem genere exornationis , cum idem uerbum modo ponitur in hac , modo in altera re , hoc modo : Cur eam rem tam ſtudioſe curas , quæ multas tibi dabit curas ? Item : Amari iucundum eſt , ſi curetur ne quid inſit amari . Item : Veniam ad uos , ſi mihi ſenatus det ueniam . In his quatuor generibus exornationum , quæ adhuc propoſitæ ſunt , non inopia uerborum ſit , ut ad idem uerbum redeatur ſæpius : ſed ineſt feſtiuitas quedam , quæ facilius auribus diiudicari , quàm uerbis demonſtrari poteſt . Contentio eſt , cum ex contrarijs uerbis oratio conſcitur , hoc pacto : Habet aſſentatio iucunda principia , eadem exitus amariffimos aſfert . Item : Inimicis te placabilem ,

LIBER QUARTVS.

50

amicis inexorablem præbes . Item : In otio tumultuaris , in tumultu ſolus es otioſus . In re frigidiffima cales , in feruentiffima friges . Tacito cum opus eſt , clamas : cum loqui conuenit , obmuteſcis . Ades , abeſſe uis : abes , reuerti cupis . In pace bellum queritas , in bello pacem deſideras . In concione de uirtute loqueris , in prælio præ ignauia tubæ ſonitum perferre non potes . Hoc genere ſi diſtinguemus orationem , & ornati & graues poterimus eſſe . Exclamatio eſt , quæ conſcitur ſignificationem doloris , aut indignationis alicuius , per hominis , aut urbis , aut loci , aut rei cuiuſpiam compellationem , hoc modo : Te nunc alloquor Africane , cuius mortui quoque nomen ſplendori ac decori eſt ciuitati . Tui clariffimi nepotes ſuo ſanguine abluerunt inimicorum crudelitatem . Item : O perfidioſe Fregelæ , quàm facile ſcelere ueſtro contabuiffis : ut , cuius nitor urbis Italiam nuper illuſtrauit , eius nunc uix fundamentorum reliquæ maneat . Item : Bonorum inſidiatores latrocinio uitam innocentiffimi cuiuſque petiſtis : tantam ne ex iniquitate iudiciorum ueſtris calumnijs aſſumitis facultatem ? Hac exclamatione ſiloco utemur , & raro , & cum rei magnitudo poſtulare uidebitur , ad quam uolemus indignationem animum auditoris adducemus . Interrogatio non omnis grauis eſt , neque concinna , ſed hæc , quæ , cum enumerata ſunt ea , quæ obſunt cauſæ aduerſariorum , confirmat ſuperiorem orationem , hoc pacto : Cum igitur hæc omnia faceres , diceres , adminiſtrares , utrum animos ſociorum ab rep. remouebas & alienabas , an non ? et ſtrum ne aliquem exornari oportuit , qui iſta prohibe-

AD HERENNIVM

get, ac fieri non sineret, an non? Ratiocinatio est, per quam ipsi à nobis rationem poscimus quare quidque dicamus, & crebro nosmet à nobis petimus uniuscuiusque propositionis explanationem. ea est huiusmodi: Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum convictam putabant. Quo pacto? quoniam, quam impudicam iudicabant, eam ueneficij quoque damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suum corpus addiderit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos istos? uirum, parentes, ceteros, ad quos uidet sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est ut, quoquo modo possit, ueneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconsideratam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quam turpis amor, et intemperans libido commouere potuit: cum, cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus castum esse non putarint. Quid in uiris? idem ne hoc obseruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unumquodque maleficium singulæ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item: Bene maiores nostri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, uita priuarent. Quid ita? quia, quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu col-

LIBER QVARTVS. SI

locarat. Quid, quod exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid ita? quia uiri fortis est, qui de uictoria contendant, eos hostes putate; qui uicti sunt, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuire, pacem humanitas augere. At ille, si uicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? talem stultitiam contemnere, non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem uehementer accommodata est, et enim auditoris retinet tum uenustate sermonis, tum rationum expectatione. Sententia est oratio sumpta de uita, quæ, aut quid sit, aut quid esse oporteat in uita, breuiter ostendit, hoc modo: Difficile est primum uirtutem reuereri, qui semper secunda fortuna sit usus. Item: Liber est is existimandus, qui nulli turpitudini seruit. Item: Egens æque est is, qui non satis habet, & is, cui nihil satis potest esse. Item: Optima uiuendi ratio est eligenda: eam iucundam consuetudo reddet. huiusmodi sententiæ simplices non sunt improbandæ: propterea quod habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandæ: propterea quod sola uirtus in sua potestate est, omnia præterea subiecta sunt fortunæ dominationi. Item: Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi, simulac fortuna dilapsa est, deuolant omnes. Cum enim recessit ea res, quæ fuit consuetudinis causa, nihil superest quare possint in amicitia retineri. Sunt item sententiæ, quæ duplices

AD HERENNIVM

offeruntur, hoc modo sine ratione: Errant, qui in prosperis rebus omnes impetus fortunæ se putant fuisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod ætas illa non est impedimento bonis studiis: at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut, quibus uirtutibus omnem uitam tueri possint, eas in ætate maturissima uelint comparare. Sententias interponi raro conuenit; ut rei actores, non uiuendi præceptores esse uideamur. cum ita interponentur, multum afferent ornamentum. nam necesse est animo eam comprobet tacitus auditor, cum ad causam uideat accommodari rem certam ex uita & moribus sumptam. Contrarium idem fere est, quod contentio. Contrarium est, quod ex rebus diuersis duabus, alteram breuiter et facile confirmat, hoc pacto: Nam, qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quo modo alienis rebus amicum fore speres? Item: Nam, quem in amicitia perfidiosum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum, & sui cognoscentem uidere in potestate quis speret? Et qui in sermonibus & conuentu amicorum uerum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis à mendacio temperaturum? Item: Quos ex collibus deiecimus, cum his in campo metuumus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant; hi postquam pauciores sunt, metuumus ne sint superiores? Hoc exornationis genus

LITER QUARTVS. 52

breuibus & continuatis uerbis perfectum esse debet, & cum commodum est auditu propter breuem & absolutam conclusionem, tum uero uehementer id, quod opus est oratori, comprobatur contraria re, & ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime possit. Membrum orationis appellatur res breuiter absoluta sine totius sententiæ demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas; id est unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipitur oportet ab altero, & amicum lædebas. Ex duobus membris hæc exornatio potest constare: sed commodissima & absolutissima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipsi non consulebas. Item: nec reipublicæ consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. Articulus dicitur, cum singula uerba interuallis distinguuntur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduersarios perterrituisti. Item: Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris uehementiam hoc interest, quod illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & celerius peruenit. itaque in illo genere ex remotione brachij & contortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro & celeri uulnere corpus confauciari uidetur. Continuatio est densa et continens frequentatio uerborum cum absolute sententiarum: ea utemur commodissime tripartito, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Et non multum potest obesse for-

AD HERENNIVM

una, qui sibi firmitus in uirtute, quam in casu praesidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est quod ei magnopere casus obesse possit? In conclusione, hoc pacto: Quod si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunae, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, nisi sententiam, & contrarium, & conclusionem frequentibus efferat uerbis. Sed & alias quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiusmodi continuationes. Compar. appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quae constant ex pari fere numero syllabarum. hoc non de enumeratione nostra fiet: nam id quidem puerile est, sed tantum affert usus & exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: In praelio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: haec omnia graues casus administrabant. Item: Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutem comparauit. In hoc genere sepe fieri potest, ut non plane par sit numerus syllabarum, et tamen esse uideatur, si una aut etiam altera syllaba est alterum breuius: aut si, cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabae erunt; ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius assequatur &

LIBER QUARTVS. 53

exaequet. Similiter cadens, exornatio dicitur, cum in eadem constructione uerborum duo aut plura sunt uerba, quae similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis. Item: Cuius omnis in pecunia spes est, eius a sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: et tamen, cum ita uiuit, neminem praese ducit hominem. Similiter desinens est, cum, tametsi casus non insunt in uerbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item: Audaeter territas, humiliter placas. Haec duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine uersatur, inter se uehementer conueniunt, & ea re, qui his bene utuntur, plerumque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hic et ea uerba, quae casus habet, ad casus similes; et illa, quae non habent, ad similes exitus ueniunt. Anominatio est, cum ad idem uerbum acceditur commutatione, uel additione unius literae, aut literarum, syllabae, aut syllabarum; aut ad res dissimiles similia uerba accommodantur. ea multis et uariis rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem literae, sic: Hic, qui se magnifice iaetat atque ostentat, uenit a te ante, quam Romam uenit. Ex contrario: Hic, quos homines alea uincit, eos ferro statim uincit. Productione eiusdem literae, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad

AD HERENNIVM

auium . Breuitate eiusdem literæ , hoc modo : Hic tamen si uideatur esse honoris cupidus , tamen non tantum curiam diligit , quantum Curiam . Addendis literis , hoc pacto : Hic sibi posset temperare , nisi amori mallet obtemperare . Demendis literis , sic : Si lenones tanquam leones uitasset , uitæ se tradidisset . Transfereudis literis , sic : Videte iudices , utrum homini nano , an uano credere malitis . Item : Nolo esse laudator , ne uidear adulator . Commutandis , hoc modo : Deligere oportet , quem uelis diligere . Hæ sunt annotationes , quæ in literarum commutatione breuitate , aut productione , aut translatione , aut aliquo huiusmodi genere uersantur . sunt autem aliæ , quæ non habent tam propinquam in uerbis similitudinem , & tamen dissimiles non sunt : quibus de generibus unum est huiusmodi : Quid ueniam , qui sim , quare ueniam , quem insimulem , cui pro sim , quem postulem , breui cognoscetis . Nam hic est in quibusdam uerbis quædam similitudo non tam affectanda , quam illæ superiores , sed tamen adhibenda nonnunquam . Alterum genus huiusmodi : Demus operam Quirites , ne omnino P. C. circumscripsi putentur . Hæc annotationis accedit magis ad similitudinem , quam illa superior , sed minus , quam illæ superiores : propterea quod non solum addite , sed uno tempore demptæ quoque literæ sunt . Tertium genus est , quod uersatur in casuum commutatione , aut unius aut plurium nominum : unius nominis , hoc modo : Alexander Macedo summo labore animum ad uirtutes à pueritia confirmauit . Alexandri uirtutes per orbem terræ cum

LIBER QUARTVS. 54

laude & gloria uulgatæ sunt . Alexandrum omnes maxime metuerunt , item plurimum dilexerunt . Alexandro si uita data longior esset , trans Oceanum Macedonum gloria transuolasset . Varie hic unum nomen in commutatione casuum uolutatum est . Plura nomina , casibus commutatis , hoc modo facient annotationem : Ti. Gracchum , reip. administrantem , indigna prohibuit nex diutius in ea commorari . C. Graccho similiter occasio oblata est , quæ reip. uirum amantissimum subito de sinu ciuitatis eripuit . Saturninum , fide captum , malorum perfidia per scelus uita priuauit . Tuus ò Druse sanguis domesticos parietes , & uultum parentis aspersit . Sulpitio , cui paulo ante omnia concedebant , eum breui spatio non modo uiuere , sed etiam sepeliri prohibuerunt . Hæc tria genera proxima exornationum , quorum unum in similiter cadentibus , alterum in similiter desinentibus uerbis , tertium in annotationibus positum est , perraro sumenda sunt , cum in ueritate dicemus : propterea quod non hæc uidentur reperiri posse sine elaboratione & consumptione operæ . Eiusmodi autem studia ad delectationem , quam ad ueritatem uidentur accommodatiora . Quare fides , & grauitas , et seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis : & non modo tollitur auctoritas dicendi , sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor : propterea quod est in his lepos , & festiuitas , non dignitas , neque pulchritudo . quare quæ sunt ampla & pulchra , diu placere possunt : quæ lepida & concinna , cito satietate afficiunt aurium sensum fa-

AD HERENNIUM

studiosissimum. Quo modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita, si raro has interferemus exornationes, & in causa tota uarie dispergemus, commode luminibus distinctis illustrabimus orationem. Subiectio est, cum interrogamus aduersarios, aut querimus ipsi, quid ab illis, aut quid contra nos dici possit: deinde subiicimus id, quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adiumento futurum sit, aut offuturum illis e contrario, hoc modo: Quero igitur unde iste tam pecuniosus sit factus. Amplum patrimonium relictum est? at patris bona uenerunt. Hereditas aliqua obuenit? non potest dici: sed etiam a necessarijs omnibus exheredatus est. Premium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponcione uictus est. Ergo, si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes uidetis, aut isti domi nascitur aurum, aut unde licitum non est pecunias accepit. Item: Saepe iudices animaduerti, multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi praesidium petere, quorum nihil potest aduersarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at cum uos iurati capite damnastis. An ad suam reuertetur antiquam uitam alicubi honeste tractatam? non. nam hic quidem ante oculos uestros quo modo uixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? at nemo est, qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari. Item: Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium

LIBER QUARTVS. 55

adduxisti? non: nam indemnatum necasti. Leges, quae id facere prohibent, ueritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Cum ipse te ueteris amicitiae commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? cum tibi pueri ad pedes uoluerentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti. Multum inest acrimoniae & grauitatis in hac exornatione: propterea quod, cum quaesitum est quid oporteat, subiicitur id non esse factum. quare facillime fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: Nam quid me facere conueniret, cum a tota Gallorum multitudine circumsederer? an dimicarem? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod expectarem, habebamus, neque erat quod uitam produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vitam militum negligere? at ea uidebar eos accepisse conditione, ut, quoad possem, incolumes patriae & parentibus conseruarem. Hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quam impedimentorum. Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi uideatur, nihil potius, quam quod factum sit, faciendum fuisse. Gradatio est, in qua non ante ad consequens uerbum descenditur, quam ad superius consensus est, hoc modo: Nam quae reliqua spes manet libertatis, si illis & , quod libet, licet: & , quod licet, possunt: et, quod possunt, audent: et, quod audent,

AD HERENNIVM

faciunt: & quod faciunt, uobis molestum non est? Item: Non sensi hoc, & non suasi: neque suasi, & non ipse statim facere coepi: neque facere coepi, & non perfecti: neque perfecti, & non probaui. Item: Africano industria uirtutem, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item: Imperium Græciæ fuit pennes Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiata, Spartiata superauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt, qui ad imperium Græciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis. Definitio est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter et absolute, hoc modo: Maiestas reip. est, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item: Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut comitio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuspiam uiolât. Item: Non est ista diligentia, sed auaritia: ideo quod diligentia est accurata cõseruatio suorum, auaritia iniuriosa appetitio alienorum. Item: Non est ista fortitudo, sed temeritas: propterea quod fortitudo est contemptio laboris et periculi cum ratione utilitatis, et compensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perpeffione gladiatoria periculorũ susceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam uim & potestatem ita dilucide proponit, et breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuisse dici uideatur, neque lucidius potuisse dici putetur. Transitio uocatur, quæ, cum ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui quod consequatur, hoc

LIBER QUARTVS. 56

modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc, in parentes qualis extiterit, considerate. Item: Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc, quo modo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res: nam et, quid dixerit, commonet, & ad reliquum comparat auditorem. Correctio est, quæ tollit id, quod dictum est, & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quod si iste suos hospites rogasset, immo innuisset modo, hoc facile posset. Item: Nam postquam isti uicerunt, atque adeo uicti sunt, eam quo modo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quam boni dederit? O uirtutis comes inuidia, quæ bonos insequeris plerumque, atque adeo insectaris. Commouetur hoc genere animus auditoris. res enim communi uerbo elata, tantummodo dicta uideatur: ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satius esset, dicit aliquis, ab initio, præsertim cum scribas, ad optimum & lectissimum uerbum deuenire? est, cum non est satius, si commutatio uerbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut, cum eam communi uerbo appellaris, lenius dixisse uidearis; cum ad lectius uerbum accedas, insigniorem facias. Quod si continuo uenisses ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduersa esset. Occupatio est, cum dicimus nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo. Et illud prætereo, quod rei

AD HERENNIVM

militari te infrequentem tradidisti. Deinde, quod iniu-
riarum satisfacisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere
puto. Horum nihil dico: reuertor ad illud, de quo iu-
diciū est. Item: Non dico te ab socijs pecunias acce-
pisse: non sum in eo occupatus, quod ciuitates, re-
gna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas
omnes tuas omitto. Hæc utilis est exornatio, si aut
rem, quam non pertineat alijs ostendere, occulte ad-
monuisse prodest; aut si longum est, aut ignobile,
aut planum, aut non potest fieri, aut facile potest re-
prehendi; ut utilius sit occulte fecisse suspicionem,
quàm huiusmodi intēdisse orationem, quæ redargua-
tur. Disiunctio est, cum eorum, de quibus dicimus;
aut utrunque, aut unumquodque certo concluditur
uerbo, sic: Populus R. Numantiam deleuit, Cartha-
ginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas euertit.
Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ sunt, ni-
hil Carthaginensibus scientia rei militaris adiumento
fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas præsidij tulit,
nihil Fregellanis morū et sermonis societas opitulata est.
Item: Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetis-
tate extinguitur. Hic utrunque, & in superiore ex-
emplo unāquaque rem certo uerbo concludi uide-
mus. Coniunctio est, cum interpositione uerbi & su-
periores orationis partes comprehenduntur & inferio-
res, hoc modo: Formæ dignitas aut morbo deflorescit,
aut uetustate. Adiunctio est, cum uerbum, quo res
comprehenditur, non interponimus, sed aut primum
aut postremum collocamus: primum, hoc pacto: De-
florescit formæ dignitas aut morbo, aut uetustate:
postremum

LIBER QUARTVS. 57

postremum sic: Aut morbo aut uetustate formæ di-
gnitas deflorescit. Ad festiuitatem disiunctio est appo-
sita. quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat.
Ad breuitatem coniunctio. quare sæpius adhibenda
est. Hæ tres exornationes de simplici genere manant.
Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut
commiserationis, eiusdem unius, aut plurium uer-
borum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi tu-
multus domesticos et intestinos comparat. Item: Com-
motus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur,
non es commotus. Item: Nunc etiam audes in horum
conspēctum uenire proditor patriæ, proditor inquam
patriæ uenire audes in horum conspēctum? uehemen-
ter auditorem commouet eiusdem redintegratio uerbi,
& uulnus maius efficit in contrario causæ, quasi
aliquod telum sæpius perueniat in eandem partem
corporis. Interpretatio est, quæ non iterans idem re-
dintegrat uerbum, sed id commutat, quod positum
est, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Remp.
radicitus euertisti, ciuitatem funditus deiecisti. Item:
Patrem nefarie uerberasti, parenti manus scelerate
intulisti. Necessè est eius, qui audit, animum com-
moueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpre-
tatione uerborum. Commutatio est, cum duæ senten-
tiæ inter se discrepantes ex transiēctione ita efferuntur,
ut à priore posterior contraria priori proficiatur,
hoc modo: Esse oportet ut uiuas, non uiuere ut edas.
Item: Ea re poemata non facio, quia, cuiusmodi uo-
lo, non possum; cuiusmodi possum, nolo. Item:
Quæ de illo dicuntur, dici non possunt: quæ dici pos-

AD HERENNIVM

sunt, non dicuntur. Item: si poema, loquens pictura est: pictura, tacitum poema debet esse. Item: Quia stultus es, ea re taces: non tamen, quia taces, ea re stultus es. Non potest dici quin commode fiat, cum contrariae sententiae translatione uerba quoque conuertantur. Plura subiecimus exempla, ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, diu lucidum esset, ut, cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur. Permissio est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, sic: Quoniam, omnibus rebus ereptis, solum mihi superest animus & corpus, haec ipsa, quae mihi de multis sola relicta sunt, uobis & uestrae condono potestati. uos me, quo pacto uobis uidetur, utamini atque abutamini licebit impune: in me, quidquid libet, statuite: dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi alias quoque nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commouendam uehementissime est accommodatum. Dubitatio est, cum querere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reip. Consulium, siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue utrunque. Item: Tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium? quero quoniam te digno moribus tuis appellem nomine. Expeditio est, cum, rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, caeterae tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Necessesse est, cum constet istum nostrum fundum fuisse

LIBER QUARTVS. 58

se, ostendas te aut uacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hereditate tibi uenisse. Vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti: tuum usu fecisse etiam num non potes: emptio nulla profertur: hereditate tibi me uiuo mea pecunia uenire non potuit. relinquitur ergo, ut me ui de meo fundo dieceris. Haec exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes, sed non erit tanquam in plerisque, ut, cum uelimus, ea possimus uti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatem. Dissolutio est, quae, coniunctionibus uerborum e medio sublatis, partibus separatis effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus. Item: Descende in integram defensionem, noli quidquam recusare, da seruos in quaestionem, stude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in se, & uehementissimum est, & ad breuitatem accommodatum. Praecisio est, cum, dictis quibusdam, reliquum, quod coeptum est dici, relinquitur in audientium iudicio, sic: Mihi tecum par certatio non est: ideo quod populus R. me: nolo dicere, ne cui forte arrogans uidear: te autem saepe ignominia dignum putauit. Item: Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienae domui? non ausim dicere, ne, cum te digna dixerem, me indignum quidpiam dixisse uidear. Hic atrocior tacita suspicio, quam disertae explanatio facta est. Conclusio est, quae breui argumentatione ex ijs, quae ante dicta sunt, aut facta, conficit id, quod necessario consequatur, hoc modo: Quod si Danais datum erat

AD HERENNIVM

oraculum non posse capi Troiam sine Philoſteta ſa-
gittis: hæ autem nihil aliud fecerunt, niſi Alexan-
drum perculerunt: hunc extinguerẽ, id nimirum ca-
pi fuit Troiam.

RESTANT etiam decem exornationes uerbo-
rum: quas idcirco non uage diſperſimus, ſed à ſupe-
rioribus ſeparauimus, quod omnes in uno genere poſi-
te ſunt. nam earum omnium hoc proprium eſt, ut
ab uſitata uerborum poteſtate recedatur, atque in
aliam rationem cum quadam uenustate oratio confe-
ratur. De quibus exornationibus Nominatio eſt pri-
ma: quæ nos admonet, ut, cui rei nomen aut non ſit,
aut ſatis idoneum non ſit, eam noſmet idoneo uerbo
nominemus, aut imitationis, aut ſignificationis cau-
ſa. Imitationis hoc modo, ut maiores rudere, & ua-
gare, & mugire, & murmurare, et ſibillare appel-
lauerunt. Significande rei cauſa, ſic: Poſtquam iſte
in remp. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis eſt
auditus. Hoc genere raro utendum eſt, ne noui uerbi
aſſiduitas odium pariat: ſed ſi commode quis eo utatur
& raro, non modo non offendet nouitate, ſed
exornabit etiam orationem. Pronominatio eſt, quæ ſi-
cuti cognomine quodam extraneo demonſtrat id, quod
ſuo nomine appellari non poteſt, ut ſi quis, cum lo-
quatur de Græcis, At non Africani nepotes, inquiet,
iſtiuſmodi fuerunt. Item: ſi quis de aduerſario di-
cat: Videte nunc, inquit, iudices, quemadmodum
me Plagioſippus iſte traſtarit. Hoc pacto non inore-
nate poterimus & in laudando, & in ledendo aut
in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus di-

LIBER QVARTVS. 59

cere, ſicuti cognomen quod pro certo nomine colloca-
mus. Denominatio eſt, quæ à propinquis & finitimis
rebus trahit orationem, quæ poſſit intelligi res, quæ
non ſuo uocabulo ſit appellata: id aut ab inuẽtore
conſicitur, ut ſi quis de Tarpeio loquens, eum Capi-
tolinum nominet: Aut ab inuẽto, ut ſi quis pro Li-
bero uinum, pro Cerere frugem appellet: Aut ab in-
ſtrumento dominum, ut ſi quis Macedonas appellarit
hoc modo: Non tam cito ſariſſe Græcia potite ſunt.
Aut idem Gallos ſignificans dicat: Nec tam facile ex
Italia materis tranſalpina depulſa eſt. Aut id, quod
fit, ab eo, qui facit, ut ſi quis, cum bello uelit oſtende-
re aliquid quempiam feciſſe, dicat: Mars iſtud te fa-
cere neceſſario coegit. Aut ſi quod facit, ab eo, quod
fit, ut cum deſidioſam artem dicemus, quia deſidio-
ſos facit; & frigus pigrum, quia pigros facit. Ab
eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo de-
nominabitur: Armis Italia non poteſt uinci, nec Græ-
cia diſciplinis: nam hic pro Græcis & Italis, quæ con-
tinent, notata ſunt. Ab eo, quod continetur, id,
quod continet, ut ſi quis aurum, uel argentum, aut
ebur nominet, cum diuitias uelit nominare. Harum
omnium denominationum magis in præcipiendo diui-
ſio, quàm in quærendo difficilis inuẽtio eſt: ideo
quod plena conſuetudo eſt non modo poetarum &
oratorum, ſed etiam quotidiani ſermonis, huiuſmo-
di denominationum. Circuitio eſt oratio rem ſimpli-
cem aſſumptam circunſcribens elocutione, hoc pacto:
Scipionis prouidẽtia Carthaginiſ opes fregit. Nam hic,
niſi ornandi ratio quædam eſſet habita, Scipio potuit

AD HERENNIVM

Et Carthago simpliciter appellari. Transgressio est, quæ uerborum perturbat ordinem peruersione aut transiectione. Peruersione sic: Hoc uobis deos immortales arbitror dedisse uirtute pro uestra. Transiectione hoc modo: Instabilis in istum plurimum fortuna ualuit. Item: Omnes inuidiose eripuit tibi bene uiuendi casus facultates. Huiusmodi transiectione, quæ rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est: in quibus oportet uerba sicuti ad poeticum quendam extruere numerum, ut perfecte et perpolitissime possint esse absoluta. Superlatio est oratio superans ueritatem, alicuius augendi minuendiue causa. Hæc sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: Quod si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur. Cum comparatione, aut à similitudine, aut à præstantia superlatio sumitur. À similitudine sic: Corpore niueum candorem, aspectu igneum ardorem assequabatur. À præstantia hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profuerebat. Eodem genere hoc est: Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior uideretur. Intellectio est, cum res tota parua de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totum sic intelligitur: Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij commonebant? Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiærum intelligitur. De toto pars, ut si quis ei, qui uestitum aut ornatum sumptuosum ostendet, dicat, Ostentas mihi diuitias, et locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc mo-

LIBER QVARTVS. 60

do: Poeno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille transalpinus, in Italia quoque idem non nemo togatus sensit. À pluribus unum sic intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat: itaque anhelans ex imis pulmonibus præ cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani, et Galli, et togati, et hic unum pectus et unus pulmo intelligitur: et erit illic diminutus numerus festiuitatis, hic adausus grauitatis gratia. Abusio est, quæ uerbo simili et propinquo pro certo et proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues sunt, aut parua statura, aut longum in homine consilium, aut oratio magna, aut uti pauco sermone. Nam hic facile est intellectu, finitima uerba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta. Translatio est, cum uerbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte uidetur posse transferri. ea utimur rei ante oculos ponendæ causa, sic: Hic Italiam tumultus expergescit terrore subito. Breuitatis causa, sic: Recens aduentus exercitus subito ciuitatem extinxit. Obscœnitatis uitandæ causa, sic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi causa, sic: Nullius mœror, et calamitas istius explere inimicitias, et nefariam saturare crudelitatem potuit. Minuendi causa, sic: Magno se prædicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspirauit. Ornandi causa, sic: Aliquando reip. rationes, quæ malitia nocentum exaruerunt, uirtute optimatum reuiscunt. Translationem dicunt pudentem esse oportere,

AD HERENNIVM

ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere et cupide uideatur in dissimilem transcurrisse. Permutatio est oratio aliud uerbis, aliud sententia demonstrans. Ea diuiditur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes una aut plures frequententer ponuntur à simplici ratione ductæ, sic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuiusnam præsidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à persona, aut à loco, aut à re aliqua similitudo augendi aut minuendi causa ducitur: ut si quis Drusum, Cracchum, Numitorem obsoletum dicat. Ex contrario ducitur sic, ut si quis hominem prodigum & luxuriosum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur, & illo primo, quod à similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem, sic: Quid ait hic Rex atque Agamemnon noster, siue, ut crudelitas est, potius Atreus? Ex contrario, si quem impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intemperantem & adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc sunt fere, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

DISTRIBVTIO est, cum in plures res aut personas certas negotia quædam dispartuntur, hoc modo: Qui uestrum iudices nomen senatus diligit, hunc oderit necesse est: petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum. Qui equestrem locum splen-

LIBER QVARTVS. 61

didissimum cupit esse in ciuitate, is oportet istum maximas poenas dedisse uelit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo macula atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantæ poenæ in ciuitate sint hominibus huiusmodi comparatæ. Item: Senatus officium est, consilio ciuitatem inuare. Magistratus officium est, opera & diligentia consequi senatus uoluntatem. Populi officium est, res optimas et homines idoneos maxime suis sententijs eligere, & probare. Accusatoris officium est, inferre crimina: Defensoris, diluere & propulsare. Testis est, dicere quæ scierit, aut audierit. Quæstoris est, unumquemque horum in officio suo continere. Quare L. Cassi, si testem, præterquam quod sciat, aut audierit, argumentari, et coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonij commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est hæc exornatio copiosa. comprehendit enim breui multa, & suum cuique tribuens, officium separat, & res diuidit plures. Licentia est, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uere reprehendi posse uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quod ab omnibus uestræ rationes deserantur, quod causam uestram nemo suscipiat, quod se nemo uestri defensorem profiteatur: id tribuite uestræ culpæ, atque destitite istud mirari. quid enim est, quare non omnibus

AD HERENNIVM

Istam rem fugere ac vitare debeant? Recordamini quos habueritis defensores, studia eorum uobis ante oculos proponite: deinde exitus omnium considerate: tum uobis ueniet in mentem, ut uere dicam, negligentia uestra, siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros trucidatos esse, inimicos eorum uestris suffragijs in amplissimum locum peruenisse. Item: Nam quid fuit iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis, aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertissima res erant crimini data? non omnes hæc testibus comprobata? non contra tenuiter, & nugatorie responsum? Hic uos ueriti estis, si primo coetu condemnassetis, ne crudeles existimaremini. Dum eam uitaustis uituperationem, quæ longe à uobis erat abfuturæ, eam inuenistis, ut timidi atque ignaui putaremini. Maximas et priuatas et publicas calamitates accepistis: cum etiam maiores impendere uideantur, sedetis et oscitami. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incommodi nunciatur, et eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius et alitis, ac reip. perniciem retinetis quoad potestis in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimium uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur: nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: Hic ego uirtutem uestram quæro, sapientiam desidero, ueterem consuetudinem requiro, ut, quod erit commotum licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia et molestia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco sit, maxime facit, ut et illi, qui audient, à

LIBER QUARTVS. 62

culpa absint, et nos, qui dicimus, amici eorum, et ueritatis esse uideamur. Est autem quoddam genus licentiae in dicendo, quod astutiore ratione comparatur: cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quo modo ipsi se cupiunt obiurgari: aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere quo modo accipiant; sed tamen ueritate commoueri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subiiciemus. Prioris, huiusmodi: Nimum Quirites animis estis simplicibus et mansuetis, nimum creditis unicuique: existimatis unumquemque eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus sit: erratis, & frustra falsa spe iam diu detinemini: stultitia uestra est, quia, quod erat in uestra potestate, ab alijs petere, quam ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiae hoc erit exemplum: Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista tamen amicitia, tametsi uereor quo modo accepturi sitis, uos me priuastis. quid ita? quia, ut uobis essem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quam amicum habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen est, sicuti demonstrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude: et assimulatione, de qua superius diximus: quæ non indiget mitigationis: propterea quod imitatur licentiam, & sua sponte ad animum auditoris se accommodat. Diminutio est, cum aliquid esse in nobis, aut in ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium: quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro mea

AD HERENNIVM

iure iudices dico, me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic si quis dixisset, ut optime tenerem, tametsi uere dixisset, tamen arrogans uisus esset: nunc et ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam satis dictum est. Item: Vtrum igitur auaritiæ causa, an egestatis accessit ad maleficium? Auaritiæ? at largissimus fuit in amicos; quod signum liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoque uitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus, egregijs commodis proferendis obseruabimus. nam eiusmodi res & inuidiam contrahunt in uita, & odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione in uiuendo fugitur inuidia, sic in dicendo consilio uitatur odium. Descriptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum grauitate expositionem, hoc modo: Quod si istum iudices uestris sententijs liberaueritis; statim, sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex cathenis, uolabit, & uagabitur in foro, acuens dentes multos in cuiusque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incurans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum ac omnem familiam perfringens, rempublicam funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobisq; ipsis consulite. nam si istum impunitum dimiseritis, in uosmet ipsos, mihi credite,

LIBER QUARTVS. 63

feram & truculentam bestiam iudices immiseritis. Item: Nam si de hoc iudices grauem sententiam tuleritis; uno iudicio simul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare uelut in uita manere non habebit: filij paruū priuati patris auxilio, ludibrio, & despectui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima uictoria potiti insultabunt, in horum miserias superbi re simul et uerbis iruehantur. Item: Nam neminem uestrum fugit, Quirites, capta urbe quæ miseriæ consequi soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelissime trucidantur: ceteri, qui possunt per ætatem & uires laborem ferre, rapiuntur in seruitutem: qui non possunt, uita priuantur: uno denique, atque eodem tempore domus hostili flagrat incendio, et quos natura aut uoluntas necessitudine aut beneuolentia coniunxerit, distrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. nemo iudices est, qui possit satis rem consequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis uel indignatio, uel misericordia potest commoueri, cum res consequentes comprehensæ uniuersæ perspicua breuiter exprimuntur oratione. Diuisio est, quæ rem semouens à re, utranque absoluit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quidquam obijciam? si probus es, non meruisti: si improbus, non commoueris. Item: Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicem? si

AD HERENNIVM

meministis, obtundam: sin oblii estis, cum re nihil egerim, quid est, quod uerbis proficere possim? Item: Duae res sunt, quae possunt homines ad turpe compendium comouere, inopia atque auaritia: te auarum in fraterna diuisione cognouimus, inopem atque egentem nunc uidemus: qui potes igitur ostendere causam maleficij non fuisse? Inter hanc diuisionem, & illam, quae de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundum narrationem, hoc interest: illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: haec se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus subiiciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cum res in tota causa dispersae coguntur in unum, quo grauior, aut acrior, aut criminiosior oratio sit, hoc pacto: A quo tandem abest iste uitio? quid est iudices, cur uelitis eum liberare? Suae pudicitiae proditor est, insidiator alienae, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, in superiores contumax, in equos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio, quae plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cum suspiciones, quae separatim dictae, minutae & infirmae erant, unum in locum coactae rem uidentur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto: Nolite igitur, nolite iudices ea, quae dixi, separatim spectare: sed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad istum ex illius morte ueniebat, & uita hos

LIBER QUARTVS. 64

minis est turpissima, animus auarissimus, fortuna familiaris rei attenuatissima, & res ista bono nemini praeter istum fuit: neque alius quisquam aequae commode, neque iste commodioribus alijs rationibus facere potuit: neque praeteritum quidquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium: neque factum, quod opus non fuerit: & cum locus idoneus maxime quaesitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi & perficiendi maleficij spe: et praeterea ante, quam occisus homo is est, iste uisus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus: paulo post in ipso loco maleficij, uox illius, qui occidebatur, audita est: deinde post occisionem, istum multa nocte domum rediisse constat, postera die titubanter & inconstanter de occisione illius locutum: (haec partim testimonijs, partim quaestionibus & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi; quem ex argumentis natum, necesse est esse uerum) Vestrum iudices est, his in unum locum collatis, certam sumere scientiam, non suspensionem maleficij. Nam unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose: ut omnia inter se a primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est haec exornatio, & in coniecturali constitutione causae ferme semper necessaria, & in ceteris generibus causarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio est, cum in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. ea

AD HERENNIVM

dupliciter fit, si aut eandem plane dicimus rem; aut de eadem re. Eandem rem dicimus, non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare. commutabimus tripliciter, uerbis, pronunciando, tractando. Verbis commutabimus, cum, re semel dicta, iterum aut saepius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferretur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ uitandum arbitretur. Cum agetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profecto nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis reip. fugiendum putabit; & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamuis in magnam descendat uitæ dimicationem. Pronunciando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere uocis atque gestus, eadem uerbis commutando, pronuntiatione quoque uehementius immutabimus. Hoc neque commo-
dissime scribi potest, neque parum est apertum. quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traiciemus, aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem. Sermocinatio est, de qua planius paulo post suo loco dicemus. Nunc breuiter, ad hanc rem quod satis sit, attingemus, in qua constituetur alicuius personæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. causa suscipienda pericula putabit, saepe ipse secum loquitur: Non mihi soli, sed etiam atque adeo multo potius natus

sum

LIBER QUARTVS.

65

sum patriæ: uita, quæ fato debetur, saluti patriæ potissimum soluatur. Aluit hæc me, tute, atque honeste produxit usque ad hanc ætatem; munijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod à me satis ei persolui possit, unde hæc accepta sunt? Quia hæc loquitur secum sapiens, saepe ego in periculis reip. nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exuscitationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commouemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angustijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem studiose laudet, & sapientissimum iudicet? qui pro salute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis quamuis magnum, atque atrox periculum studiose suscipiat, & libenter subeat. Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quam possim; idemq; hoc certo scio uobis omnibus usu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronunciando, tractando: sed tractando dupliciter, sermocinatione, & exuscitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cum rem simpliciter pronunciauerimus, rationem poterimus subijcere. Deinde duplicem, uel sine rationibus, uel cum rationibus pronuntiare sententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde simile & exemplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demon-

I

AD HERENNIVM

strantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio uerbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi uehementer ornata poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus uerborum exornationibus & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: sed ab eiusdem sententiæ non recedamus exemplo, ut scire possis quam facile præceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro rep. periculum uitabit: ideo quòd saepe fit, ut, cum pro rep. perire noluerit, necessario cum rep. pereat. Et quoniam sunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum est. ergo qui fugiunt id periculum, quod pro rep. subeundum est, stulte faciunt: nam neque effugere incommoda possunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. at qui patrie pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt; cum et eum, quem debent, honorem reip. reddunt, et pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer est iniquum, uitam, quam à natura acceptam propter patriam conseruaueris, naturæ, cum cogat, reddere; patrie, cum roget, non dare: et cum possis cum summa uirtute et honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam uiuere: & cum pro amicis & parentibus & ceteris necessarijs adire periculum uelis, pro republica, in qua & hoc & illud sanctissimum nomen patrie continetur, nolle in discrimen uenire. itaque uti contemnendus est, qui in nauigando se, quàm nauim, mauult incolumem:

LIBER QUARTVS. 66

ita uituperandus, qui in reip. discrimine, suæ plus quam communi saluti consulit. Naue enim fracta multi incolumes fuerunt, ex naufragio patrie saluus nemo potest enatare. quod mihi bene uidetur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes immisisse medios. amisit uitam, at non perdidit: re enim uilissima & parua maximam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amisit animam, potitus est gloria; quæ cum summa laude prodita uetustati, quotidie magis enitescit. Quòd si, pro rep. debere accedere ad periculum, et ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum: ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patrie periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uersatur: de qua producti sumus ut plura diceremus, quòd non modo, cum causam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis; in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem; de qua diximus in libro secundo. Commoratio est, cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius, & eodem sæpius reditur: hac uti maxime conuenit, & id est oratoris boni maxime proprium. non enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimouendi. Huic exemplum satis idoneum subijci non potuit: propterea quòd hic locus non est à tota causa separatus, sicut membrum aliquod, sed, tanquam sanguis, perfusus est per totum corpus orationis. Contentio est,

AD HERENNIVM

per quam contraria referuntur. ea est in uerborum exornationibus, ut ante docuimus, eiusmodi. inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius incommodis lugeatis, iste reip. calamitate latatur. Vos uestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit. Inter haec duo contentionum genera hoc interest: illud ex uerbis celeriter relatis constat; hic sententiae contrariae ex comparatione referantur, oportet. Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi causa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unamquamque sumendae causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: Non enim, quemadmodum in palestra, qui tædas candentes accipit; celerior est in cursu continuo, quam ille qui tradit; ita melior Imperator nouus, qui accipit exercitum, quam ille qui decedit: propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus Imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis plane, & perspicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur, minus bonos Imperatores de melioribus exercitum accipere solere. sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quaedam comparetur. Dicitur est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse si-

LIBER QUARTVS. 67

milem, ut paulo ante, cum de cursoribus differebamus. Per negationem dicitur probandi causa, hoc modo: Neque equus indomitus, quamuis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus, quæ desiderantur ab equo: neque homo indotus, quamuis sit ingeniosus, ad uirtutem potest peruenire. Hoc probabilius factum est, quod magis est uerisimile, non posse uirtutem sine doctrina comparari; quoniam nec equus quidem indomitus idoneus possit esse: ergo sumptum est probandi causa. Dicitur est autem per negationem: id enim perspicuum est de primo similitudinis uerbo. Apertius dicendi causa similitudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, ut, quoad necesse sit, peruenire possis; sed ut productus studio, & uiribus ultra facile procurras. Nam hoc simile est, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendant eos, qui uerbi causa post mortem amici liberos eius custodiant: propterea quod in cursore tantum uelocitatis esse oporteat, ut efferatur usque ad finem; in amico tantum beneuolentiae studium, ut ultra, quam amicus sentire possit, procurrat amicitiae studio. Dicitur autem simile est per breuitatem. Non enim ita, ut in ceteris rebus, res ab re separata est, sed utraque res coniuncte & confuse pronuntiate. Ante oculos ponendi negotij causa, sumetur similitudo per collationem, sic: Vti citharædus, cum prodierit optime uestitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgen-

AD HERENNIVM

tibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro & ebore distinctam, ipse præterea forma & specie sit, & statura apposita ad dignitatem, si, cum magnam populo commouerit his rebus expectationem, repente silentio factò, uocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu, quo melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eo magis derisus & contemptus eicitur: ita si quis in excelsò loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, si uirtutis & artium, quæ uirtutis magistræ sunt, egebit; quo magis cæteris rebus erit copiosus, et illustris, & expectatus, eo uehementius derisus, & contemptus ex omni conuentu bonorum eicietur.

Hoc simile exornatione utriusque rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectu omnium rem subiecit. Dictum autem est per collationem: propterea quòd, proposita similitudine, paria sunt omnia relata. In similibus obseruare oportebit diligenter, ut, cum rem afferamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, uerba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. id est huiusmodi: Ita ut hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsa recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem uerba sumimus: ita falsi amici sereno uitæ tempore præsto sunt; simulatque hiemem fortunæ uiderit, deuolant omnes. Sed inuentio similibus facilis erit, si quis sibi omnes res animatas, mutas & loquentes, feras & mansuetas, terrestres, & cœlestes, & maritima

LIBER QUARTVS.

68

mas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas, atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertio rem facere, aut ponere ante oculos possit. non enim res tota totæ rei necesse est similis sit; sed ad ipsum, ad quod conferretur, similitudinem habeat oportet. Exemplum est alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine proposito. id sumitur iisdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur: Apertio rem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit: Probabilio rem, cum magis uerisimilem facit: Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res dicta prope manu tentari possit. Vniuscuiusque generis singula subiecissimus exempla, nisi, exemplum quod genus esset, in expolitione demonstrassemus, et causas sumendi in similitudine aperuissimus: quare nolimus neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conscribere. Imago est, formæ cum forma cum quadam similitudine collatio. hac sumitur aut laudis, aut uituperationis causa. Laudis causa, sic: Ibant in prælium corpore tauri ualidissimi, impetu leonis acerrimi similes. Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contumeliam adducat. Ut in odium, hoc modo: Iste quotidie per forum medium tanquam iubatus draco serpit, aspectu uenenato, spiritu rabido, circumspiciens huc et illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare, lingua

AD HERENNIVM

aspergere possit. Ut in inuidiam adducat, hoc modo: Iste, qui diuitias suas iacetat, sicut gallus e phrygia, aut ariolus quispiam depressus, & oneratus auro clamat, & deierat. Ut in contempionem adducat, sic: Iste, qui tanquam cochlea abscondens, retentat se se tacitus, quo sit tutus, comeditur cum domo sua, & aufertur. Effictio est, cum exprimitur & effingitur uerbis corporis cuiuspiam forma, quod satis sit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuem, incuruum, canum, subrispum, caesum, cui sane magna est in mento cicatrix, si quo modo potest uobis in memoriam redire. Habet haec exornatio eum utilitatem, si quem uelis ostendere; tum uenustatem, si breuiter & dilucide facta est. Notatio est, cum alicuius natura certis describitur signis, quae, sicuti notae quaedam, naturae sunt attributa. Ut si uelis non diuitem, sed ostentatorem pecuniosum describere, iste, inquit, iudices, qui, se dici diuitem, putat esse praclarum, primum nunc uidete, quo uultu uos intueatur: non ne uobis uidetur dicere, Darem, si mihi molesti non essetis? cum uero sinistra mentum subleuat, existimat se gemmae nitore, & auri splendore aspectus omnium perstringere. Cum puerum respicit hunc unum, quem ego noui, uos non arbitror nouisse, alio nomine appellat, deinde alio atque alio: Heus tu, inquit, ueni Sannio, ne quid isti barbari perturbent: ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis. ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut Asturconi locus ante ostium suum de-

LIBER QUARTVS. 69

tur, aut aliquid fragile falsae choragium gloriae comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Vide-to, ut diligenter enumeretur, si potest ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illud plures mittas oportet, inquit, si hodie uis transnumerrari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Sofiam. Sane. Deinde casu ueniunt hospites homini, qui istum splendide, dum peregrinaretur, receperunt. ex ea re homo hercle sane conturbatur, sed tamen a uitio naturae non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abiissetis. Id fecissemus, inquiunt illi, si domum nouissemus. At istud quidem facile fuit undelibet inuenire. uerum ite mecum. sequuntur illi. sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. quærit, in agris cuiusmodi frumenta sint: negat se, quia uilla incense sint, accedere posse, nec edificare etiam nunc audere: tametsi in Tusculano quidem coepi insanire, & in eiusdem fundamentis edificare. Dum haec loquitur, uenit in aedes quasdam, in quibus sodalitiu erat eodem die futurum, quod iste pro notitia domini aedium ingreditur cum hospitibus: Hic, inquit, habito: perspicit argentum quod erat expositum, uisit triclinium stratum, probat. accedit seruulus, dicit homini clare, dominum iam uenturum, si uelit exire. Itane, inquit? Eamus hospites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiam pergam: uos huc decima uenitote. hospites discedunt. iste se raptim domum suam conijcit: illi decima, quod iusserat, ueniunt: quærun hunc: reperiunt, domus cuius sit: in diuersorium derisi conse-

AD HERENNIVM

runt sese. uident hominem postera die, narrant, ex-
postulant, accusant. ait iste eos similitudine loci de-
ceptos angiporto toto deerrasse, contra ualetudinem
suam se ad multam noctem expectasse. sannioni pue-
ro negotium dederat, ut uasa, uestimenta, pueros
corrogaret: seruulus non inurbanus satis strenue &
concinne comparat, iste hospites domum deducit. Ait
se aedes maximas cuidam amico ad nuptias accommo-
dasse, nunciat interea puer argentum repeti: (pertu-
muerat enim qui commodarat.) Apagete, inquit, aedes
commodaui, familiam dedi: argentum quoque uultis
& tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samijs
delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, nar-
rem? eiusmodi est hominis natura, ut, quæ singulis
diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea uix an-
nuo sermone enarrare possim. Huiusmodi notationes,
quæ describunt quid consentaneum sit uniuscuiusque
naturæ, uehementer habent magnam delectationem:
totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos,
aut gloriosi, ut nos exempli causa cœperamus, aut in-
uidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, lu-
xuriosi, furis, quadruplatoris: denique cuiusuis stu-
dium protrahi potest in medium tali notatione. Ser-
mocinatio est, cum alicui personæ sermo attribuitur,
& is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto:
Cum militibus urbs redundaret, & omnes timore op-
pressi domi continerentur, uenit iste cum sago, gladio
succinctus, tenens iaculum, quinque adulescentes ho-
minem simili ornatu subsequuntur, irrumpit in aedes
subito, deinde magna uoce, ubi est iste beatus, in-

LIBER QUARTVS. 70

quit, ædium dominus? quin mihi præsto sit? quid
tacetis? Hic alij omnes stupidi timore obmutuerunt.
Vxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius
pedes abiicit sese. Parce, inquit, & per quæ tibi,
dulcissima sunt in uita, miserere nostri, noli
extinguere extinctos. Fer mansuete fortunam. nos
quoque fuimus beati: nosce te esse hominem. At
ille: Quin illum mihi datis, ac uos auribus meis
opplorare desinitis? non abibit. Illi nunciatur in-
terea, uenisse istum, & clamore maximo mortem
minari. Quod simul ut audiuit, Heus, inquit,
Gorgia pedisequa puerorum, absconde pueros, de-
fende, fac ut incolumes ad adolescentiam perducas.
Vix hæc dixerat, cum ecce iste præsto, Sedes, in-
quit, audax? non uox mea tibi uitam ademit?
exple inimicitias meas, & iracundiam satura tuo
sanguine. Ille cum magno spiritu, Metuebam, in-
quit, ne plane uictus essem: nunc uideo in iudicio
mecum contendere non uis, ubi superari turpissi-
mum est, superare pulcherrimum: interficere me uis:
occidar equidem, sed uictus non peribo. At ille,
In extremo uitæ tempore etiam sententiose loqueris,
neque ei, quem uides dominari, uis supplicare? Tum
mulier, Immo quidem iste rogat & supplicat: sed
tu quæso commouere, & tu per deos, inquit, hunc
amplexare. dominus est, uicit hic te, uince tu nunc
animum. Cur non desinis, inquit, uxor loqui, quæ
me digna non sunt? tace, et, quæ curanda sunt, cura:
tu cessas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi
spem mea morte eripere? Iste mulierem reppulit ab se

AD HERENNIVM

lamentantem: illi nescio quid incipienti dicere, quod dignum videlicet illius uirtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse unicuique sermones ad dignitatem accommodatos, quod oportet in hoc genere obseruare. Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaueritis? non ne hac omnes utentur oratione? deinde subijcere sermonem. Conformatio est, cum aliqua, quæ non adest, persona confingitur quasi adsit, aut cum res muta, aut informis fit eloquens, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quadam, hoc pacto: Quod si nunc hæc urbs inuictissima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata uictorijs, nunc uestris seditionibus o ciues uxor. quam dolis malitiosa Carthago, uiribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari? Item: Quod si nunc L. ille Brutus reuiuiscat, et hic ante pedes uestros adsit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrannos introducit: ego libertatem, quæ non erat, peperit, uos partem seruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui, uos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc conformatio, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus et commiseratione. Significatio est, quæ plus in suspitione relinquit, quàm positum est in oratione. ea fit per exuperationem, ambiguum, con-

LIBER QUARTVS. 71

sequentiam, abscissionem, similitudinem. Per exuperationem, cum plus dictum est, quàm patitur ueritas, augenda suspitionis causa, sic: Hic de tanto patrimonio tam cito testam, quæ sibi petat ignem, non relinquit. Per ambiguum, cum uerbum potest in duas plures uel sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit, Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitanda sunt, quæ obscuram reddunt orationem; ita hæc consequenda, quæ conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si nouerimus et animaduuerimus uerborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cum res, quæ sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspitione, ut si falsamentarij filio dicas: Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscissionem, si, cum incipimus aliquid dicere, præcædimus, & ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspitionis, sic: Qui ista forma & etate nuper alienæ domui, nolo plura dicere. Per similitudinem, cum, aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus quid sentiamus, hoc modo: Noli saturnine nimium populi frequentia fretus esse: multi iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimum festiuitatis habet, interdum & dignitatis. sinit enim quiddam, tacito oratore, ipsum auditorem suspicari. Breuitas est res ipsis tantummodo uerbis necessarijs expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cepit, inde Tarsi præsidium reliquit, post urbem in Bithynia su-

AD HERENNIVM

stulit, inde pulsus in Hellespontum, statim potitur Abydo. Item: Modo Consul, quondam Tribunus, deinde primus erat ciuitatis. Tum proficiscitur in Asiam, deinde exul, & hostis est dictus, post Imperator, postremo Consul factus est. Habet paucis comprehensa breuitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda saepe est, cum aut res non egent longæ orationis, aut tempus non sinit commorari. Demonstratio est, cum ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos esse uideatur. id fieri poterit, si, quæ ante, & post, et in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut à rebus consequentibus, aut à circumstantibus non recedemus, hoc modo: Quod simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum, uerentem ne ipse auctoritate senatus commotus à sententia desisteret, iubet aduocari concionem. Iste interea scelere & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, & sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celeserius coepit. Illi præco faciebat audientiam, hic subsellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt, ex alijs alijsq; partibus conuolant, atque è populo unus, Fuge, inquit, Tiberi, fuge, nõ uides? respice inquam. deinde uaga multitudo, subito timore perterrita, fugere coepit. At isle spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Graccho quid esset, neque tamen locum, in quo consisterat, relinquenti, percussit tempus. Ille

LIBER QUARTVS. 72

nulla uoce delibans insitam uirtutem, concidit tacitus: iste uiri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus præclarissimum fecisset, circumspectans, & hilaris sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit sese. Hæc exornatio in amplificanda & commiseranda re plurimum prodest, et in huiusmodi narrationibus: statuit enim totam rem, & prope ponit ante oculos. Omnes rationes honestandæ elocutionis studiose collegimus: in quibus Herenni si te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & suauitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris; ne nuda atque inornata inuentio uulgari sermone efferatur. Nunc item nosmet ipsi nobis instemus, res enim communis agitur, ut frequenter & assidue consequamur artis rationem studio, & exercitatione: quod alij cum molestia tribus de causis maxime faciunt, aut si, cum quibus libenter exerceantur, non habent; aut si sibi diffidunt; aut si nesciunt quam uitam sequi debeant: quæ à nobis absunt omnes difficultates. nam & simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cætera philosophiæ ratio confirmauit: & nobis non diffidimus: propterea quod & aliquantulum processimus, & alia meliora sunt, quæ multo intentius petimus in uita, ut, etiam si non peruenerimus in dicendo, quò uolumus, parua pars uitæ perfectissimæ desideretur. et uiam, quam sequamur, habemus: propterea quod in his libris nihil præteritum est rhetoriæ præceptionis. Demonstratum est enim, qua

AD HERENNIVM

modo res in omnibus generibus causarum inueniri oporteat. Dictum est quo pacto eas disponere conueniat. Traditum est, qua ratione esset pronuncian- dum. Præceptum est, qua uia meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ si sequamur, acute & cito reperie- mus, distincte et ordinate disponemus, grauius et uen- nisse pronuntiabimus, firme & perpetuo me- minerimus, ornate & suauiter eloquemur.

ergo in arte rhetorica nihil est amplius.

hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentia con- sequemur & exer- citatione.

M. TVLLII

73
M. TVLLII CICERONIS
DE ARTE RHETORICA
LIBER PRIMVS.

AEPE et multum hoc mecum cogi- tavi, boni ne, an mali plus attule- rit hominibus & ciuitatibus copia di- cendi, ac summum eloquentiæ stu- dium. nam & cum nostræ reip. detri- menta considero, & maximarum ciuitatum ueteres animo colligo calamitates, non minimam uideo per di- fertissimos homines inuictam esse partem incommodo- rum. cum autem res ab nostra memoria propter uetu- statem remotas ex literarum monumentis repetere in- stituo, multas urbes constitutas, plurima bella restin- eta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias in- telligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse ciuitati- bus, eloquentiam uero sine sapientia nimium obesse plerunque, prodesse nunquam. quare si quis, omissis rectissimis atque honestissimis studijs rationis & offi- cij, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriæ ciuis alitur: qui ue- ro ita se se armat eloquentia, ut non oppugnare com- moda patriæ, sed pro his propugnare possit, is mihi uir & suis & publicis rationibus utilissimus, atque amicissimus ciuis fore uidetur. Ac si uolumus huius

K

DE INVENTIONE

rei, quæ uocatur eloquentia, siue artis, siue studij, siue exercitationis cuiusdam, siue facultatis à natura profectæ considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum, atque optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum more uagabantur, & sibi uictu ferino uitam propagabant, nec rationi animi quidquam, sed pleraque uiribus corporis administrabant. nondum diuinæ religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo legitimas uiderat nuptias: non certos quisquam inspexerat liberos: non, ius æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. ita propter errorem atque inscitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam uiribus corporis abutebatur perniciosissimis satellitibus. quo tempore quidam, magnus uidelicet uir & sapiens, cognouit quæ materia esset, & quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere, & præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines in agris, & in tectis siluestribus abditos, ratione quadam compulit in unum locum, & congregauit, & eos in unamquamque rem inducens utilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes, ex feris & immanibus mites reddidit & mansuetos. ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à consuetudine subito conuerteret, & ad diuersas uitæ rationes traduceret. Age uero, urbibus constitutis, ut fidem cole-

LIBER PRIMVS. 74

re, & iustitiam retinere discerent, & alijs parere sua uoluntate consuescerent, ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam uitam amittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? profecto nemo nisi graui ac suauis commotus oratione, cum uiribus plurimum posset, ad ius uoluisset sine ui descendere: ut, inter quos posset excellere, cum ijs se pateretur æquari, & sua uoluntate à incundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iam nature uim obtineret propter uetustatem. ac primo quidem sic & nata & progressa longius eloquentia uidetur, & item postea maximis in rebus pacis & belli cum summis hominum utilitatibus esse uersata. postquam uero commoditas quædam praua uirtutis imitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est: tum ingenio freta malitia, peruertere urbes, & uitas hominum labefactare assueuit. atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi uidetur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes & insipientes homines solitos esse uersari, nec uero ad priuatas causas magnos, ac disertos homines accedere: sed cum à summis uiris maximæ res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. quibus in controuersijs cum sepe à mendacio contra uerum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario super-

DE INVENTIONE

riores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, & opitulari suis quisque necessarijs cogeretur. itaque cum in dicendo sepe par, nonnunquam etiam superior uisus esset is, qui, omisso studio sapientie, nihil sibi præter eloquentiam comparasset, fiebat ut et multitudinis, & suo iudicio dignus, qui remp. gereret, uideretur. hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reip. temerarij atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. quibus rebus tantum odij atque inuidie suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa, & tumultuosa uita se in studium aliquod traderent quietum. quare mihi uidentur postea cetera studia recta atque honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse; hoc uero à plerisque eorum desertum obsoleuisse eo tempore, quo multo uehementius erat retinendum, & studiosius adaugendum. nam quo indignius rem honestissimam & rectissimam uiolabat stultorum et improborum temeritas & audacia summo cum reip. detrimento, eo studiosius & illis resistendum fuit, & reip. consulendum. quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Lelium, neque horum, ut uere dicam, discipulum Africanum, neque Gracchos Africanum nepotes: quibus in hominibus erat summa uirtus, & summa uirtute amplificata auctoritas, & quæ his rebus ornamento, & reip. præsidio esset, eloquentia. quare meo quidem animo nihilo minus eloquentia studendum est, etsi ea quidam & priuati & publice peruerse abutuntur, sed eo quidem uehementius

LIBER PRIMVS.

75

tius, ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium pernicie plurimum possint, cum præsertim hoc unum sit, quod ad omnes res & priuatas & publicas maxime pertineat; hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem uita iucunda fiat. nam hinc ad remp. plurima commoda ueniunt, si moderatrix omnium rerum præstio est sapientia: hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hæc re maxime bestijs præstare, quod loqui possunt. quare præclarum mihi quiddam uidentur adeptus is, qui, qua re homines bestijs præsent, ea in re hominibus ipsis antecellat. hoc si forte non natura modo, neque exercitatione conficiunt, uerum etiam artificio quodam comparatur; non alienum est uidere quæ dicant ijs, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratorij dicamus, uidetur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nam, his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuscuiusque animus ipsam rationem, ac uiam artis considerare poterit.

CIVILIS quædam ratio est, quæ multis et magnis ex rebus constat. Eius quædam magna & ampla pars est artificiosa eloquentia, quam Rhetoricam uocant. nam neque cum ijs sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere: & ab ijs, qui eam putant omnem rhetoris uij & artificio contineri,

DE INVENTIONE

magnopere dissentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis scientia partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis uidetur esse, dicere apposite ad persuasionem: Finis, persuadere dictione. Inter officium autem et finem hoc interest, quod in officio, quid fieri, in fine, quid officio conueniat, consideratur: ut medici officium dicimus esse, curare apposite ad sanandum; finem, curatione sanare. Item, oratoris quid officium, et quid finem esse dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officium esse dicemus; illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars et ea facultas, quae conficitur ex arte, uersatur, ut si medicinae materiam dicamus morbos ac uulnera, quod in his omnia medicina uersetur: item, quibus in rebus uersatur ars, et facultas oratoria, eas res materiam artis rhetorice nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit. hic infinitam et immensam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certe personae laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in disceptatione, et consultatione civili, habet in se sententiae dictionem. Iudiciale est, quod pos-

LIBER PRIMVS. 76

tum in iudicio habet in se accusationem et defensionem, aut petitionem et recusationem. et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars, et facultas in hac materia tripertita uersari existimanda est. Nam Hermagoras quidem nec, quid dicat, attendere, nec, quid polliceatur, intelligere uidetur, qui oratoris materiam in causam, et in questionem diuidat. Causam esse dicit rem, quae habeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione: quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. nam ei tres partes, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam. Questionem autem eam appellat, quae habeat in se controuersiam in dicendo positam, sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: Ecquid sit bonum praeter honestatem: Veri ne sint sensus: Quae sit mundi forma: Quae sit solis magnitudo. quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas paruas res oratori attribueret, magna amentia uidetur. Quod si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio et disciplina comparatam; uideretur fretus sua scientia falsum quoddam constituisse de oratoris officio, et, non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. nunc uero ea uis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit. neque eo dico, quod eius ars, quam

DE INVENTIONE

edidit, mihi mendosissime scripta uideatur. (nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniose & diligenter electas res collocasse, & nonnihil ipse quoque noui protulisse) uerum oratori minimum est, de arte loqui; quod hic fecit: multo maximum, ex arte dicere; quod cum minime potuisse, omnes uidemus. Quare materia quidem nobis Rhetorica uidetur ea, quam Aristoteli uisam esse diximus. Partes autem hae sunt, quas plerique dixerunt, inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inuentio est, ex cogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quae causam probabilem reddant. Dispositio est, rerum inuentarum in ordinem distributio. Elocutio est, idoneorum uerborum et sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria est, firma animi rerum ac uerborum ad intentionem perceptio. Pronuntiatio est, ex rerum & uerborum dignitate, uocis & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. nam et multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionem, & praecipua tradenda pertinent. Eum autem, qui artem Rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus, scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem uidetur conueniente agendum de materia ac partibus. quare inuentio, quae princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

OMNIS res, quae habet in se positam in dictione, aut disceptatione aliquam controuersiam, aut facti,

LIBER PRIMVS. 77

eti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet questionem. Eam igitur questionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima constructio causarum, ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, non feci, aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua nominatur. Cum uero, qualis sit res, queritur, quia & de ui & de genere negotij controuersia est, constitutio generalis uocatur. At cum causa ex eo pendet, quod non aut is agere uideatur, quem oportet; aut non cum eo, qui cum oportet; aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet; translatiua dicitur constitutio: quia actio translationis & commutationis indigere uidetur. Atque harum aliquam in omni causa genus incidere necesse est. nam in quam non incidet, in ea nihil esse poterit controuersiae. quare eam nec causam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuersia in omnia tempora potest distribui. nam & quid factum sit, potest queri, hoc modo: Occiderit ne Aiacem Ulysses. Et quid fiat, hoc modo: Bono ne animo sint erga populum R. Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicam peruenturum. Nominis controuersia est, cum de facto conuenit, & queritur id, quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quod de re ipsa non con-

DE INVENTIONE

ueniat, non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alij uideatur esse, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter describenda, ut, si quis sacrum ex priuato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum queritur, necesse erit definire utrunque, quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduersarij dicunt. Generis est controuersia, cum &, quid factum sit, conuenit, &, quo id factum nomine appellari oporteat, constat, et tamen, quantum, & cuiusmodi, & omnino quale sit, queritur, hoc modo: iustum an iniustum, utile an inutile, et omnia, in quibus, quale sit id, quod factum est, queritur, sine ulla nominis controuersia. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberatiuam, demonstratiuam, iudiciale, negotialem. quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerum breuiter ne aut, si taciti praterierimus, sine causa non secuti eum putemur; aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis preceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis cause putari. eadem enim res alij genus esse, alij pars potest, eidem genus esse & pars non potest. Deliberatio autem & demonstratio, genera sunt causarum. nam aut nullum cause genus est, aut iudiciale solum, aut & iudiciale, & demonstratiuum,

LIBER PRIMVS. 78

& deliberatiuum. nullum dicere cause esse genus, cum causas esse multas dicat, & in eas precepta det, amentia est. unum autem iudiciale solum esse quod potest & cum deliberatio & demonstratio neque ipse similes inter se sint, & ab iudicali genere plurimum dissideant, & suum quaque finem habeat, quod referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur & demonstratio non possunt recte partes alicuius generis cause putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit. Quod si generis cause partes non possunt recte putari, multo minus recte partis cause partes putabuntur. Pars autem cause constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur: sed demonstratio & deliberatio generis cause partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio & ipsa, & pars constitutionis eius quaelibet, intentionis depulsio est, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, et deliberatio neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio & ipsa & pars eius intentionis depulsio est, deliberatio, & demonstratio neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi intentionis esse depulsionem, placet igitur oportet, non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur,

DE INVENTIONE

sue constitutionem primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, sue defensoris primam deprecationem. nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua esse & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se uim continere: ideo quod unaquæque ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis augetur. At deliberatiua causa simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam solet habere constitutionem, & unam aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire. Genera igitur, ut ante diximus, hæc causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicalem & negotialem. Iuridicalis est, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut poenæ ratio queritur. Negotialis est, in qua, quid iuris ex civili more, et æquitate sit, consideratur: cui diligentie præesse apud nos iuriconsulti existimantur. Ac iuridicalis quidem ipsa in duas tribuitur partes, absolutam et assumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, et iniuriæ questionem. Assumptiua est, quæ ipsa ex se

LIBER PRIMVS. 79

nihil firmi dat ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit, sed, ut ignoscatur, postulat. hæc in duas partes diuiditur, purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum et peccasse, & consulto peccasse reus se confitetur, & tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perarum potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se & ab sua culpa ui & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur ui, & potestate factum. Factum autem, cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quod ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria lacefferit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur: quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quam translatiuam nominamus, eius constitutionis est controuersia, cum aut quem, aut quicum, aut quo modo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, queritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quo non usi sint ea ueteres oratores sæpe multi, sed

DE INVENTIONE

quā non animaduertent artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus, (res enim perspicua est) quā inuidia atque obrectatione quadam impediri. Et constitutiones quidem, & earum partes exposuimus: exempla autem cuiusque generis tum commodius exposituri uidemur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum causæ statim poterit accommodari. Constitutione causæ reperta, statim placet considerare, utrum causa sit simplex an coniuncta: & si coniuncta erit, utrum sit ex pluribus questionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet unam questionem, hoc modo: Corinthiis bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus questionibus, in qua plura quærentur, hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginensibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit, quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quammaxime contra Annibalem copiæ sint. Deinde considerandum est, in oratione, an in scripto sit controuersia. Nam scripti controuersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. Eius autem genera quæ sunt separata à constitutionibus, quinque sunt. Nam tum uerba ipsa uidentur cum sententia scriptoris dissidere, tum

LIBER PRIMVS. 80

inter se duæ leges aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare: tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, inueniri: tum uis uerbi quasi in diffinitiuâ constitutione, in quo posita sit, quæri. Quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatum, quintum diffinitiuum nominamus. Ratio est autem, cum omnis quæstio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere causæ, et cognita constitutione, cū simplex ne, an coniuncta sit, intellexeris, et, scripti an rationis habeat controuersiam, uideris, deinceps erit uidendum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ indicatio, quod firmitermentum causæ sit: quæ omnia à constitutione proficiantur oportet. Quæstio est ea, quæ ex constitutione causarum gignitur controuersia, hoc modo: Non iure fecisti, iure feci. Causarum autem hæc est constitutio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem dicimus, hoc modo: Iure ne fecerit. Ratio est ea, quæ continet causam; quæ si sublata sit, nihil in causa controuersie relinquatur; hoc modo: ut docendi causa in facili & per uulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidij, nisi hoc dicat, iure feci, illa enim patrem meum occiderat, non habet defensionem: qua sublata, omnis quoque controuersia sublata sit. ergo eius causæ ratio est, quod illa Agamemnonem occiderit. Indicatio est, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis nascitur controuersia. nam sit ea nobis ex

DE INVENTIONE

posita ratio, quam paulo ante exposuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis, illa summa nascitur controersia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectum ne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum est, firmissima argumentatio defensoris, & aptissima ad iudicationem, ut si uelit Orestes dicere, eiusmodi animum matris sue fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnum, in famam generis & familie, ut ab ea poenas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est, (factum enim non conceditur) non potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse questionem & iudicationem, ut factum est, non est, factum ne sit. Quot autem in causa constitutiones aut eorum partes erunt, totidem necesse erit questiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in causa repertis, tunc denique singula partes totius cause consideranda sunt. nam non, ut quidque dicendum primum, ita primum animaduertendum uidetur: ideo quod illa, quae prima dicuntur, si uehementer uelis congruere & coherere cum causa, ex eis ducas oportet, quae post dicenda sunt. Quare cum iudicatio, & ea quae ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata,

LIBER PRIMVS.

81

tractata, tum denique ordinanda sunt caetera partes orationis. Haec partes sex omnino nobis uidentur, exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc, quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in ratione exordiendi praecipua dabimus.

EXORDIUM est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, si eum beneuolum, attentum, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri causam uolet, eum necesse est genus suae cause diligenter ante cognoscere. Genera causarum sunt quinque, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris fauet animus. Admirabile, a quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causa & honestatis, & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs causa implicita est. Quare, cum diuersa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est. igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium & insinuationem. Principium est oratio perspicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione & circuitione obscure subiens auditoris animum. In admirabili genere cause, si non omnino infesti audi-

tores erunt, principio benevolentiam comparare licebit: sin erunt uehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. nam ab iratis si perspicue pax & benevolentia petitur, non modo ea non inuenitur, sed augetur, atque inflammatur odium. In humili autem genere cause, contemptiois tollende causa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus cause si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, benevolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata uideatur. cum autem erit honestum cause genus, uel prateriri principium poterit; et, si commodum fuerit, aut a narratione incipiemus, aut a lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostre dictionis: uel, si uti principio placebit, benevolentie partibus utendum est, ut id quod est, augeatur. In obscuro cause genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est; reliquum est, ut ostendatur quibus quaeque res rationibus confici possit. Benevolentia quatuor ex locis comparatur, ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicum persona, a causa. Ab nostra, si de nostris factis & officijs sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus: si, quae incommoda acciderunt, aut quae insistent difficultates, proferemus: si prece & obsecratione humili ac supplici utemur. Ab aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptioem adducemus. In odium

adducentur, si quid eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur. In inuidiam, si uis eorum, potentia, diuitiae, cognatio, pecunia proferentur, atque eorum usus arrogans & intolerabilis; ut his rebus magis uideantur, quam cause suae confidere. In contemptioem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, et luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona benevolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestae proferentur; ut ne qua assentatio nimia significetur: et si, de his quam honesta existimatio sit, quantaq; eorum iudicij & auctoritatis expectatio sit, ostendetur. Ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum causam per contemptioem deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quae dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte & breuiter summam cause exponemus, hoc est, in quo consistat controuersia. nam & cum docilem uelis facere, simul attentum facias oportet. nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire. Nunc, insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus cause est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. id autem

DE INVENTIONE

tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quaedam turpitudine, aut si ab ijs, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uideatur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus, in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si cause turpitudine contrahet offensionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; & dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere, ea, quæ indignantur aduersarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quidquam de aduersarijs esse dicturum, neque hoc, neque illud, ut neque aperte lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obscure faciens, quoad possis alienes ab eis auditorum uoluntatem; et aliquorum iudicium simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia, demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebitur auditoribus fecisse, id quod ei, qui intelligit quibus rebus fides fiat, facile erit cognitum: oportet aut de eo, quod aduersarij sibi firmissimum putarint, & maxime ij, qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri: aut ab ad-

LIBER PRIMVS. 83

uersarij dicto exordiri, & ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas cum admiratione. nam auditor cum eum, quem aduersarij perturbatum putant oratione, uidet animo firmissimo contradicere paratum; plerumque se potius temere assensisse, quam illum sine causa confidere arbitratnr. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causa; te breuius, quam paratus fueris, esse dicturum, commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod genus, strepitum, acclamationem; aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irrisiõnem: aut, si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, nouum, horribile, statim non incommodum est iniicere. nam ut cibi satietas & fastidium, aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur; aut risu renouatur. Ac separatim quidem, quæ de principio & insinuatione dicenda uidebantur, hæc fere sunt. nunc quiddam breuiter & communiter de utroque præcipiendum uideatur. Exordium sententiarum & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, continere in se; propterea quod id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat: splendoris, & festiuitatis, & concinnitudinis minimum; propterea quod ex his suspicio quaedam apparationis atque artificiosæ

DE INVENTIONE

diligentia nascitur, quæ maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia uero hæc sunt certissima exordiorum, quæ summopere uitare oportebit, uulgare, commune, commutabile, longum, separatim, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut conuenire uideatur. Commune est, quod nihilo minus in hanc quam in contrariam partem causæ potest conuenire. Commutabile, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus uerbis aut sententijs ultra quam satis est producit. Separatum, quod non ex ipsa causa ductum est, nec, sicut aliquod membrum, annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quam causæ genus postulat: ut, si quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam causa desiderat: aut si principio utatur, cum insinuationem res postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordijs præcepta traduntur; hoc est, quod cum, qui audit, neque beneuolum, neque attentum, neque docilem efficit; aut, quo profecto nihil peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

NARRATIO est, rerum gestarum, aut ut gestarum expositio. Narrationum tria sunt genera. Vnum genus est, in quo ipsa causa, et omnis ratio controuersæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum à ciuilibus causis, quod delectationis cau-

LIBER PRIMVS. 84

sa non inuiti cum exercitatione dicitur, & scribitur. Eius partes sunt duæ, quarum altera in negotijs, altera in personis maxime uersatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec ueræ, nec uerisimiles res continentur. cuiusmodi est: Angues ingentes alites iuncti iugo. Historia est gesta res, ab ætatis nostræ memoria remota. quod genus, Appius indixit Carthaginensibus bellum. Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit. huiusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excessit ex ephēbis sofia.

illa autem narratio, quæ uersatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones & animi perspicui possint, hoc modo:

Uenit ad me sæpe clamitans, Quid agis Mitio?

Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris?

Vestitu nimio indulges: nimium ineptus es.

Nimium ipse durus est, præter æquum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiuitas, confecta ex rerum uarietate, animorum dissimilitudine, grauitate, lenitate, spe, metu, suspicione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita latitia, iucundo exitu rerum. Verum hæc ex ijs, quæ postea de elocutione præcipientur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quæ causæ continet expositionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis sit.

DE INVENTIONE

Breuis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur, & non ab ultimo repetetur, et si, cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur: nam sepe satis est quod factum sit dicere, non ut enarres quemadmodum sit factum: & si non longius quam quod scitu opus est, in narrando procedetur: et si nullam in rem aliam transibitur: & si ita dicitur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod dictum non sit, intelligatur: & si non modo id, quod obest, uerum etiam id, quod nec obest, nec adiuvat, praeteribitur: et si semel unumquodque dicitur: et si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipitur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut, cum se breues putent esse, longissimi sint: cum dent operam ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quam necesse sit. nam plerisque breuiter dicere uidetur, qui ita dicit: Accessi ad aedes, puerum euocaui: respondit: Quaesui dominum, domi negauit esse. Hic tametsi tot res breuius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse, Domini negauit esse, fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere uitanda est breuitatis imitatio, et non minus rerum non necessariarum, quam uerborum multitudine super sedendum. Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo seruabitur, ut ita narrentur, ut gestae res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic considerandum erit, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeat, ne ab ultimo repetatur, ne

LIBER PRIMVS. 85

ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereatur: & omnino, quae praecipua de breuitate sunt, hoc quoque in genere sunt conseruanda. nam sepe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. Ac uerbis quoque dilucidis utendum est: quo de genere dicendum est in praecipuis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea uidebuntur inesse ea, quae solent apparere in ueritate, si personarum dignitates seruabuntur, si cause factorum extabunt, si fuisse facultates faciendi uidebuntur, si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorum, qui agent, naturam, & ad uulgi morem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur. ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem praeterea considerare oportebit, ne, aut cum obsit, narratio, aut cum nihil profit, tunc interponatur; aut non loco, aut non quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestae expositio magnam excipit offensionem: quam argumentando, et causam agendo lenire oportebit. quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei gestae dispergere in causam, et ad unamquamque confestim rationem accommodare, ut uulneri praesto medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum, ad aduersarij re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. quod cum acciderit, omnino

DE INVENTIONE

narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat: quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus: nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id, quod aduersario prodest, dilucide & ornate exponitur, aut id, quod ipsum adiuuat, obscure dicitur & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suæ causæ, contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo; quæ illius erunt, leuiter attingendo; sua diligenter, et enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum uidetur. deinceps ad partitionem transeamus.

RECTE habita in causa partitio, illustrem & perspicuam totam efficit orationem. Eius partes duæ sunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam causam, & constituendam pertinet controuersiam. Vna pars est, quæ, quid cum aduersarijs conueniat, et quid in controuersia relinquatur, ostendit: ex qua certum quiddam designatur auditori, in quo animus debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor; quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc, utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, ostendit, hæc debet illud, quod conuenit, inclinare ad suæ causæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse à filio, conuenit mihi cum aduer-

LIBER PRIMVS.

86

sarijs. Item contra: Interfectum esse à Clytemnestra Agamemnonem, conuenit. Nam hic uterque et id posuit, quod conueniebat; et tamen suæ causæ comodo consuluit. Deinde, quid controuersie sit, ponendum est in indicationis expositione: quæ quemadmodum inueniretur, ante dictum est. Quæ autem partitio rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet breuitatem, absolutionem, paucitatem: Breuitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur uerbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis est, quod rebus ipsis, & partibus causæ, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quæ incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur. in qua partitione uidendum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod uitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione seruatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neque permiste cum partibus implicentur. nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal: pars est, quæ subest generi, ut equus. Sed sepe eadē res alij genus, alij pars est. nam homo, animalis pars est; Thebani, aut Troiani, genus. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut, aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione seruari possit. nam qui ita partitur, ostendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduersariorum omnia incommoda ad tempus peruenisse; is non intellexit, in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. nam ge-

DE INVENTIONE

nus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur uitandum est, ne, cuius genus posueris, eius secum aliquam, diuersam ac dissimilem, partem ponas in eadem partitione. Quod si quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, cum ad ipsum uentum erit explicandum in causæ dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quam satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, et uoluisse, & fecisse: nam, fecisse, ostendere satis est. Aut cum in causa partitio nulla sit, & cum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione, idque per raro potest accidere. Ac sunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc usum oratorum non tantopere pertinent, quæ uersantur in philosophia, ex quibus hæc ipsa transtulimus, quæ conuenire uidebantur, quorum nihil in ceteris artibus inueniebamus. Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut & prima quæque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur; & omnibus explicatis, peroratum sit, hoc modo, ut ne quid posterius præter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breuiter & commode senex in Andria, quæ cognoscere libertum uelit: Eo pacto & gnati uitam, & consilium meum Cognosces, & quid facere in hac re te uelim. itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita

LIBER PRIMVS.

87

narrat primum gnati uitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis Sofia, Liberior uiuendi fuit potestas.

Deinde suum consilium,
Et nunc id operam do.

Deinde quid Sofiam uelit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit: Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primam quamque partem primum accessit, & omnibus absolutis, finem dicendi fecit: sic nobis placet & ad singulas partes accedere, et omnibus absolutis perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum uidetur.

CONFIRMATIO est, per quam argumentando nostræ causæ fidem, & auctoritatem, & firmiter adiungit oratio. Huius partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarum genera diuidentur. Veruntamen non incommodum uidetur, quamdam syluam, atque materiam uniuersam ante permistam, & confusam exponere omnium argumentationum: post autem tradere quemadmodum unumquodque genus causæ, hinc omnibus argumentationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotiis est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuique personæ datur, quo suo quæque proprio,

DE INVENTIONE

Et certo uocabulo appellatur. Naturam ipsam des-
finire difficile est. partes autem eius enumerare eas,
quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est.
Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere
uersantur. Mortalium autem pars in hominum, pars
in bestiarum genere enumeratur. Atque hominum
genus et in sexu consideratur, uirile an muliebre sit;
et in natione, patria, cognatione, et etate: natio-
ne, Græcius an barbarus: patria, Atheniensis an La-
cedæmonius: cognatione, quibus maioribus, quibus
consanguineis: etate, puer an adolescens, natu-
grandior an senex. Præterea commoda et incom-
moda considerantur ab natura data animo, aut cor-
pori, hoc modo: ualens an imbecillis, longus an bre-
uis, formosus an deformis, uelox an tardus sit, acu-
tus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officio-
sus, pudens, patiens, an contra. Et omnino quæ à
natura data animo et corpori considerabuntur, in
natura consideranda sunt. Nam quæ industria com-
parantur, ad habitum pertinent, de quo posterius di-
cendum est. In uictu considerare oportet, apud quem,
et quo more, et cuius arbitratu sit educatus; quos
habuerit artium liberalium magistros, quos uiuendi
præceptores; quibus amicis utatur; quo in negotio,
quæstu, artificio sit occupatus; quo modo rem fami-
liarem administret; qua consuetudine domestica sit.
In fortuna queritur, seruus sit an liber, pecuniosus
an tenuis, priuatus an cum potestate: si cum potesta-
te, iure an iniuria, felix, clarus, an contra; quales
liberos habeat. Aut, si de non uiuo queretur, etiam

LIBER PRIMVS.

88

quali morte sit affectus, erit considerandum. Habitum
autem hunc appellamus, animi, aut corporis constan-
tem et absolutam aliqua in re perfectionem, ut uir-
tutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis
scientiam. Et item corporis aliquam commoditatem,
non natura datam, sed studio et industria partam.
Affectio est, animi, aut corporis ex tempore aliqua de
causa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, mo-
lestia, morbus, debilitas, et alia, quæ genere in eodem
reperiuntur. Studium autem est, animi assidua et ue-
hemens ad aliquam rem applicata magna cum uolun-
tate occupatio, ut philosophiæ, poetiæ, geometriæ,
literarum. Consilium est aliquid faciendi aut non fa-
ciendi uere excogitata ratio. Facta autem, et ca-
sus, et orationes tribus ex temporibus considerabun-
tur, quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid di-
xerit, aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat,
aut quid factururus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit
usurus oratione. Ac personis quidem hæc uidentur es-
se attributa. Negotijs autem quæ sunt attributa, par-
tim sunt continentia cum ipso negotio, partim in ge-
stione negotij considerantur, partim adiuncta negotio
sunt, partim gestum negotium consequuntur. Con-
tinentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affi-
xa esse uidentur ad rem, neque ab ea possunt sepa-
rari. Ex his prima est breuis complexio totius nego-
tij, quæ summam continet facti, hoc modo: Parentis
occisio, patriæ proditio. Deinde causa eius summæ,
per quam, et quamobrem, et cuius rei causa fa-
ctum sit, queritur. Deinde ante rem gestam quæ

DE INVENTIONE

facta sunt, continenter usque ad ipsum negotium. Deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit. Deinde quid postea factum sit. In gestione autem negotij, qui locus secundus erat de ijs, quæ negotijs attributa sunt, quæretur locus, tempus, modus, occasio, facultas. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam uideatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, sacer, an profanus; publicus, an priuatus; alienus, an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc utimur, (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quædam eternitatis cum alicuius annui, mensis, diurni, nocturni uel spatij certa significatione. In hoc & quæ præterierunt, considerantur, & eorum ipsorum, quæ propter uetustatem obsoleuerunt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numero reponantur: & quæ iandiu gesta, & à memoria nostra remota, tamen faciant fidem, uere tradita esse, quod eorum monumenta certa in literis extant: & quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique possint: & item quæ insunt in præsentia, & quæ maxime fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid occlusus, et quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspicendo longinquitas eius est consideranda. nam sepe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potuerit ne aut magni-
tudo

LIBER PRIMVS.

89

tudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus & anni, & mensis, & diei, & noctis, & uigiliae, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. quare cum tempore hoc differt. nam genere quidem utrunque idem esse intelligitur: uerum in tempore spatium quodam modo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione ad spatium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam, & specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas uniuersa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa priuatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium, somnus. Modus autem est, in quo, quemadmodum, & quo animo factum sit, quæritur. Eius partes sunt, prudentia, & imprudentia. Prudentiæ autem ratio quæritur ex ijs, quæ clam, palam, ui, persuasione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur; cuius partes sunt, inscientia, casus, necessitas; & in affectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem, & cetera, quæ in simili genere uersantur. Facultates sunt, aut quibus facilius sit, aut sine quibus aliquid

M

DE INVENTIONE

confici non potest. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æque magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æque magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, sicut ex statura corporis, consideratur. Simile autem ex specie comparabili, comparabile autem ex conferenda atque assimilanda natura indicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, uita mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo, sapere & non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quæ subest generi, ut amor, auaritia. Euentus est, alicuius exitus negotij, in quo quaeri solet, quid ex quaque re euenierit, eueniat, euenturumq; sit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid euenturum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est, ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In hac hæ res quaruntur, quæ gestum negotium consequuntur. Primum, quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sunt principes & inuentores, qui denique auctoritatis eius & inuentionis comprobatores atque æmuli. Deinde eque ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium,

LIBER PRIMVS.

90

scientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo soleat, an insolenter ac raro. Postea, homines id sua auctoritate comprobare, an offendi in his consueuerint, & cætera, quæ factum aliquod similiter confirmem, aut ex interuallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quæ res ex ijs rebus, quæ sunt positæ in partibus honestatis aut utilitatis, consequantur, de quibus in deliberatiuo genere causæ distinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem fere res eæ, quas commemorauimus, sunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, sumetur, aut probabilis, aut necessaria debet esse. Etenim ut breuiter describamus, argumentatio uidetur esse inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quæ aliter, ac dicuntur, nec fieri, nec probari possunt, hoc modo: si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione uersatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem. Complexio est, in qua utrum concesseris, reprehendetur, ad hunc modum: Si improbus est, cur uteris? si probus, cur accusas? Enumeratio est, in qua, pluribus rebus expositis, et cæteris infirmatis, una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: Necessesse est, aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia, aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum. nam sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neque

DE INVENTIONE

inimicitie fuerunt, nec metus ullus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat: relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessaria consecutione coficitur, hoc modo: si uos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui; relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit, & ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat, & quandam similitudinem necessarie conclusionis, uerum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat. Probabile autem est id, quod fere fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hanc quandam similitudinem, siue id falsum est, siue uerum. Verum in eo genere, quod fere solet fieri, probabile huiusmodi est: si mater est, diligit filium: si auarus est, negligit insurandum. In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: impijs apud inferos poenas esse preparatas: Eos, qui philosophie dent operam, non arbitrari deos esse. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quae sub eandem cadunt rationem, maxime spectatur. In contrarijs hoc modo: Nam si ijs, qui imprudentes laeserunt, ignosci conuenit, ijs, qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu, nauibus esse non potest tutus: sic animus sine fide, stabilis amicis non potest esse. In ijs rebus, quae sub eandem rationem cadunt, hoc modo

LIBER PRIMVS.

91

probabile consideratur: Nam si Rhodij turpe non est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Hac tum uera sunt hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit uulnus. Tum uerisimilia, hoc modo: si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem, ut certas quasdam in partes distribuamus, probabile quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddam significat, quod ex ipso profectum uidetur, quod aut ante fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, & tamen indiget testimonij, et grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quae his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo est, qui non liberos suos incolumes & beatos esse cupiat. Iudicatum est res assensione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicarunt. Commune est, quod omnes uulgo probarunt, & secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate, uelut Gracchi patris factum, quem populus R. ob id factum, quod insciente collega in Censura nihil gessit, post Censuram Consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diuersis similem aliquam rationem continet. Eius sunt partes tres, imago, collatio,

DE INVENTIONE

exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem. Collatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscuntur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæque constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat, & quæ in quasque argumentationes conueniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros, & modos, & partes argumentandi confuse & permiste dispersimus: post descripte & electe in genus quodque causæ, quid cuique conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certitas in partes distingui, & suauissimum est, & summe necessarium, & ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare & de ea præceptione nobis et in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti absolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis considerandus est: quod non rei solum magna utilitas est, sed præcipiendi quoque summa difficultas.

OMNIS igitur argumentatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quæ rebus non dubijs captat assen-

LIBER PRIMVS

92

sionem eius, quicum instituta est: quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res, propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur: uelut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates, cum Xenophontis uxore, & cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam. Dic mihi, quæso, Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurum, quam tu habes; utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quod si uestem & ceterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quam tu habes; tuum'ne, an illius malis? Illius uero, respondit. Age, inquit, si uirum illa meliorem habeat, quam tu habes; utrum'ne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. Quæso, inquit, Xenophon, si uicinus tuus meliorem equum habeat, quam tuus est; tuum'ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quod si fundum meliorem habeat, quam tu habes; utrum tandè fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quod si uxorem meliorem habeat, quam tu habes; utrum illius' malis? Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Vost Aspasia: Quoniam uterque uestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire uolueram; egomet dicam, quid uterque cogitet. Nam et tu mulier optimum uirum mauis habere, & tu Xenophon uxorem habere lectissimam maxime uis. Quare, nisi hoc perfereritis, ut neque uir melior, neque femina lectior in terris sit; profecto id semper, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, & tu ut maritus sis quamoptima mulieris, & hæc quamoptimo uiro

DE INVENTIONE

nupta sit. Hic cum rebus non dubijs esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium uidebatur, si quis separatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quod nihil ipse afferre ad persuadendum uolebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. Hoc in genere precipiendum nobis uidetur: Primum, ut illud, quod inducimus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi; dubium esse id ipsum, non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, uidendum est, ut simile ijs rebus sit, quas res quasi non dubias ante induxerimus. nam ante aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum uoluerimus. Deinde non intelligatur, quo spectent ille primæ inductiones, & ad quem sint exitum peruentura. nam qui uidet, si ei rei, quæ primo rogetur, recte assenserit, illam quoque rem, quæ sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerunque aut non respondendo, aut male respondendo longius procedere rogationem non sinit. quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non uult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ ante concessæ sunt; aut alia uten-

LIBER PRIMVS. 93

dum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio; aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. ita fit hoc genus argumentandi tripertitum. Prima pars constat ex similitudine una pluribus uel. Altera ex eo, quod concedi uolumus, cuius causa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex conclusione, quæ aut confirmat concessionem, aut, quod ex ea conficiatur, ostendit. Sed quia non satis uidebitur alicui dilucide demonstratum, nisi quod ex ciuili causarum genere exemplum subiecerimus; uideatur huiusmodi quoque utendum exemplo; non quo præceptio differat, aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum; sed ut eorum uoluntati satisfiat, qui, quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeunt agnoscere. Ergo in hac causa, quæ apud Græcos est peruagata, quod Epaminondas Thebanorum Imperator ei, qui sibi ex lege Prætor successerat, exercitum non tradidit, et, cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus uicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: Si iudices, id quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, adscribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam si quis reip. causa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quod si uosmet ipsi, quod a uestra religione et sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem, iniussu popu-

DE INVENTIONE

li ad legem adscribi iubeatis, populus Thebanus patietur ne id fieri? profecto non patietur. Quod ergo adscribi ad legem nefas est; id sequi, quasi adscriptum sit, rectum uobis uideatur? Novi uestram intelligentiam. non potest ita uideri, iudices. Quod si literis corrigi neque ab illo, neque à uobis scriptoris uoluntas potest; uidete, ne multo indignius sit id re & iudicio uestro mutari, quod ne uerbo quidem commutari potest. Ac de inductione quidem satis in presentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam consideremus. Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum & per se cognitum sua se uel et ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putauerunt, cum idem usu dicendi sequerentur, paulum in præcipiendi ratione dissenserunt. nam partim quinque eius partes esse dixerunt, partim non plus quam in tres partes posse distribui putauerunt. eorum controuersiam non incommodum uidetur cum utrorumque ratione exponere. nam et breuis est, & non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur: et locus hic nobis in dicendo minime negligendus uidetur. Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt primum conuenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur quæ consilio geruntur, quam quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus uariis, & quamcopiosissimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus, & apparatus, quam

LIBER PRIMVS.

94

ea, quæ temere et nullo consilio administratur. Exertus is, cui præpositus est sapiens & callidus Imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is, qui stultitia et temeritate alicuius administratur. Eadem nauigij ratio est. nam nauis optime cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur. Cum propositio sit hoc pacto approbata, et duæ partes transferint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere uelis, id ex uel propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur. Tuius assumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: Nam et signorum ortus et obitus definitum quendam ordinem seruant; & annuæ commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, uerum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ; & diurnæ nocturnæq; uicissitudines nulla in re unquam mutatae quidquam nocuerunt. quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut unum in locum cum conduxerit breuiter propositionem, & assumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quod si melius geruntur ea, quæ consilio, quam quæ sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur: consilio igitur mundus administratur. Quinquepartitam igitur hoc

DE INVENTIONE

pactō putant esse argumentationem. Qui autem tripartitam esse dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. negant enim neque à propositione, neque ab assumptione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam, neque assumptionem sibi perfectam uideri, quæ approbatione confirmata non sit. quare, quas illi duas partes numerant, propositionem & approbationem, sibi unam partem uideri propositionem: quæ si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. item, quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripartita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quam ad rationem præceptionis. Nobis autem commodior illa partitio uidetur esse, quæ in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele & Theophrasto profecti, maxime secuti sunt. nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele atque Peripateticis & Theophrasto frequentatum, deinde à rhetoribus ijs, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quam ratio præcipiendi postulat, commoremur.

LIBER PRIMVS. 95

Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & non oportet adiungere approbationem propositioni; quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam est à propositione approbatio. quod enim adiungi & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, et à quo separatur. Est autem quædam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione, & quædam, in qua nihil ualet absque approbatione, ut ostendemus. separata est igitur à propositione approbatio. Ostendemus autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, & quod constare inter omnes necesse est, hanc uelle approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si, quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. Hoc quia perspicue uerum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. hoc si non constat, indiget approbationis: qua inducta, complexio consequetur: igitur in cæde interesse non potui: Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione: nam esse quidem quandam, quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuius facile perspicuum est? Quod si ita est; ex hoc, & ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est; falsum est non esse plus, quam tripartitam argumentationem. simili modo liquet, alteram quoque approbationem.

DE INVENTIONE

nem separatam esse ab assumptione. nam si quadam in argumentatione satis est uti assumptione, et non oportet adiungere approbationem assumptioni; quaedam autem in argumentatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio: separatam quiddam est extra assumptionem approbatio. est autem argumentatio quaedam, in qua assumptio non indiget approbationis; quaedam autem, in qua nihil ualet sine approbatione, ut ostendemus. separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem quod polliciti sumus, hoc modo. Quae perspicuam omnibus ueritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis. ea est huiusmodi. Si oportet sapere, dare operam philosophiae conuenit. haec propositio indiget approbationis. non enim perspicua est, neque constat inter omnes: propterea quod multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur. Assumptio perspicua est haec: Oportet autem sapere. hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, & uerum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio: Igitur dare operam philosophiae conuenit. Est ergo assumptio quaedam, quae approbationis non indiget. nam, quandam indigere, perspicuum est. separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quam tripartitam argumentationem. Atque ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua neque propositio, neque assumptio indigeat approbationis, huiusmodi, ut certum quiddam & breue exempli causa ponamus: Summo autem opere sa-

LIBER PRIMVS. 96

piencia petenda est; summo igitur opere stultitia uitanda est: summopere autem sapientia petenda est; igitur summopere stultitia uitanda est. Hic et assumptio, & propositio perspicua est: quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assumptione contineri approbationem, sed utranque, suo loco positam, uim suam tanquam certam & propriam obtinere. Quod si ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem. Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quae per ratiocinationem tractatur: Propositio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Propositionis approbatio, per quam id, quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius & apertius sit. Assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur. Assumptionis approbatio, per quam id, quod assumptum est, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quae plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus. Secunda est quadripertita. Tertia tripartita. Dein bipertita, quod in controuersia est. De unaquaque parte potest alicui uideri posse argumentationem consistere. Eorum igitur, quae consistant, exempla ponemus: horum, quae dubia sunt, rationes asseremus. Quinquepertita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges iudices ad

DE INVENTIONE

commodum reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. ea enim uirtute & sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis, nisi salutem, atque utilitatem reip. sibi aliud nihil proponerent. neque enim ipsi, quod obesset, scribere uolebant, & si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. nemo enim leges legum causa saluas esse uult, sed reip. quod ex legibus omnes respublicas optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges seruari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est, quoniam reip. seruimus, ex reip. comodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectat, quoniam eius causa est instituta: sic à legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod reip. conducatur, proficisci, quoniam eius causa sunt comparata. Ergo in hoc quoque iudicio definite literas legis perscrutari, & legem, ut æquum est, ex utilitate reip. considerate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quam Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminondam, Thebanorum Imperatorem, quam uictorie Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam cláro atque exornato trophæo charius atque antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atque hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi reip. causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset reip.

LIBER PRIMVS. 97

reip. salutis causa, id non ex reip. salute interpretari. Quod si leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem. salute reip. profuit, profecto non potest eodem facto & communibus fortunis consuluisse, & legibus non obtemperasse. Quatuor autem partibus constat argumentatio, cum aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi, quod scriptum est in lege, sequamini. quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suæ relinquere potuit, quam quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? Quod si literæ non extarent, magno opere eas requireremus, ut ex his scriptoris uoluntas cognosceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, ne si extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur: nedum nunc istud patiamur, cum præsto lex sit, non ex eo, quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suæ causæ conuenit, scriptoris uoluntatem interpretari. Quod si uos iudices legibus obtemperare debetis, et id facere non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini: quid causæ est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? Assumptionis autem approbatione præterita, quadripartita sic fiet argumentatio: Qui se penumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus.

DE INVENTIONE

Si quidem perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit præter nosmet ipsos, quem iure accusare possimus. Ac primum quidem decipi incommodum est, iterum stultum, tertium turpe. Carthaginenses autem persepe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraque approbatione præterita, tripertita sit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginenses oportet, si incolumes eos reliquerimus: aut eorum urbem diruamus, ac metuere quidem non oportet. restat igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem, qui putant nonnunquam posse complexione & oportere supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non est: peperit autem. hic satis esse dicunt proponere & assumere; quoniam perspicuum sit, quod conficiatur: complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda esse: et illud uitium, quod illis displicet, magnopere uitandum est, ne, quod perspicuum sit, id in complexione inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem et assumptionem, hoc modo: Quod si leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem saluti reip. profuit: profecto non potest eodem facto & saluti communi consuluisse, & legibus non obtemperasse: Aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quo-

LIBER PRIMVS.

98

rum perfidia toties deceptus sis: Aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Urbem igitur diruamus: Aut ut id, quod eam rem, quæ conficitur, sequatur necesse est: id est huiusmodi: Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum uiro. Hoc si nolis inferre, & inferas id, quod sequitur, Fecit igitur incestum, & concluderis argumentationem, & perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in breuib; id solum, quod conficitur, exponere: in ijs, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere, sæpe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque complexionis indigere. sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quod & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio uocatur, et eius inuenti artificiosa expolitio. quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: inuentum proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur. nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit. atque hac distinctione alia quoque, quæ uidebuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. quæ si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo com-

DE INVENTIONE

82
moneat auditorem necesse est. quod si solum spectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum, referret, nequaquam tantum inter summos oratores & mediocres interesse existimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit. nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit orationem, hoc est tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione non semper à propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neque eadem ratione expolire partitiones, sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, aut scribamus ipsi, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile sit factu. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum uidentur. illud autem uolumus intelligi, nos probe tenere, alijs quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis & obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorreere ab usu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quàm ceteros, attendisse non affirmamus, sed perquisitis & diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO est, per quam argumentando aduersariorum confirmatio diluitur, aut infir-

LIBER PRIMVS. 99

matur, aut allenatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio: propterea quod quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. nihil enim considerandum est in his omnibus inuentionibus, nisi id, quod personis, aut negotijs attributum est. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ex illis, quæ ante præcepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen, ut quædam præceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehensionis: quos qui obseruabunt, facilius ea, quæ contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex ijs quæ sumpta sunt, non conceditur aliquod unum pluræue: aut, his concessis, complexio confici ex his negatur: aut si genus ipsum argumentationis uitiosum ostenditur: aut si contra firmam argumentationem alia æque firma, aut firmior ponitur. Ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credible dicunt, negatur esse eiusmodi: aut, quod comparabile putant, dissimile ostenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicatum improbat: aut, quod signum esse aduersarij dixerunt, id eiusmodi negatur esse: aut si complexio aut una, aut ex utraque parte reprehenditur: aut si enumeratio falsa ostenditur: aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum, siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabi-

DE INVENTIONE

tur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: Nemo est qui non pecuniam quam sapientiam malit. aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est, qui non officij cupidior sit, quam pecunie? Aut erit omnino incredibile, ut si quis, quem constat esse auarum, dicat alicuius mediocris officij causa se maximam pecuniam neglexisse. Aut sit quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicitur usu euenire, hoc pacto: Qui pauperes sunt, ipsi antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo eadem factam esse oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut si id, quod raro fit, fieri omnino negatur: ut Curio pro Fulvio: Nemo potest uno aspectu, neque prateriens in amorem incidere. Quod autem pro signo sumetur, id ex ipsis locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primum uerum esse ostendi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde de factum esse, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Postremo scisse eum, de qua queritur, eius rei legem & consuetudinem. nam ea res sunt signo attributa, quas diligentius aperiemus, cum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione, aut non esse signo, aut parum magno esse, aut a se potius, quam ab aduersarijs stare, aut omnino falso dici, aut in aliam quoque suspicionem duci posse, demonstrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, simile id negare esse quod

LIBER PRIMVS. IOO

conferetur ei, quicum conferetur. id fieri poterit, si demonstrabitur diuersum esse genere, natura, uel, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: ac si quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur, ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumentatio, que per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est, commemorando non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum; & demonstrando difficilius & maius fuisse id iudicatum, quod afferatur, quam id, quod instet. Ex contrarijs locis, si res aut uera, aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit obseruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur, pertineat id, quod iudicatum sit: & uidendum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicabit, iudicium fieri uideatur. Oportet autem animaduertere, ne, cum aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. nam his rebus auctoritas iudicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem argumenta, que quasi probabilia sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ uero sicuti necessaria inducentur, ea si forte imitabuntur

modo necessariam argumentationem, neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur. Primum complexio, quæ, utrum concesseris, debet tollere, si uera est, nunquam reprehendetur: si falsa, duobus modis, aut conuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo:

Nam si ueretur, quid eum accuses, qui est probus?

Sin inuerecundum animi ingenium possidet,

Quid eum accuses, qui id parui auditu æstimet?

Hic siue uereri dixeris, siue non uereri, concludendum hoc puta, ut neges esse accusandum. Quod conuersione sic reprehendetur: Imo uero accusandus est.

Nam si ueretur, accuses: non enim parui auditu æstimabit. Sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuses: non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur. Verum si ueretur, accusatione tua correctus, ab errato recedet. Enumeratio uitiosa intelligitur, si aut præteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere; aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit, aut causa non sit quare non honeste possimus concedere. Præteritum quiddam in eiusmodi enumerationibus: Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hereditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit: aut, si horum nihil est, surripueris necesse est. sed neque emisti, neque hereditate uenit, neque domi natus est, neque donatus est: necesse est ergo surripueris. Hoc commode reprehenditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus: cuius prædæ sectione uenierit. quo illato, infirmatur

enumeratio; quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicitur: hoc est, si exempli causa, ut in eodem uersemur, poterit ostendi hereditate uenisse: aut si extremum illud non erit turpe concedere: ut si quis, cum dixerint aduersarij, Aut insidias facere uoluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es, amico se morem gessisse fateatur. Simplex autem conclusio reprehenditur, si id, quod sequitur, non uideatur necessario cum eo, quod antecessit, coherere. Nam hoc quidem, si spiritum ducit, uiuit: si dies est, lucet: eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius coherere uideatur. Hoc autem, si mater est, diligit: si aliquando peccauit, nunquam corrigetur: sic conueniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cum priore posterius coherere. Hoc genus & cetera necessaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehensio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quam hic exponitur: sed eius artificij cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi temporis, & magnæ atque arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. cum autem, his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cum

DE INVENTIONE

aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contraq; eum quis uelit hac argumentatione uitii: Si uenisses ad exercitum, à Tribunis militaribus uisus esses: non es autem uisus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum concesseris propositionem & assumptionem, complexio est infirmanda. aliud enim, quam cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem, quo facilius res cognosceretur, perspicuo & grandi uitio præditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris quod concesseris, aut ambiguum aliquod pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris, ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partem si aduersarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonstrare oportebit non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumpserit, confici complexionem, ad hunc modum: si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecunia: mercaturæ enim, nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. Hoc sic reprehenditur: Cum dicebas, si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis: hoc intelligebam, si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis: & idcirco concedebam. Cum autem hoc sumebas, Indigetis autem pecuniæ: illud accipiebam, Vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus confessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur estis: conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, Qui pecuniam maiorem uellet habere, eum pecuniam non habere. Sæpe autem oblitum putant

LIBER PRIMVS. 102

quid concesseris, & idcirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illum hæreditas ueniebat, uerisimile est ab illo esse necatum. Deinde hoc approbant plurimis uerbis, post assumunt, Ad illum autem hæreditas ueniebat: deinde infertur, ille igitur occidit. Id ex ijs, quæ sumpserant, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his conficiatur. ipsum autem genus argumentationis uitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso uitium erit, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur. Atque in ipso uitium erit, si omnino falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si aduersum. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab aduersarijs, quam à nobis facit, hoc modo: Idcirco indices, quia ueram causam habebam, breuiter perorauit. Uulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo: si ueram causam non haberet, uobis se indices non commississet. Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem uenisset, non commississet: aut perspicue rem turpem leuiter tegere uult defensione, hoc modo: Cum te expetebant omnes, florentissimo Regno, reliqui: nunc desertum ab omnibus,

DE INVENTIONE

Summo periclo sola ut restituam paro.

Remotum est, quod, ultra quam satis est, petitur, hoc modo: Quod si non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocasset, atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantæ seditiones natæ non essent: quare hoc incommodum Scipioni ascribendum uidetur. Huiusmodi est illa quoque conquestio:

Vtinam ne in nemore Pelio securibus

Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.

longius enim repetita est, quam res postulabat.

Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus atque inutilis est ciuis. Nam hoc non magis seditiosi, quam ambitiosi, quam calumniatoris, quam alicuius improbi hominis uim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia est pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, sic: Stultitia est immensæ gloriæ cupiditas. est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controversum est, in quo ad dubium demonstrandum dubia causa affertur, hoc modo:

Eho tu, dii, quibus est potestas motus superum atque inferum,

Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum est, de quo non est conouersia: ut si quis, cum Orestem accuset, planum faciat ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cum id, quod augetur, in controversia est, ut si quis, cum Ulysseni accuset, in hoc maxime commoretur: Indignum esse ab homine ignauissimo uirum fortissimum. Aiace

LIBER PRIMVS. 103

necatam. Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine qui dicat, aut eo tempore quo dicitur, aut ijs qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhonestam rem uidetur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, uoluntatem lædit: ut si quis apud equites Romanos cupidus iudicandi Cæpionis legem iudicariam laudet. Contrarium est, quod contra ea dicitur, quæ ij, qui audiunt, fecerunt, ut si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil esse crudelius, quam urbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diuerse dicitur: ut si quis, cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget postea sine bona ualitudine posse bene uiuere. Aut se amico adesse propter beneuolentiam: sperare enim aliquid commodi ad se peruenturum. Aduersum est, quod ipsi cause aliqua ex parte officit, ut si quis hostium uim, & copias, & felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit: aut si, cum totum debet ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est: nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut si non id, quod accusabitur, defendet: ut si quis, cum ambitus accusabitur, matrem se fortem esse defendet, ut Amphion apud Euripidem. item apud Pacuuium, qui, uituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis uitio uirtu-

DE INVENTIONE

perabitur, ut si quis doctrinam ex alicuius docti uitij reprehendat. Aut si quis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius, non de uirtute dicat. Aut si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperarit: aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem: ut si quis, cum aliqui deliberent, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstrat. Aut si, cum de certa re quaeretur, de communi instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime uitam beatam efficiat. Aut si infirma, ut Plautus:

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus, uerum in etate utile
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia: multos enim magnis incommodis afficit pecuniae cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum est amicitia: plurimae enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem aequae firmam aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime uersatur, cum aliquid, quod contra dicatur, aequum esse concedimus; sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut cum id, quod illi defendant, utile esse fateamur: quod nos dicamus, demonstramus esse honestum. Ac de reprehensione haec quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc de

LIBER PRIMVS. 104

conclusionem ponemus. Hermagoras digressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressionem ille putat oportere quandam inferri orationem a causa atque a iudicatione ipsa remotam, quae aut sui laudem, aut aduersarij uituperationem contineat, aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur licebit. nam & augendi, & laudandi, & uituperandi praecipua a nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. nobis autem non placet hanc partem in numero reponi: quod de causa digredi, nisi per locum communem, displicet: quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem & uituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusionem dicemus.

CONCLUSIO est exitus & determinatio totius orationis. Haec habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse et diffuse dictae, unum in locum conunguntur, et reminiscendi causa unum sub aspectum subiiciuntur. Haec si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: sin uarie fiet, et hanc suspicionem & satietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquamque rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes: tum autem, id quod diffi-

DE INVENTIONE

cilius est, dicere quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquamque partem confirmaris: tum ab ijs, qui audiunt, querere quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil esse præter ea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus, ut ante dictum est, tum tuas argumentationes transire separatim, tum, id quod artificiosus est, cum tuis contrarias coniungere: & cum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per breuem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut, quid, et quo quidque loco dixeris, admoneas: tum uero personam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Personam, hoc modo: Nam si legis scriptor existat, & querat à uobis quid dubitetis, quid possitis dicere, cum uobis hoc & hoc sit demonstratum. Atque hic item ut in nostra persona licebit alias singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitionis singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret, querere, alias hæc facere per comparationem suarum & contrariorum argumentationum. Res autem inducetur, si alieni rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui

LIBER PRIMVS. 105

ges loqui possent, non ne hæc apud uos quererentur? Quidnam amplius desideratis iudices, cum uobis hoc & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit grauissimum, & unumquodque quam breuissime transeat, ut memoria, non oratio renouata uideatur. Indignatio est oratio, per quam conficitur ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationem. nam ex ijs rebus, quæ personis atque negotijs attributæ sunt, quæuis amplificationes et indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantæ curæ res ea fuerit eis, quorum auctoritas grauissima debeat esse, Dijs immortalibus: qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, uatibus, ostentis, prodigijs, responsis, similibus rebus: item maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est; an ad superiores, quales sunt ij, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est; an ad pares

DE INVENTIONE

ánimo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est; an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quærimus quidnam sit euenturum, si idem cæteri faciant: et simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos eiusdem audaciæ futuros: ex quo quid mali sit euenturum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus cæteras res perperam constitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi posse: hanc esse rem, quæ si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto & de industria factum esse demonstratur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere, imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per uim, manum, opulentiam, quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotissima sit. Octauus locus est, per quem demonstramus non uulgare, neque factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus, id malefictum, de quo agitur; atque id à feris quoque hominibus, & à barbaris gentibus, & immanibus bestiis remotum esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur: & deinceps, si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in uicinos, in amicos; in eos, quibuscum uitam

LIBER PRIMVS. 106

egeris; in eos, apud quos educatus sis; in eos, à quibus eruditus; in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore usos; in eos, qui neque lædere alium, nec se defendere poterunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui uiolari horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem cum alijs, quæ constant esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur: & ita per contentionem, quanto atrocius & indignius sit illud, de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæque post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione & criminatione colligimus, & rem uerbis quammaxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens uiderit. Undecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, à quo minime oportuerit, & à quo, si alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu eueniret. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab ijs, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de parentibus. Quintusdecimus est locus, per quem dicimus inimicis quoque & hosti-

DE INVENTIONE

bus ea, quæ nobis acciderint, indigna uideri sole-
re. Et indignatio quidem his fere de locis grauissi-
me sumetur. Conquestionis autem huiusmodi de re-
bus partem petere oportebit. Conquestio est oratio au-
ditorum misericordiam captans. hac primum ani-
mum auditoris mitem & misericordem conficere o-
portet, quo facilius conquestione commoueri possit.
Id locis communibus efficere oportebit, per quos for-
tunæ uis in omnes, & hominum infirmitas osten-
ditur. qua ratione habita grauiter & sententiose,
maxime demittitur animus hominum, & ad mi-
sericordiam comparatur, cum in alieno malo suam
infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est
misericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, &
nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui
in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fue-
rint, et sint, & futuri sint, demonstratur. Tertius,
per quem unumquodque deploratur incommodum, ut
in morte filij, pueritiæ delectatio, amor, spes, sola-
tium, educatio, et si qua simili in genere quolibet de
incommodo per conquestionem dici poterunt. Quar-
tus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales
proferentur, et indignæ ætate, genere, fortuna, pri-
stino honore, beneficijs, quas passi perpeffuri ue sint.
Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim
incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, ui-
dere, & re quoque ipsa, quasi adsit, non uerbis so-
lum ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem præ-
ter spem in miserijs demonstratur esse, & cum aliquid
expectaret, non modo id non adeptum esse, sed in

LIBER PRIMVS. 107

summas miseras incidisse. Septimus, per quem ad
ipfos, qui audiunt, similem casum conuertimus, &
petimus ut de suis liberis, aut parentibus, aut ali-
quo, qui illis charus debeat esse, nos cum uideant, re-
cordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse
factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non
uidi, non postremam eius uocem audiui, non extre-
mum eius spiritum excepi. Item, inimicorum in ma-
nibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit in-
sepultus; à feris diu uexatus, communi quoque ho-
nore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad
mutas et expertes animi res refertur: ut si ad equum;
domum, uestem, sermonem alicuius accomodes,
quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem di-
lexerunt, uehementer commouetur. Decimus, per
quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Un-
decimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut
sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei com-
mendatio fit. Duodecimus, per quem distinctio de-
ploratur ab aliquo, cum deducaris ab eo, qui cum li-
bentissime uixeris, ut à parente, filio, fratre, fami-
liari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione
conquerimur, quod ab ijs, à quibus minime conue-
niat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus be-
ne fecerimus, quos adiutores fore putauerimus, aut
à quibus indignum est, ut seruis, libertis, clientibus,
supplicibus. Quartusdecimus, qui per obsecrationem
sumitur: in quo orantur modo illi, qui audiunt, hu-
mili & supplici oratione, ut misereatur. Quintusde-
cimus, per quem non nostras, sed eorum, qui chari

DE INVENTIONE

nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstra-
mus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum
in alios misericordem esse ostendimus, & tamen am-
plum & excelsum & patientem incommodorum esse,
& futurum, si quid acciderit, demonstramus. nam
sepe uirtus & magnificentia, in qua grauitas &
auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commo-
uendam, quam humilitas & obsecratio. Commo-
tis autem animis, diutius in conuestione mo-
uari non oportebit. Quemadmodum

enim dixit rhetor Apollonius, Lac-
ryma nihil citius arefcit.

Sed quoniam & satis,
ut uidemur, de om-
nibus partibus
orationis
dixi-

mus, & huius uolumi-
nis magnitudo longius
processit; quæ se-
quuntur deinceps,
in secundo li-
bro dice-
mus.

M. TVLLII CICERONIS DE
ARTE RHETORICA
LIBER II.

ROTONIATAE quondam, cum
florerent omnibus copijs, et in Italia cum
in primis beati numerarentur, templum
Iunonis, quod religiosissime colebant, e-
gregijs picturis locupletare uoluerunt.
itaque Heracleoten Zeusim, qui tum longe ceteris ex-
cellere pictoribus existimabatur, magno pretio condu-
ctum adhibuerunt. is & ceteras tabulas complures
pinxit; (quarum nonnulla pars usque ad nostram
memoriam propter fani religionem remansit) et, ut
excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in
sefe imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum
uelle dixit. quod Crotoniata, qui eum muliebri in
corpore pingendo plurimum alijs præstare sepe ac-
cepissent, libenter audierunt. putauerunt enim eum,
si, quo in genere plurimum posset, in eo magnope-
re elaborasset, egregium sibi opus illo in fano reli-
cturum. neque tamen eos illa opinio fefellit. nam
Zeusis illico quæsiuit ab eis, quasnam uirgines formosas
haberent. illi autem statim hominem deduxerunt in
palæstram, atque ei pueros ostēderunt multos magna
præditos dignitate. etenim quodam tempore Crotonia-
tæ multum omnibus corporum uiribus & dignitati-
bus antesteterunt, atque honestissimas ex gymnico cer-
tamine uictorias domum cum maxima laude re-

tulerunt. Cum puerorum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquit illi, sorores sunt apud nos uirgines. quare, qua sint illæ dignitate, potes ex his sufficari. Præbete igitur mihi quæso, inquit, ex istis uirginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum uobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniæ publico de consilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet eligendi potestatem dederunt. ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quod eius essent iudicio probatæ, qui uerissimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. neque enim putauit omnia, quæ quæreret ad uenustatem, uno in corpore se reperire posse, ideo quod nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit. itaque, tanquam cæteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alij commodi alij quo adiuncto incommodo muneratur. quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus; non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocumque essent in genere, exprimendæ nobis necessario uiderentur; sed, omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime præcipere uidebatur, excerpimus, & ex uarijs ingenijs excellentissima quæque libauimus. ex ijs enim, qui nomine et memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia præclarissime quisquam dicere nobis uidebatur. quapropter stultitia nobis uisa est, aut à bene inuentis alicuius recedere, si quo in

uitio eius offenderemur; aut ad uitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quod si in cæteris quoque studijs à multis eligere homines commodissimum quodque, quam sese uni alicui certo uellent addicere; minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perseverarent, aliquanto ex inscitia leuius laborarent. Ac si par in nobis huius artis, atque in illo picturæ, scientia fuisset; fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quam ille in sua pictura nobilis eniteret. ex maiore enim copia nobis, quam illi, fuit exemplorum eligendi potestas. ille una ex urbe, et ex eo numero uirginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicunque fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis usque ad hoc tempus, expositis copijs, quodcumque placeret, eligendæ potestas fuit. Ac ueteres quidem scriptores artis, usque ab principe illo atque inuentore Tisia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, et nominatim cuiusque præcepta magna conquisita cura perspicue scripsit, atque enodata diligenter exposuit; ac tantum inuentoribus ipsis suauitate & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui, quod illi præcipiant, uelint intelligere, ad hunc, quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem reuertantur. Atque hic quidem ipse et sese ipsum nobis, & eos, qui ante se fuerant, in media posuit, ut cæteros & se ipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem, qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum consumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta sequebantur, se

DE INVENTIONE

terat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus & nobilis rhetor Isocrates: cuius ipsius quam constet esse artem, non inuenimus. Discipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis sicuti familijs, quarum altera cum uersaretur in philosophia, nonnullam rhetoricæ quoque artis sibi curam assumebat, altera uero omnis in dicendi erat studio & præceptione occupata; unum quoddam est conflatum genus à posterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commode dici uidebantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul atque illos superiores nos nobis omnes, quo ad facultas tulit, proposuimus, & ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus. Quod si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt: profecto neque nos, neque alios industriæ nostræ poenitebit. sin autem temere aliquid alicuius præterisse, aut non satis eleganter secuti uidebimur; docti ab aliquo, facile et libenter sententiam commutabimus. non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, et diu perseuerasse turpe est: propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusque uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul querentes dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum paruulum hoc consequimur, ut satis commo-

LIBER SECVNDVS. IIO

de hæc perscripsisse uideamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos et in hoc tempore, et in omni uita studiose, quoad facultas feret, consequemur: nunc autem, ne longius oratio progressa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur esse, dicemus. Igitur primus liber, exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarum, & inuentiones, & constitutiones continebat; deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare cum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione, & de reprehensione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est; hic tantum ipsa inuenta unamquamque in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipsa, ex superiore autem expositio inuentorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipientur, ad confirmationis et reprehensionis partes referre oportebit.

OMNIS et demonstratiua, et deliberatiua, & iudicialis causa necesse est in aliquo eorum, quæ ante exposita sunt, constitutionis genere uno pluribus uersetur. Hoc quanquam ita est, tamen, cum communiter quædam de omnibus præcipi possint, separatim quoque aliæ sunt cuiusque generis et diuersæ præceptiones. aliud enim laus, aut uituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio conficere

DE INVENTIONE

debet. In iudicijs, quid equū sit, queritur. In demonstrationibus, quid honestum. In deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, & quid utile. Nam ceteri utilitatis modo finem in suadendo & in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuersi sunt, eorum praecepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones: ueruntamen oratio quaedam ex ipso sine & genere causae nascitur, quae pertineat ad uitae alicuius demonstrationem, aut ad sententiae dictionem. Quare nunc in exponendis controuersijs in iudiciali genere causarum et praeceptorum uersabimur. Ex quo pleraque in cetera quoque causarum genera simili implicita controuersia nulla cum difficultate transferentur: post autem separatim de reliquis dicemus. Nunc a coniecturali constitutione proficiemus, cuius exemplum sit hoc expositum. In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam, & secum aliquantum nummorum ferentem est comitatus: cum hoc, ut fere fit, in uia sermonem contulit: ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere uellent. Quare cum in quandam tabernam diuertissent, simul coenare, & in eodem loco somnum capere uoluerunt. Coenati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post inuentum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cum illum alterum, uidelicet qui nummos haberet, animaduertisset, noctu, postquam illos arctius, ut fit, iam ex lassitudine dormire sensit, accessit, & alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter apposi-

LIBER SECVNDVS. III

tum e uagina eduxit, et illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamauit semel et sepius, illum somno impeditum non respondere existimauit, ipse gladium, & cetera, quae secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamauit hominem esse occisum, & cum quibusdam diuersoribus illum, qui ante exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius e uagina educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est. Quaestio eadem in coniecturali, quae iudicatio, Occiderit ne. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in ceterorum oportebit attendere, non omnes in omnem causam conuenire. ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur ex causa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est. Causa distribuitur in impulsionem & in rationationem. Impulsio est, quae sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, uinolentia, & omnino omnia; in quibus animus ita uidetur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio & cura non potuerit,

DE INVENTIONE

et id, quod fecit, impetu quodam animi potius, quam cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem est diligens & considerata faciendi aliquid, aut non faciendi ex cogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de causa vitasse, aut secutus esse animus videtur, ut si amicitiae quid causa factum dicitur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloria, si pecuniae, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiscendi ue commodi, aut contra reijciendi, diminuendi, deuitandi ue incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod, maioris uitandi incommodi causa, aut maioris adipiscendi commodi, suscipitur: aut commodum aliquod, maioris adipiscendi commodi, aut maioris uitandi incommodi, praeteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi si aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum et quandam commotionem animi, affectio nemq; uerbis & sententijs amplificare debet, & ostendere quanta uis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum, qua impulsus aliquem id fecisse dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, et similitudinum collatione, et ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum uideatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cum autem non

LIBER SECVNDVS. II2

impulsione, uerum ratiocinatione aliquem commississe quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, et id augebit quammaxime poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea quammaxime causa ad peccandum hortata uideatur. Si gloriae causa, quantam gloriam consecuturam existimari. Item si dominationis, si pecuniae, si amicitiae, si inimicitiarum, & omnino quidquid erit, quod causae fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in ueritate modo, uerum etiam uehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid commodi aut incommodi, si ostendi potest ei uisum esse, qui arguatur. nam opinio dupliciter fallit homines; cum aut res aliusmodi est, ac putatur; aut non is euentus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, cum aut id, quod bonum est, malum putant: aut contra, quod malum est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum, aut bonum: aut quod malum, aut bonum est, nec malum, nec bonum. Hoc intellectu, si quis negabit ullam esse pecuniam fratris, aut amici uita, aut denique officio suo antiquiorem, aut suauiore, non erit hoc accusatori negandum. nam in eum culpa et summum odium transferetur, qui id, quod tam uere & pie dicitur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita uisum: quod sumi oportet ex ijs, quae ad personam pertinent: de quo post dicendum est. Euentus autem tum fallit, cum aliter accidit, atque ijs, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut si quis dicatur alium

DE INVENTIONE

occidisse, ac uoluerit; quod aut similitudine, aut suspitione, aut demonstratione falsa deceptus sit: aut eum necasse, cuius testamento non sit heres; quod eius testamento se heredem arbitratus sit, non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed, qua cogitatione et spe ad maleficium profectus sit, considerare: & quo animo quid quisque faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alij nemini causam fuisse faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse alijs quoque causa faciendi uidebitur: aut potestas alijs defuisse demonstranda est, aut facultas, aut uoluntas. Potestas, si aut ne scisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cetera, quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus a talibus factis uacuus et integer esse dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id breui faciendum est, & in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum uideatur. Atque accusatori quidem hæc fere sunt in causa facienda & consideranda. Defensor autem ex contrario primum impulsorem aut nullam fuisse dicet, aut, si fuisse concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quæ uis & natura eius sit affectionis, quæ impulsus

LIBER SECVNDVS. II 3

impulsus aliquid reus commississe dicetur: in quo & exempla & similitudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affectionis quam lenissime quietissimam ad partem explicanda, ut & res ipsa a factu crudeli et turbulento ad quoddam mitius et tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationis autem suspensiones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut paruum, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis quam alijs, aut incommodum sibi maius quam commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitur dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeat, comparanda: qui omnes loci similiter incommodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei uisum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quanquam in falsa fuerit opinione: demonstrandum erit defensori, neminem tantæ esse stultitiæ, qui tali in re possit ueritatem ignorare. Quod si id concedatur, illud non concessum iri, nec dubitasse quidem hunc quid eius iuris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod uerum pro uero probasse. Quod si dubitauerit, summæ fuisse amentie, dubia spe impulsus certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, cum ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis utetur: sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen uolet transferre. Ex

DE INVENTIONE

persona autem coniectura capietur, si ea res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur: quas omnis in primo libro exposuimus. nam & de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur: nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. de hominis enim certo & proprio uocabulo agitur: ut si dicamus idcirco aliquem Caldum uocari, quod temerario & repentino consilio sit: aut si ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dedisse, quod Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, qua natura sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multa trahuntur suspensiones, cum, quemadmodum, & apud quos, & a quibus educatus et eruditus sit, queritur, & quibuscum uiuat, qua ratione uiua, quo more domestico uiuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cum, seruus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur: aut denique aliquid eorum queritur, qua fortuna esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & constanti animi, aut corporis absolutione consistit, quo in genere est uirtus, scientia, & qua contraria sunt, res ipsa causa posita docebit ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere

LIBER SECVNDVS. I I 4

coniecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quod & ipsorum uis intelligitur, & qua res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est assidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumitur aliquid suspicionis. nam consilium est aliquid faciendi, non faciendi ue excogitata ratio. Item facta, & casus, & orationes, quæ sunt omnia, ut in confirmationis præceptis dictum est, in tria tempora distributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatio: ne hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducetur, ut a tali culpa non uideatur abhorruisse. Ut enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccauerit, non intercesserit: sic causam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare uitam eius, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debet, & ostendere, si quo in pari ante peccato conuictus sit. si id non poterit, si quam in similem ante suspicionem uenerit, ac maxime si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua commotum peccasse, aut in eque magna re, aut in maiore, aut in minore: ut si quis pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare, aliqua in re

DE INVENTIONE

eius aliquod factum auarum. Item in omni causa naturam, aut uictum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum, quem accusas, demonstrare non possis, alijs affinem esse uitij doceas, & ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus ante admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere: nam eum ante eclasse, nunc manifesto tenere: quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari, sed superiorem uitam ex hac re improbari, & aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam. Aut, si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. nam necesse est eum, qui uelit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita ante acta ignorabitur, hoc loco præterito, et cur prætereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primum, si poterit, debeat uitam eius, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota

LIBER SECVNDVS. II 5

& communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum necesse non esset, officij causa, aut in reip. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, facta esse dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si, cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, uoluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmitus, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: ut si, cum auaritiæ causa fecisse arguatur, minime omni in uita pecunie cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conuersioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cum animus omni in uita fuerit à uitij remotissimus, eam causam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere: aut iniquum esse, & optimo cuique perniciosissimum, non uitam honeste actam tali in tempore quamplurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ confingi facile possit, non ex ante acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in ante acta uita aliqua turpitudines erunt, aut falso uenisse in eam existimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falsa opinione aut imprudentiæ, necessitudinibus, aut persuasioni, adolescentiæ, aut

alicui non malitiosæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, sed à tali culpa remotus esse uideatur. Ac si nullo modo uitæ turpitude, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius et moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur: quare, ante factis omissis, illud, quod instet, agi oportere. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atque hæc suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis, atque ex negotio proficiuntur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotijs attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionem conuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, et facienda facultas quesita uideatur: quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertractanda. nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscuiusque uis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admississe, aut ne eadem iterum dixisse uideamur, breuiter demonstrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempo-

re longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est. Deinde uidendum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æque magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quædam ducitur, si, quemadmodum res maiores, minores, æque magnæ, similesque agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere euentus quoque uidendus erit: hoc est, quid ex unaquaque re soleat euenire, magnopere considerandum est, ut metus, letitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. in ea quærentur ea, quæ gestum negotium consecutum, aut ex interuallo consequuntur. in qua uidebimus ecquæ consuetudo sit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio: ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis. Sunt autem aliquæ suspiciones, quæ communiter, et ex negotiorum, et ex personarum attributionibus sumuntur. Nam ex fortuna, et ex natura, et ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, et ex habitu animi, aut corporis pleræque pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, et cum facti suspicione iunguntur. Maxime enim quæri oportet in hac constitutione, Primum potuerit ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua ante diximus. Deinde utrum id facinus sit, quod poenitere fue-

DE INVENTIONE

rit necesse. Item quod spem celandi haberet. Deinde necessitudo, in qua, num necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, queritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa quam exposuimus. Ante rem erit, quod in itinere se tam familiariter applicauerit, quod sermonis causam quæsuerit, quod simul diuerterit, dehinc coenauerit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. queritur enim, utrum uideatur diligenter ratio faciendi esse habita et excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit querquam tam temere ad malefium accessisse. In quo queritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna administrari. Nam sepe si pecunie adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc, quæ negotijs, et illa, quæ personis sunt attributa. Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, et quo modo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quod causa posita, quid in quanque conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea, quæ præcepta sunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quod et infinitum est tot de rebus utranque in partem singillatim de unaquaque explicare, et alias aliter hæc in utranque

LIBER SECVNDVS. 117

partem cause solent conuenire. Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij et suam, et aduersarij narrationem sepe, et diligenter pertractabit, et, quid quæque pars suspicionis habebit, eliciens considerabit. Quare, quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit: cur hoc modo potius, quam illo: cur ab hoc potius, quam ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc ante factum sit, cur hoc ante factum non sit: cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium: aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit: constet ne oratio aut cum re, aut ipsa secum: hoc huius ne rei sit signum, an illius, an huius et illius, et utrius potius: quid factum sit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes considerabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus ante dictum est: et cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabilis, pars necessario in genere uersabitur. Accedunt autem ad coniecturam sepe questiones, testimonia, rumores, quæ contra omnia uterque simili uia præceptorum torquere ad suæ cause commodum debent. Nam et ex questione suspicionem, et ex testimonio, et ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, et ex persona, et ex facto duci oportebit. Quare nobis et ij uidentur errare, qui hoc genus suspicionum artificij non putant indigere, et ij, qui aliter hoc de ge-

DE INVENTIONE

nerere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam et eius, qui in questione aliquid dixerit, et eius, qui in testimonio, et ipsius rumoris causa, et ueritas ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causæ solum, quæ dicitur, et ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit. Pars autem est peruagatior, et aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasque causas accommodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certæ rei quandam continet amplificationem; ut si quis hoc uelit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata, et probata causa, non est utendum: aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: ut suspitionibus credi oportere, et contra, suspitionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium aut per indignationem, aut per conuestionem inducitur, de quibus ante dictum est: pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime raro inducendis locis communibus, et aliquo loco, iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam et tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliquid proprius causæ locus tractatus est, et auditoris animus aut renouatur ad ea, quæ restant, aut, omnibus iam dictis exarscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis,

LIBER SECVNDVS 118

in quibus et suauitatis, et grauitatis plurimum consistit, et omnia, quæ in inuentione uerborum et sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare non, ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab ijs, qui multa exercitatione magnam sibi et uerborum, et sententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate et grauiter, quemadmodum natura ipsorum desiderat: Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus, in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, et non oportere. Rumoribus credi oportere, et non oportere. Testibus credi oportere, et non oportere. Questionibus credi oportere, et non oportere. Vitam ante dictam spectari oportere, et non oportere. Eiusdem esse, qui in illa re peccarit, et hoc quoque admisisse, et non esse eiusdem. Maxime spectari causam oportere, et non oportere. Atque hi quidem, et si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascuntur, in contrarias partes diducuntur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem; et alter, per quem negat malorum misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, et per quem cum conuestione misericordia capitur. Hi et ceteri omnes loci communes ex iisdem præceptis sumuntur, quibus ceteræ argumentationes: sed illæ tenuius, et acutius, et subtilius tractantur, hi autem grauius et ornatius, et cum uer-

DE INVENTIONE

bis, tum etiam sententijs excellentibus. in illis enim finis est, ut id, quod dicitur, uerum esse uideatur: in his tametsi hoc quoque uideri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

CV M est nominis controuersia, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit hæc causa. C. Flaminius, is, qui Consul remp. male gessit bello punico secundo, cum Tribunus pl. esset, inuito senatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit. accersitur maiestatis. intentio est, Maiestatem minuisti, quod Tribunum pl. de templo deduxisti. Depulsio est, Non minui maiestatem. Questio est, Maiestatem ne minuerit. Ratio, In filium enim quam habebam potestatem, ea usus sum. Rationis infirmatio, At enim qui patria potestate, hoc est priuata quadam, tribunitiam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est, Minuat ne is maiestatem, qui in tribunitiam potestatem patria potestate utatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam, eam nos partem solam sumimus, in qua præcepta nobis danda sunt. omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in causa, si diligenter attendet, omnes uidebit constitutiones, & earum partes, et con-

LIBER SECVNDVS. 119

trouersias, si quæ forte in eas incident. nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui quæritur, breuis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maiestatem minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. hoc sic breuiter expositum, pluribus uerbis est, & rationibus confirmandum, & ita esse, ut describeris, ostendendum. Postea ad id, quod definiris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo, quod ostenderit esse, uerbi causa, Maiestatem minuere, docere aduersarium maiestatem minuisse, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infirmanda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. hoc ex opinione hominum sumetur, cum, quemadmodum, & quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo uerbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio; & si, quæ incommoda consecutura sint eo concesso, ostendetur. id autem ex honestatis & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. & si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utilem esse demonstrabimus, illorum contra. Queremus autem res aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur no-

DE INVENTIONE I

stra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ, ut si queratur, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex prima to sacra surripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, uerum etiam uerborum potestatem sibi arrogare conatur, ut et faciat quod uelit, et id, quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est, item nominis breuis, & aperta, et ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere, est aliquid de rep. cum potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio est similibus et exemplis, & rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honestas adaugetur. Deinde sequitur aduersariorum definitionis reprehensio, quæ iisdem ex locis omnibus, quos accusatori præscripsimus, conficitur: & cætera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi causa, non res solum conuertere, uerum etiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumnie accusatorum demonstrandæ, aut miserecordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à miserecordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causæ genere ducuntur. quare non in omnem causam, sed in omne causæ genus incidunt. eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum causa postulabit, utemur.

LIBER SECVNDVS. 120

CVM autem actio translationis aut commutationis indigere uideatur, quod non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera queramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine superfedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam & prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. quare in iure plerunque uersantur. ibi enim & exceptiones postulantur, & quodammodo agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudicijs rarius incidunt, & tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmantur autem assumpta alia aliqua constitutione. Ut in quodam iudicio, cum uenefici cuiusdam nomen esset delatum, et, quia parricidij causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quedam crimina testibus & argumentis confirmarentur, parricidij autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet & diu consistat, cum de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse et pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem, si damnaretur, fieri necesse esset, quoniam & id causæ subscriptum, & ex ea re nomen

DE INVENTIONE

extra ordinem sit acceptum. Ea igitur poena si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem necessario consequatur. Hic defensor poenae commutationem ex translatione genere inducendo, totam infirmabit accusationem. Veruntamen ceteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in causa nobis positum sit huiusmodi: Cum ad vim faciendam quidam armati uenissent, armati contra praesto fuerunt, & quidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum praecidit. Agit is, cui manus praecisa est, iniuriarum: postulat is, quicum agitur, a Praetore exceptionem, extra quam in reum capitis praerudicium fiat. Hic is, qui agit, iudicium purum postulat: ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quaestio est, Excipiendum sit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter sicarios quaeritur, praerudicium fieri. Infirmitas rationis, Eiusmodi sunt iniuriae, ut de his indignum sit non primo quoque tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum satisne causa sit, quare, dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, praerudicetur. atque exemplum quidem hoc est. in omni autem causa ab utroque quaeri oportebit, a quo, & per quos, et quo modo, et quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit: & ratiocinari quid in similibus rebus fieri soleat: & uide

re utrum

LIBER SECVNDVS. 121

re utrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quod alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constituta, an recte sine ulla re eiusmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium ac poenam, quia cause diffidat. A translatione autem, omnium fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudicium ueniat, quo pacto oporteat: hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia poena, alio crimine, alio tempore: atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eae constitutiones, quae partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem & partes eius consideremus.

CVM, & factio, & facti nomine concessio, neque ulla actionis illata controuersia, uis & natura & genus negotij ipsius quaeritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis uideri diximus, negotialem et iuridicalem. Negotialis est, quae in ipso negotio iuris civilis habet implicitam controuersiam. ea est huiusmodi: Quidam pupillum heredem fecit: pupillus autem ante mortuus est, quam in suam tutelam ueniret. de hereditate ea, quae pupillo uenit, inter eos, qui patris pupilli heredes secundi sunt, et inter agnatos pupilli controuersia est. possessio heredum secundorum est. Intentio est agnatorum, Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est, Immo nostra, qui heredes secundi testamento patris sumus. Quaestio

2

DE INVENTIONE

est, Vtrorum sit: Ratio est, Pater enim & sibi & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filij fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Immo pater sibi scripsit, & secundum heredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare præterquam quod ipsius fuit in testamento, ullius uestrum esse non potest. Iudicatio, Possit ne quisquam de filij pupilli re testari: An heredes secundi ipsius patrisfamilias, non filij quoque eius pupilli heredes sint. Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaque dicatur, hic admonere. Sunt causæ, quæ plures habent rationes in simplici constitutione: quod sit, cum id, quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile uideri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab heredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures dissimilibus de causis heredes esse non possunt: nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio autem hæc erit, Non est una pecunia, propterea quod altera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres non illo in tempore in testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset: & de altera patris etiam nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quæ iam mortuo pupillo suis heredibus concedebat. Iudicatio est, Vna ne pecunia fuerit. ac si hæc erunt usi infirmatione, Possit plures esse unius heredes pecuniæ dissimilibus de causis; de eo ipso iudicatio nascitur, Possint ne eiusdem pecuniæ plures dissimilibus generibus esse heredes.

LIBER SECVNDVS. 122

Ergo una in constitutione intellectum est, quo modo & rationes & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtrisque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur: quædam autem ex utilitatis ratione, aut perspicua nobis, aut obscura in consuetudinem uenisse: post autem approbata quædam aut à consuetudine, aut uero utilia uisa, legibus esse firmata. Ac naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quædam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religionem, eam, quæ in metu & cærimonia deorum sit, appellant. Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat. Gratiam, quæ in memoria & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obseruantiam teneat. Vindicationem, per quam uim, & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis esse chari debent, & per quam peccata punimus. Obseruantiam, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentis reueremur, et colimus. Veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum sit. Ac naturæ quidem iura minus ipsa queruntur ad hanc controuersiam, quod neque in hoc ciuili iure uersantur, & à uulgari intelligentia remotiora sunt: ad similitudinem uero aliquam, aut ad rem amplifi-

libra 142

DE INVENTIONE

candam sæpe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod uoluntate omnium sine lege uetustas comprobabit. In ea autem iura sunt quædam ipsa iam certa propter uetustatem. quo in genere & alia sunt multa, & eorum multo maxima pars, quæ Prætores edicere consueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt. quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit: quod iam ita iustum putatur, ut iuri præstare dicatur. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius, aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quidquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci uidebitur, quenque attendere, atque elicere pertentando unamquamque partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam, ut ante dictum est, duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa causa det, & quid augeri per communem locum possit, & oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidat, loci præscribi non possunt: in plerisque fortasse ab auctoritate iurisconsultorum, & contra auctoritatem dici oportebit. Attendum est autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, præter eos, quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunci iudicialia genus, & partes eius consideremus.

IURIDICIALIS est, in qua æqui & iniqui natura, & præmiij aut pœnæ ratio queritur. Huius

LIBER SECVNDVS. 123

partes sunt duæ, quarum alteram absolutam, alteram assumptiuam nominamus. Absoluta est, quæ ipsa in se, non, ut negotialis, implicite & abscondite, sed patentius & expeditius recti & non recti questionem continet. Ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedæmonios bello superauissent, & fere mos esset Graijs, cum inter se bellum gessissent, ut ij, qui uicissent, trophæum aliquod in finibus statuerent uictoriae modo in præsentia declarandæ causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum statuerunt trophæum. Accusantur apud Amphictyonas, id est, apud commune Græciæ concilium. Intentio est, Non oportuit. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est, Eam enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna insignia posteris nostris relinquere uellemus. Infirmatio est, Attamen æternum inimicitiarum monumentum Graios de Graijs statuere non oportet. Iudicatio est, Cum summa uirtutis celebrandæ causa Graij de Graijs æternum inimicitiarum monumentum statuerint, recte ne, an contra fecerint. Hanc ideo rationem subiicimus, ut hoc causæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt, Non enim iuste, neque pie bellum gessistis; in relationem criminis dilaberemur, de qua post loquemur. Vtrunque autem causæ genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumendæ sunt, atque in causam negotialem, de qua ante dictum est. Locos autem communes & ex causa ipsa, si quid inerat indignationis, aut conquestio-

DE INVENTIONE

nis, & ex iuris utilitate & natura multos et graues sumere licebit, & oportebit, si causæ dignitas uidebitur postulare. Nunc assumptiuam partem iuridicalis consideremus. Assumptiuam igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quatuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. Comparatio est, cum aliud quod factum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id causa factum est, defenditur. ea est huiusmodi: Quidam Imperator, cum ab hostibus circumdaretur, neque effugere ullo modo posset, depactus est cum eis, ut arma et impedimenta relinqueret, milites educeret: itaque fecit: armis et impedimentis amissis, præter spem milites conseruauit. accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio, quid sit lædere maiestatem: sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio est, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est, Milites enim omnes perissent. Infirmatio est, aut coniecturalis, Non perissent: aut altera coniecturalis, Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes, Perissent ne: & Ideo ne fecerit. aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus, At enim satius fuit amittere milites, quam arma & impedimenta hostibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem uenire. Hoc casus genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere ceterarum

LIBER SECVNDVS. 124

quoque constitutionum rationem atque præcepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ij, qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut si alia ratione, & aliam ob causam, ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, et item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudicium, sicut in hac causa, (nam maiestatis accersitur) definitione & definitionis præceptis uti oportebit. Atque hæc quidem plerumque in hoc genere incidunt, ut coniectura & definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quamplurimis constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipsa autem comparatio separata à cæteris generibus controuersiarum sic ex sua ui considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit non ita fieri solere, neque oportere, neque esse rationem,

DE INVENTIONE

quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militum ea, quæ salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere, & hoc extenuando, maleficij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius, magis necessarium fuisse illud, quod uitarit reus, quam illud, quod fecerit. Honesti autem, & utilis, & necessarij uis & natura in deliberationis præceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam causam deliberatiuam, et de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudicatio, quam ante exposuimus: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire. Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res ueniat, tractari oportebit. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliæ constitutiones erunt inductæ, in ijs ipse quoque ex iisdem constitutionibus defensionem comparabit: ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accusatoris, in eum, qui, cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quærat tamen aliquam defensionem, et facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defensoris est, nullum factum inutile, neque turpe, neque item utile, neque honestum

LIBER SECVNDVS. 125

putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit. Et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitudine demonstratur. Et tertius, per quem res expressa uerbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset. Relatio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi. Horatius, occisis tribus Curiatibus, et duobus amissis fratribus, domum se uictor recepit. is animaduertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu & lamentatione. indigne passus, uirginem occidit: accusatur. Intentio est, In iuria sororem occidisti. Depulsio est, Iure occidi. Questio est, Iure ne occiderit. Ratio est, illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me et populum R. uicisse moleste ferebat. Infirmatio est, Tamen à fratre indemnata necari non oportuit. ex qua iudicatio fit, Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris & populi R. uictoria non gauderet, oportuerit ne eam à fratre indemnata necari. Hoc in genere cause, primum si quid ex cæteris dabitur constitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea si qua

DE INVENTIONE

facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quam quod ipse susceperit. Postea translationis partibus uti, & ostendere à quo, & per quos, et quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quam iudicium interponere. Tum leges quoque & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus & iudicio uindictari. Deinde negare debbit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi econdemnarint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius, quam potestatem habeant, progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicauerint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciscantur, quantum in commodorum consequatur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, uoluisset, ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisset iudicio: si uero cæteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere. Quare

LIBER SECVNDVS. 126

esse indignum, eum, qui ne de damnata quidem poenas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quammaxime: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema est, ut in comparatione, assumptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam et audaciam, et quammaxime per indignationem, si res feret, iuncta conuestione, ante oculos ponendo. Postea leuius demonstrando reum punitum, quam sit ille promeritus, & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, lenabitur. Primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuisse

DE INVENTIONE

toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium uocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam is maxime debuerit animaduertere, qui animaduertit, ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem peruenire, quam eo modo, atque ab eo uindicari, quo modo, et à quo sit uindicata. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstrandum est rationibus, & rebus similibus, permultas ita atroces, & perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum, qui cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio, et de eo conuestio, qui supplicium dederit indemnatus: in eius autem, qui sumpsit, audaciam & crudelitatem indignatio. Ab defensore, in eius, quem ultus sit, audaciam sui conuestione, rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius, qui fecerit, & causa, & tempore considerari oportere: quid mali futurum sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta & tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam charam esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit uindicata. Remotio criminis est, cum eius intentio facti, quod ab aduersario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. id fit bipertito. Nam tum causa, tum res ipsa remouetur. Causæ remotiois hoc nobis exemplo sit:

LIBER SECVNDVS. 127

Rhodij quosdam legarunt Athenas. Legatis Questores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt: accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Questio est, Oportuerit ne. Ratio est, Sumptus enim, qui de publico dari solet, is ab Questore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id, quod publice uobis datum erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio est, Cum ijs, qui legati erant, sumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilo minus legationem. Hoc in genere primum, sicut in cæteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi possit, uideri oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque causam conuenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum prius dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet suo quenque officio consulere oportere: nec, si ille peccasset, hunc oportuisse peccare. Deinde, si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, et non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem, cum cætera, si qua ex alijs incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotioe sic argumentabitur. Primum, cuius acciderit culpa, demonstrabit. Deinde, cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse. Quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudi-

DE INVENTIONE

nis uis implicata, demonstrabit. Quod non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberatio genere dicitur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate: quod minus quam conuenerit factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum uoluntatis et studij fuerit in ipso: & id signis confirmandum huiusmodi, ex cætera diligentia, ex ante factis, aut dictis, atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, et cum cætera uita magis hoc fuisse consentaneum, quam quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa dimouebitur, ut in hac eadem re, si Questor mortuus esset, & idcirco Legatis pecunia data non esset, accusatione alterius, & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter uti locis oportebit, & ex concessionis partibus, quæ conuenient, assumere, de quibus post nobis dicendum erit. Loci autem communes ijdem utrisque fere, qui superioribus assumptiuis incident: hi tamen certissimi. Accusatoris, facti indignatio. Defensoris, cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit, supplicio reum affici non oportere. Ipsius autem rei sit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse: nec, si quod in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Id genus causæ est huiusmodi: In eo foedere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcæm sustinuit iussu Imperatoris. Foedere autem ab senatu improbato, et Imperatore Sam-

LIBER SECVNDVS. 128

nitibus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui porcæm tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Questio est, Oporteat ne. Ratio est, Nō enim meum fuit officium, nec mea potestas, cum & id ætatis & priuatus essem, & esset summa cum auctoritate & potestate Imperator, qui uideret ut satis honestum foedus feriretur. Infirmatio est, Attamen, quoniam tu particeps factus es in turpissimo foedere summæ religionis, dedite conuenit. Iudicatio est, Cum is, qui potestatis nihil habuerit, iussu Imperatoris in foedere, & in tanta religione interfuerit, dedendus ne sit hostibus, nec ne. Hoc genus causæ à superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei, aut hominî causam attribuit, quæ uoluntati suæ fuerit impedimento sine concessionis partibus. Nam earum quædam maior uis est, quod paulo post intelligetur. In hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nec ad se, nec ad potestatem, neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quod accusator quoque sæpe ex remotione criminationem conficit. Ut si quis eum accuset, qui cum Prætor esset, in expeditionem ad arma populum uocarit, cum Consules adessent. Nam ut in superiore exemplo reus ab suo officio ac potestate factum dimouebat: sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum remouendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroque

DE INVENTIONE

ex omnibus partibus honestatis, & omnibus utilitas partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cuiusque officij, iuris, potestatis sit, quæri oportebit, et fuerit ne ei, de quo agitur, id iuris, officij, potestatis attributum, nec ne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis ac conquestionis habebit, sumi oportebit. Concessio est, per quam non factum ipsum improbatur ab reo, sed, ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duæ, purgatio & deprecatio. Purgatio est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum, sed uoluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, cum scisse aliquid is, qui arguitur, negat: ut apud quosdam lex erat, Ne quis Dianæ uitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduersa tempestate in alto iactarentur, uouerunt, si eo portu, quem conspiciabant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se uitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, cum exissent, uitulum immolauerunt. Accusantur. Intentio est, Vitulum immolastis ei deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est, Nesciui non licere. Infirmatio est, Tamen, quoniam fecisti quod non licebat, ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum id fecerit, quod non oportuerit, et id non oportere nescierit, sit ne supplicio dignus. Casus autem inferetur in concessionem, cum demonstrabitur aliqua fortuna uis uoluntati obstiterit, ut in hac: Cum Lacedæmonijs lex esset, ut, hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbuisset, capitale

LIBER SECVNDVS. 129

capitale esset: hostias is, qui redemerat, cum sacrificij dies instaret, in urbem ex agro coepit agere: tum subito magnis commotus tempestatibus fluuius Eurotas is, qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus et uehemens factus est, ut eo traduci uictimæ nullo modo possent. Redemptor suæ uoluntatis ostendendæ causâ hostias constituit omnes in litore, ut, qui trans flumen essent, uidere possent. Cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis accesserunt. Intentio est, Hostias, quas debuisti, ad sacrificium præsto non fuerunt. Depulsio est concessio. Ratio, flumen enim subito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est, Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio ne dignus sit. Necessitudo autem inferitur, cum uis quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in portu nauis deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestatas esset, uis uentorum inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coegit. Quæstor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio est, Rostrata nauis in portu deprehensa est. Depulsio est concessio. Ratio, Vi & necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est, Nauim ex lege tamen populi esse oportet. Iudicatio est, Cum rostratam nauim in portu deprehensam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis uis tempestatas in portum comiecta

DE INVENTIONE

sit, oporteat ne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quod similis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, si quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam ab accusatore induci oportebit, ut id, quod uoluntate factum negabitur, consulto factum suspitione aliqua demonstretur. Deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiæ, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse uideatur, aut casus, aut necessitudo, & ab his id, quod reus inferat, separare, id est ostendere dissimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit. Postea demonstrare, potuisse euitari, & hac ratione prouideri potuisse, si hoc aut illud fecisset, aut, nisi fecisset, præcaueri, & definitionibus ostendere non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua necessitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quiduis perpeti, mori denique satius fuisse, quam eiusmodi necessitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris & æquitatis naturam oportebit querere, & quasi in absoluta iuridicali parte hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum: et contentione, magis illis ignoscendum fuisse: et ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile esse concedi

LIBER SECVNDVS. 130

eam rem, quæ ab aduersario commissa sit: permagnum esse, & magno futurum detrimento, si ea res ab ijs, qui potestatem habent iudicandi, neglecta sit. Defensor autem conuersis omnibus his partibus poterit uti. maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ uoluntati fuerit impedimento, et se plus, quam fecerit, facere non potuisse, & in omnibus rebus uoluntatem spectari oportere: & se conuinci non posse, quod non absit à culpa: & ex suo nomine communem hominum infirmitatem posse damari. Deinde nihil indignius esse, quam eum, qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris, unus in confessione, & alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causa queratur. Defensoris autem, conuestio calamitatis eius, quæ non culpa, sed uel maiore quadam acciderit, & de fortunæ potestate, & hominum infirmitate, & uti suum animum non euentum considerent. In quibus omnibus conuestionem suarum ærumnarum, & crudelitatis aduersariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conueniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis scripti quoque controuersiam adiunctam uidebit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum: propterea quod quedam genera causarum simpliciter & ex sua uel considerantur; quedam autem sibi aliud quoque aliquod controuersie genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet: ut in

his exemplis concessionis inest omnibus scripti controversia ea, quæ ex scripto et sententia nominatur: sed quia de concessione loquebamur, in eam precepta dedimus. Alio autem loco de scripto & sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus uix in iudicio probari potest: ideo quod, concessio peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum iudex esse debet, ut ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit. ut si pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in re multa sint beneficia, dixeris, possis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quod si iudices hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in uos habuit semper, tali suo tempore multorum suorum recte factorum causa, uni delicto ut ignosceretis, postularet, tamen dignum uestra mansuetudine, dignum uirtute huius esset iudices, à uobis hanc rem hoc postulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, et iudices per locum communem ad ignoscendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudicijs non uersatur, nisi quadam ex parte: tamen, quia et pars ipsa inducenda nonnunquam est, & in senatu, aut concilio sepe omni in genere tractanda, in id quoque precepta ponemus. nam in senatu, & in consilio de siphace diu deliberatum est, & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium, & eius consilium diu dictum est. Et magis in hoc quidem ignoscendi, quam cognoscendi, postulatio ualuit. nam semper animo

bono se in populum R. fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quam ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui, sibi ut ignoscat, postulabit, commemorare si qua sua poterit beneficia, & si poterit, ostendere ea maiora esse, quam hæc, quæ deliquerit; ut plus ab eo boni, quam mali profectum esse uideatur. Deinde maiorum suorum beneficia, si qua extabunt, proferre. Deinde, ostendere, non odio, neque crudelitate fecisse quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alienius, aut aliqua honesta, aut probabili causa. Postea ea polliceri & confirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione absuturum. Deinde spem ostendere, aliquo se in loco, magno ijs, qui sibi concesserint, usui futurum. Postea, si facultas erit, se aut consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ uoluntatis, & nobilitatem generis eorum, qui se saluum uelint, et dignitatem ostendere, & cetera ea, quæ personis ad honestatem, & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantia in se esse demonstrabit; ut honore potius aliquo, quam ullo supplicio dignus esse uideatur. Deinde ceteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt. Ac multum proficiet, si se misericordem in potestate, et propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quamminimum fuisse uideatur, & aut turpe, aut inutile de-

DE INVENTIONE

monstrandum tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo libro sunt exposita. Adversarius autem malefacta augebit, nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet: ipsum immisericordem, superbum fuisse: & si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa facta, non propter benevolentiam, demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficijs esse deleta, aut leniora beneficia quam maleficia, aut, cum beneficijs honos habitus sit, pro maleficio poenam sumi oportere. Deinde turpe esse, aut inutile ignosci. Deinde, de quo ut potestas esset, sæpe optarint, in eum potestate non uti, summam esse stultitiam: & cogitare oportere, quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij: & alter, eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miserijs sint. Quoniam igitur in generali constitutione tandiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte uarietate, & dissimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere reflet, & quare reflet, admonendum uidetur. Iudiciale causam esse dicebamus, in qua æqui & iniæqui natura, præmij aut poenæ ratio quaereretur. Eas causas, in quibus de æquo & iniæquo quaeritur, exposuimus. Nunc restat ut de præmio & de poena explicemus. Sunt enim multæ causæ, quæ ex præmij ali-

LIBER SECVNDVS. 132

cuius petitione constant. Nam et apud iudices de præmio sæpe accusatorum quaeritur, & à senatu, aut concilio aliquod præmium sæpe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudicali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuum est; sed, quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum uim, & naturam cognouerit, cum genere primo, tum etiam forma eas intelliget diffidere: ceteris autem partibus aptas inter se omnes, & aliam in aliam implicatam uidebit. Nunc de præmij consideratione. L. Licinius Crassus Consul quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neque certo duce, neque eo nomine, neque numero præditos, ut digni essent qui hostes populi R. esse dicerentur; quod tamen excursionibus & latrocinij infestam prouinciam redderent, consecratus est, & consecit. Romam redijt, triumphum ab senatu postulat. Hic, ut & in deprecatione, nihil ad nos attinet, rationibus, & infirmitatibus rationum supponendis ad indicationem peruenire: propterea quod, nisi alia quoque incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quaestione ipsa continebitur. In deprecatione huiusmodi, oporteat ne poena affici. In hac huiusmodi, oporteat ne præmium dari. Nunc ad præmij quaestionem appositos locos exponemus. Ratio igitur præ-

DE INVENTIONE

mij quatuor est in partes distributa, in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia ex sua ui, ex tempore, ex animo eius, qui fecerit, ex causa considerantur. Ex sua ui quaerentur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an uulgaria, uera an falsa quadam ex oratione honestentur. Ex tempore autem, Si tum cum indigeremus, cum ceteri non possent, aut nolent opitulari, si tum cum spes deseruisset, opitulatus sit. Ex animo, si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset. Ex causa, si non fortuna, sed industria factum uidebitur, aut si industrie fortuna obstitisset. In hominem autem, quibus rationibus uixerit, quid sumptus in eam rem, aut laboris insumpserit, et, si quid aliquando tale fecerit, num alieni laboris, aut deorum bonitatis præmium sibi postulet: num aliquando ipse talem ob causam aliquem præmio affici negarit oportere: aut num iam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit: aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit: aut num huiusmodi sit factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non, quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, & spem incertam certo uendit pretio: aut num, quo supplicium aliquod uitet, eo præmium postulet, uti de se præiudicium factum esse uideatur. In præmij autem genere, quid, & quantum, & quamobrem postuletur, & quo & quanto quaque res præmio digna sit, considerabitur. Deinde apud maiores quibus hominibus, & quibus de causis talis honos sit habitus, quaeretur.

LIBER SECVNDVS. 133

Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atque hic eius, qui contra aliquem præmium postulantem dicet, locus erit communis, præmia uirtutis & officij sancta & casta esse oportere, neque ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidus fore uirtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua sint, ea ex præmio pulchra & iucunda hominibus uideri. Et tertius, si existant qui apud maiores nostros ob egregiam uirtutem tali honore dignati sunt, non ne de sua gloria, cum pari præmio tales homines affici uideant, deliberari putent? & eorum enumeratio, & cum eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem, qui præmiu petet, facti sui amplificatio, et eorum, qui præmio affecti sunt, cum suis factis contentio. Deinde ceteros à uirtutis studio repressum iri, si ipse præmio non sit affectus. Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarum præmium postulatur, in quo, utrum copia ne sit agri, uehigalium, pecunie, an penuria, consideratur. Locales communes, facultates augere, non minuere oportere, et impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, uerum mercedem postulet: contra autem, de pecunia ratiocinari, sordidum esse, cum de gratia referenda delibetur: et se non pretium pro facto, sed honore, ita ut factitatum sit, pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de ijs controversijs, quæ in scripto uersantur, dicendum uideatur.

IN scripto uersatur controuersia, cum ex scriptio- nis ratione aliquid dubij nascitur. Id fit ex ambiguo

DE INVENTIONE

ex scripto & sententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cum, quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas plures ue res significat, ad hunc modum: Paterfamilias, cum filium hæredem faceret, uasorum argenteorum centum pondi uxori suæ sic legauit: Hæres meus uxori meæ uasorum argenteorum pondi centum, quæ uolet, dato. Post mortem eius uasa magna, & pretiose calata petit à filio mater: ille se, quæ ipse uellet, debere dicit. Primum, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambiguum scriptum, propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo uerbo uno pluribus ue in ea sententia, in qua is, qui dicit, accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore et ex inferiore scriptura docendum id, quod queratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se uerba considerentur, omnia aut pleraque ambigua uisum iri. Quæ autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde qua in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis, & factis, dictis, animo, atque uita eius sumi oportebit, & eam ipsam scripturam, in qua inerat illud ambiguum, de quo queritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduersarius intelligat, aduersetur. Nam facile, quid uerisimile sit eum uoluisse qui scripsit, ex omni scriptura, & ex persona scriptoris, atque ijs rebus, quæ personis attributa sunt, considerabitur. Deinde erit demonstrans

LIBER SECVNDVS. 134

dum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id, quod aduersarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quàm id, quod nos accipimus; quod illius rei neque administratio, neque exitus ullus extet: nos quod dicamus, facile & commode transigi posse: ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur) Meretrix coronam auream ne habeto: si habuerit, publica esto. Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, possit dici, neque administrationem esse ullam publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato, quod aduersarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, à scriptore neglecta uideatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demonstrabimus: & si id, quod ab aduersarijs dicitur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo controuersia, dare operam oportebit, ut de eo, quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Vermultum autem proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod aduersarius accipiat, fieri aut intelligi uoluisse: ut in hac causa, in qua de uasis argenteis queritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse, ascribi, quæ uolet, si hæredis uoluntati permitteret: eo enim non ascripto, nihil inesse dubitationis, quin hæres, quæ ipse uellet, daret. Amentia igitur fuisse, cum hæredi uellet cauere,

DE INVENTIONE

id ascribere, quo non ascripto nihilo minus heredi ca-
ueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in cau-
sis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto uerbo usus
non esset, non isto loco uerbum istud collocasset. Nam
ex his sententia scriptoris maxime perspiciuntur. Dein-
de, quo tempore scriptum sit, querendum est, ut
quod eum uoluisse in eiusmodi tempore uerisimile sit,
intelligatur. Post ex deliberationis partibus, quid uti-
lius, & quid honestius, & illi ad scribendum, & his
ad comprobandum sit, demonstrandum: & ex his si
quid amplificationis dabitur, communibus utrunque
locis uti oportebit. Ex scripto & sententia controuer-
sia consistit, cum alter uerbis ipsis, quæ scripta sunt,
utitur: alter ad id, quod scriptorem sensisse dicit, om-
nem adiungit dictionem. scriptoris autem senten-
tia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad
idem spectare, & idem uelle demonstrabitur: tum ex
facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id, quod insti-
tuit, accommodatur. Semper ad idem spectare, hoc
modo: Paterfamilias cum liberorum nihil haberet,
uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit: Si
mihi filius genitus fuerit unus, plures uel, is mihi hæ-
res esto. Deinde quæ assolent. Postea, si filius ante
moritur, quam in tutelam suam uenerit, tu mihi,
dicebat, secundus hæres esto. Filius non est natus. am-
bigunt agnati cum eo, qui est hæres, si filius ante,
quam in tutelam ueniat, mortuus sit. In hoc genere
non potest hoc dici, ad tempus, aut ad euentum alii
quem sententiam scriptoris oportere accommodari:
propterea quod ea sola demonstratur, qua fretus il-

LIBER SECVNDVS. 135

le, qui contra scriptum dicit, suam esse hereditatem
defendit. Alterum autem genus est eorum, qui sen-
tentiam inducunt: in quo non simplex uoluntas scri-
ptoris ostenditur, quæ in omne tempus, & in omne
factum idem ualeat; sed ex quodam facto, aut euen-
tu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iu-
ridicialis assumptiæ maxime sustinetur. Nam tum
inducitur comparatio, ut in eum, qui, cum lex ape-
riri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello,
& auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hosti-
bus opprimerentur, si foris essent, quod prope muros
castra hostes haberent. Tum relatio criminis, ut in
eo, qui, cum communis lex omnium hominem occide-
re uetaret, Tribunum militum suum, qui uim sibi
inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis, ut
in eo, qui, cum lex, quibus diebus in legationem pro-
ficisceretur, præstitueret, quia sumptum non dedit
Questor, profectus non est. Tum concessio per pur-
gationem & per imprudentiam, ut in uituli immo-
lacione: & per uim, ut in naui rostrata: & per ca-
sum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare
aut ita sententia inducetur, ut unum quoddam uo-
luisse scriptor demonstratur: aut sic, ut in eiusmodi
re & tempore hoc uoluisse doceatur. Ergo is, qui
scriptum defendit, his locis plerunque omnibus, maio-
re autem parte semper poterit uti. Primum scripto-
ris collaudatione & loco communi, nihil eos, qui iu-
dicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere:
& hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur,
id est, aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod

DE INVENTIONE

vehementissimum est, facti aut intentionis aduersariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex: quem locum multis modis uariare oportebit. Tum ipsum secum admirantem quidnam contra dici possit, tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo querentem quid præterea audire aut expectare debeat: tum ipsum aduersarium quasi intentantis loco producendo, hoc interrogando, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse, aut contra contendere neget: utrum negare ausus sit, se dicere desitutum. Si neutrum neget, & contra tamen dicat, nihil esse quo hominem impudentiorem quisquam se uisurum arbitretur. In hoc ita commorari conueniet, quasi præterea nihil dicendum sit, & quasi contradici nihil possit, sæpe id, quod scriptum est, recitando, sæpe cum scripto factum aduersarij conflagando, atque interdum acriter ad iudicem ipsum reuertendo. Quo in loco iudicis demonstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure, aut neget aliquid aduersarius. Cum & scriptum sit aperte, & aduersarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, & scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento quam posuimus controuersia; aut causa assumptiua inferetur, quam obrem scripto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. si aliud

LIBER SECVNDVS. 136

sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui scripto utetur, hoc dicit, non oportere de eius uoluntate nos argumentari, qui, ne id facere possemus, indicium nobis reliquerit suæ uoluntatis: multa incommoda consequi, si instituat, ut à scripto recedatur. nam & eos, qui aliquid scribant, non existimatos id, quod scripserint, ratum futurum: et eos, qui iudicent, certum, quod sequantur, nihil habituros, si semel à scripto recedere consueuerint. Quod si uoluntas scriptoris conseruanda sit, se non aduersarios à uoluntate eius stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris uoluntatem eum, qui ex ipsius eam literis interpretetur, quam illum qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ uoluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. Sin causam afferet is, qui à sententia stabit; primum erit contradicendum, quam absurdum non negare contra legem fecisse, sed, quare fecerit, causam aliquam inuenire. Deinde conuersa omnia esse: ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere, affinem esse alicuius culpæ eum, qui accusaretur; causam proferre, quæ eum ad peccandum impulisset: nunc ipsum reum causam afferre, quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulas partes multæ conuenient argumentationes. Primum nulla in lege ulla causam contra scriptum accipi conuenire. Deinde si in cæteris legibus conueniat, hanc esse huiusmodi legem, ut in ea non oporteat. Postremo si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere. Prima pars

DE INVENTIONE

his fere locis confirmabitur, scriptori neque ingenium, neque operam, neque ullam facultatem defuisse, quo minus posset aperte perscribere id, quod cogitaret: non fuisse ei graue, nec difficile, eam causam excipere, quam aduersarij proferant, si quidquam excipiendum putasset: consueuisse eos, qui leges scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, & maxime uidere, si quæ in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quo magis eum probetur fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret; & ostendere, causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere: ideo quòd, cum semel causa cõsideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quæ in lege scripta non sit. quod si sit institutum, omnibus causam dari, & potestatem peccandi, cum intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare. Deinde & ipsis iudicibus iudicandi, & ceteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, si semel à legibus recessum sit. Nam & iudices neque quid sequantur habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant; neque quo pacto alijs improbare possint, quòd contra legem iudicauerint: & ceteros ciues quid agant ignoraturos, si ex suo quisque consilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinem uenerit, non ex communi præscripto ciuitatis unamquamque rem administrabit. Postea querere à iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reip. munere impediuntur, cum sæpius suis rebus & commodis seruire possint,

LIBER SECVNDVS. 137

possint, cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo discedant; nihil quisquam afferat cause, quo minus frequenter operam reip. det, nisi quæ causa in lege excepta sit: an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant, aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item querere ab iudicibus, si eius rei causam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passuri ne sint. Postea hoc, quod faciat, indignius & impudentius esse, quàm si adscribat. Age porro, quid si ipsi uelint iudices adscribere, passuri ne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem uerbo & literis mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maxime commutare. Deinde indignius esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi potestas nulla fiat, hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd si nunc id agant, uelle se scire qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones uidere, & dissuadere uelle. Quòd si hæc cum summe inutilia, tum multo turpissima sint, legem, cuiuscemodi sit, in presentia conseruari à iudicibus, post, si displiceat, à populo corrigi conuenire. Deinde si scriptum non extaret, magnopere quereremus: neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus: nunc cum scriptum sit, amentiam esse eius rei, qui peccarit, potius, quàm legis ipsius uerba cognoscere. His & huiusmodi ratio-

DE INVENTIONE I

zibus ostenditur causam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare: aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum unaquaque de re, ita quod oportuerit exceptum, ut minime conveniat quidquam in tam diligentii scriptura præteritum arbitrari. Tertius locus est ei, qui pro scripto dicit, maxime necessarius, per quem ostendat oportet, si eo ueniat, causam contra scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quæ ab aduersarijs afferatur. qui locus idcirco est huic necessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. Nam summa imprudentia est, eum, qui, contra quod scriptum sit, aliquid probare uelit, non æquitatis præsidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipsa accusator deroget, omnibus partibus iustius & probabilius accusare uideatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices, etiam si nolent, necesse esset; hæc autem, etiam si necesse non esset, ut uellent contra iudicare. Id autem fiet, si quibus ex locis culpa demonstrabitur non esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus, si de his locis, quæ res postulabit, ad causam aduersariorum improbandam transferemus: aut causæ & rationes afferentur,

LIBER SECVNDVS. 138

quare & quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, ut sententia quoque & uoluntate scriptoris, non ipsa solum scripturæ causa confirmatum esse uideatur: aut alijs quoque constitutionibus factum coarguetur. Contra scriptum autem qui dicit, primum eum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstretur: aut ostendet quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit: & quamcunque causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atque hoc in loco, cum diutius commoratus fui facti rationem, & æquitatem causæ exornauerit; tum ex his locis fere contra aduersarios dicit, oportere causas accipi: demonstrabit nullam esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit: omnia supplicia, quæ à legibus proficiuntur, culpæ ac malitiæ uindicandæ causa constituta esse. scriptorem ipsum, si existat, factum hoc probaturum: & idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse: et ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, et uoluntatem interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc uero, quod intelligeret quales uiri iudicaturi essent, idcirco eum, quæ perspicua uideret esse, non ascripsisse: neque enim uos scripti sui recitatores, sed uoluntatis interpretes fore putauit. Postea quæ-rere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc

DE INVENTIONE

accidisset? eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, tum ne accusaretis? Atqui lex nusquam exceptit. Non ergo omnia scriptis, sed quaedam, quae perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperijs domesticis recte posse administrari, si unusquisque uelit uerba spectare, et non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis et honestatis partibus ostendere, quam inutile, aut quam turpe sit id, quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere; et id, quod nos fecerimus aut postulemus, quam utile aut quam honestum sit. Deinde leges nobis charas esse non propter literas, quae tenues et obscurae notae sint uoluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem, et eorum, qui scripserint, sapientiam et diligentiam. Postea quid sit lex describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis consistere: et iudex is uideatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quam indignum sit eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus et audaciam contra legem fecerit, et eum, qui honesta aut necessaria de causa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit: atque his et huiusmodi rationibus et accipi causam, et in hac lege accipi, et eam causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui a scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de aequitate ea, quae cum aduersario staret, derogasset:

LIBER SECVNDVS. 139

sic huic, qui contra scriptum dicit, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam conuertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quae sibi profit, defendere, aut uerbi definitionem inducere, et illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suae causae commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquid inducere per ratiocinationem, de qua post dicemus. Quaecunque autem in re, quamuis leuiter probabili scripto ipso se defenderit, etiam cum aequitate causa abundabit, necessario multum proficiet: ideo quod si id, quo nititur aduersariorum causa, subduerit, omnem illam eius uim et acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certi ex assumptionis partibus in utranque partem conuenient. Praeterea eius, qui a scripto dicit, leges ex se non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere, et legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris et utilitate communi, non in uerbis consistere. Quam indignum sit aequitatem literis urgeri, quae uoluntate eius, qui scripserit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus controversia nascitur, cum inter se duae uidentur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum praemium capito, et quam uolet sibi rem a magistratu poscito, et magistratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiso quinque eius proximos cognatione magistratus necato. Alexandrum, qui apud Phereos in Theffalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebe

DE INVENTIONE

nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Hæc filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi premij loco deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utranque in partem ijdem loci, atque eadem præcepta convenient, ideo quod uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debet. Primum igitur leges oportet contendere, considerando utra lex ad maiores res, hoc est ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut, si leges duæ, aut si plures, aut quotquot erunt, conservari non possint, quia discrepent inter se; ea maxime conservanda putetur, quæ ad maximas res pertinere videatur. Deinde utra lex posterius lata sit. nam postrema quæque gravissima est. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. nam id, quod imperatur, necessarium: illud, quod permittitur, voluntarium est. Deinde in utra lege, si non obtemperatum sit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna statuatur. nam maxime conservanda est ea, quæ diligentissime sancta est. Deinde utra lex iubeat, utra vetet. nam sæpe ea, quæ vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam, quæ iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta videatur. nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandam rem scripta est, propius ad causam accedere videtur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum statim fieri necesse sit, utrum habeat aliquam moram & sustentationem.

LIBER SECUNDVS. 140

nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto videatur niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius & firmitus id videatur esse, quod apertius descriptum sit. Deinde suæ legis ad scriptum ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut, si fieri poterit, ne discrepare quidem videantur inter se. Postremo facere, si causa dabit facultatem, ut nostra ratione utraque lex conservari videatur, & adversariorum ratione altera sit necessario negligenda. Locos autem communes, & quos ipsa causa det, videre oportebit, & ex utilitatis & honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione nascitur controversia, cum ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, peruenitur, hoc pacto: Lex, si furiosus est, agnatorum gentiliūq; in eo pecuniāq; eius potestas esto. Et lex, paterfamilias uti super familia pecuniāq; sua legaverit, ita ius esto. Et lex, si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniāq; eius agnatorum gentiliūq; esto. Quidam indicatus est parentem occidisse, & statim, quod effugiendi potestas non fuit, lignæ soleæ in pedes inductæ sunt: os autem obuolutum est folliculo, & præligatum: deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, &

DE INVENTIONE

testes adducunt. hæredes, quos ipse iubet, scribunt: tabule obsignantur: de illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui hæredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hereditate controuersia est. Hic certa lex, quæ testamenti faciendi ijs, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut quærat, habuerit ne testamenti faciendi potestatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, et huiusmodi quosdam esse arbitramur. Primum eius scripti, quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei, quæ de quærat, cum eo, de quo constat, collationem eiusmodi, ut id, de quo quæritur, rei, de qua constat, simile esse uideatur. Postea admirationem percontatione, qui fieri possit, ut, qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quod, cum de illa esset scriptum, de hac re is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quod ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde æquitas rei demonstranda est, ut in iuridicali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debet: quod faciet, si demonstrabit illud quod conferatur, ab eo cui conferatur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud, quod

LIBER SECVNDVS. 141

per similitudinem afferetur, et quo in loco illud, cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur; ut non idem uideatur de utraque existimari oportere. Ac si ipse quoque poterit ratiocinationibus uti, iisdem ratiocinationibus, quibus ante prædictum est, utetur: si non poterit, negabit oportere quidquam, nisi quod scriptum sit, considerare: periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur: nihil esse pene, quod non alteri simile esse uideatur: multis dissimilibus rebus, in unamquamque rem tantum singulas esse leges: omnia posse inter se uel similia, uel dissimilia demonstrari. Loci communes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum, peruenire: et neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet ut quædam ex quibusdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiusmodi coniecturam diuinationem esse, & stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cauere quibus uelis. Definitio est, cum in scripto uerbum aliquod est positum, cuius de ui quæritur, hoc modo: Lex, Qui in aduersa tempestate nauim reliquerint, omnia amittunt: eorum nauis et onera sunt, qui in nauim remanserint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, et eorum alterius nauis, alterius onus esset, naufragum quendam nauem, et manus ad se tendentem animaduertent: misericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad se sustulerunt. Postea aliquanto ipsos quoque tempestas uehementius iactare cœpit, usque

DE INVENTIONE

que adeo ut dominus nauis, cum idem gubernator es-
set, in scapham confugeret, & inde funiculo, qui a
puppi religatus scapham annexam traherat, nauis,
quoad posset, moderaretur; ille autem, cuius merces
erant, in gladium in nauis ibidem incumberet. Hic il-
le nauis ad gubernaculum accessit, & nauis,
quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus,
& tempestate iam commutata, nauis in portum pro-
uehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, le-
uiter saucius facile est ex uulnere recreatus. Nauim
cum onere horum trium suam quisque esse dicit. Hic
omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis ui-
nascitur controuersia. Nam & relinquere nauem, et
remanere in nauis; denique nauis ipsa quid sit, defi-
nitionibus quaeritur. Iisdem autem ex locis omnibus,
quibus definitina constitutio, tractabitur. Nunc ex-
positis ijs argumentationibus, quae in iudiciale causa-
rum genus accommodantur, deinceps in deliberati-
uum genus & demonstratiuum argumentandi locos
& precepta dabimus, non quo non in aliqua consti-
tutione omnis semper causa uersetur, sed quia pro-
prij tantum harum causarum quidam loci sunt, non
a constitutione separati, sed ad fines horum generum
accommodati. Nam placet in iudicali genere finem
esse aequitatem, hoc est partem quandam honestatis:
in deliberatiuo autem Aristoteli placet utilitatem,
nobis & honestatem & utilitatem: in demonstratiuo
autem, honestatem. Quare in hoc quoque genere cau-
sa quaedam argumentationes communiter ac similiter
tractantur: quaedam separatius ad finem, quod re-

LIBER SECVNDVS. 142

ferri omnem rationem oportet, adiunguntur. Atque
uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere
non grauemur, nisi illud uideremus, quemadmo-
dum res obscurae dicendo fierent apertiores, sic res a-
pertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberatio-
nis precepta pergamus.

RERVM expetendarum tria genera sunt. par-
tem numerus uitandarum ex contraria parte. Nam
est quiddam, quod sua ui nos alliciat ad sese, non
emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignita-
te: quod genus, uirtus, scientia, ueritas est. Aliud
autem non propter suam uim & naturam, sed pro-
pter fructum atque utilitatem petendum: quod pecu-
nia est. Est porro quiddam ex horum partibus iun-
ctum, quod & sua ui, & dignitate nos inductos
ducit, & praese gerit quandam utilitatem, quo ma-
gis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque
ex his horum contraria facile tacentibus nobis intelli-
gentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quae
posuimus, breui nominabuntur. Nam in primo gene-
re quae sunt, honesta appellabuntur: quae autem in se-
cundo, utilia. Haec autem tertia, quia partem hone-
statis continent, & quia maior est uis honestatis, iun-
ctae res omnino ex duplici genere intelliguntur: sed in
meliorem partem uocabuli conferantur, & honesta
nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum
rerum partes sint honestas & utilitas, uitandarum
turpitudine & inutilitas. His igitur duabus rebus duae
res grandes sunt attributae, necessitudo, et affectio:
quarum altera ex ui, altera ex re & personis consi-

DE INVENTIONE

deratur. De utraque post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primum explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare cum eius due partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere omnes res una vi atque uno nomine amplexa uirtus. Nam uirtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum & malarum & utrarumque scientia. Partes eius memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Prouidentia est, per quam futurum aliquid uidetur ante quàm factum sit. Iustitia est habitus animi communi utilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum: deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: postea res & ab natura profectas, & ab consuetudine probatas, legum metus & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religio est, quæ superioris cuiusdam naturæ, quam diuinam uocant, curam cæremoniamq; affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium & diligens tribuitur cultus. Gra-

LIBER SECVNDVS. 143

tia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio est, per quam uis et iniuria, & omnino omne, quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est, per quam immutata ea, quæ sunt, aut ante fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leuiter a natura tractum aluit, & maius fecit usus, ut religionem: aut si quid eorum, quæ ante diximus, ab natura profectum, maius factum propter consuetudinem uidemus, aut quod in morem uetustas uulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententijs constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est ut obseruet, continetur. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, et laborum perperessio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseuerantia. Magnificentia est rerum magnarum & excelzarum cum animi ampla quadam et splendida propositione agitatio atque administratio. Fidentia est, per quam magnis & honestis in rebus multum ipse animus in se fiducia certa cum spe collocauit. Patientia est honestatis, aut utilitatis causa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perperessio. Perseuerantia est in ratione bene considerata stabilis, & perpetua permansio. Temperantia est rationis in

DE INVENTIONE

libidinem, atque in alios non rectos impetus animi fir-
ma & moderata dominatio. Eius partes sunt, conti-
nencia, clementia, modestia. Continencia est, per quam
cupiditas consilij gubernatione regitur. Clementia, per
quam animi temere in odium alicuius inuentionis con-
citati comitate retinentur. Modestia, per quam pudor
honestus clarum & stabilem comparat auctoritatem.
Atque hæc omnia propter se solum, ut nihil adiungat-
ur emolumentum, petenda sunt. Quod ut demonstretur,
neque ad hoc nostrum institutum pertinet, & a
breuitate præcipiendi remotum est. Propter se autem
uitanda sunt, non ea modo, quæ his contraria sunt,
ut fortitudini ignauia, & iustitiæ iniustitia; uerum
etiam illa, quæ propinqua uidentur & finitima esse,
se, absunt autem longissime: quod genus, fidentia con-
trarium est diffidentia, & ea re uitium est. Audacia
non contrarium, sed appositum est, ac propin-
quum, & tamen uitium est. Sic unicuique uirtuti
finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine
appellatum: ut audacia, quæ fidentia: pertinacia,
quæ perseuerantiæ finitima est: superstitio, quæ reli-
gioni propinqua est, aut sine ullo certo nomine. quæ
omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus ui-
tandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis,
quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum
est. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur,
quod tamen honestum uocamus, dicendum uideatur.
Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate, tum fru-
ctu quoque suo ducunt ad se: quo in genere est glo-
ria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est fres-

LIBER SECVNDVS. 144

uens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius
honestas, & cultus, & honore, & uerecundia digna
auctoritas. Amplitudo, potentiæ aut maiestatis, aut
aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia,
uoluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius
causa, quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hic,
quia de ciuilibus causis loquimur, fructus ad amicia-
tiam adiungimus, ut eorum quoque causa peten-
da uideatur: ne forte qui nos de omni amicitia dicere
existimant, reprehendere incipiant: quanquam sunt
qui propter utilitatem modo petendam putant ami-
citiã, sunt qui propter se solum, sunt qui propter
se & utilitatem: quorum quid uerissime constituat-
ur, alius locus erit considerandi. nunc hoc sic ad
usum oratorium relinquatur, utranque propter rem
amicitiã esse expetendam. Amicitiarum autem ra-
tio, quoniam partim sunt religionibus iunctæ, partim
non sunt, & quia partim ueteres sunt, partim no-
uæ, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio pro-
fectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex cau-
sarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus,
ex officijs, ex religionibus, ex uetustatibus habebitur.
Utilitas autem aut in corpore posita est, aut in extra-
rijs rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars
ad corporis commodum reuertitur, ut in rep. quædam
sunt, quæ, ut sic dicam, ad corpus pertinent ciuita-
tis, ut agri, portus, pecunia, classes, nauis, mili-
tes, socij: quibus rebus incolumitatem ac libertatem
retinent ciuitates. Alia uero, quæ iam quiddam magis
amplum, & minus necessarium consciunt, ut urbis

DE INVENTIONE

egregia exornatio atque amplitudo, ut quedam excellens pecunie magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo. quibus rebus non illud solum conficitur, ut saluæ & incolumes, uerum etiam ut ample atque potentes sint ciuitates. Quare utilitatis due partes uidentur esse, incolumitas & potentia. Incolumitas est, salutis tuta atque integra conseruatio. Potentia est, ad sua conseruanda, & alterius obtinenda, idonearum rerum facultas. Atque in ijs omnibus, quæ ante dicta sunt, quid difficulter fieri, & quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumptu, molestia, quam breuissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quanquam laboris, sumptus, molestiæ, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis, tamen his susceptis difficultatibus completi, atque ad exitum perducitur potest. Quoniam ergo de honestate, & de utilitate diximus, nunc restat ut de ijs rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine & affectione perscribamus. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla uis resisti potest, quæ neque mutari, neque leniri potest. Atque ut apertius hoc sit, exemplis licet uim rei, qualis & quanta sit, cognoscamus. Vri posse flamma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est, atque ita necesse, ut uis ea postulat, quam modo describebamus, necessitudinis: cui nulla uis resisti potest, quæ neque leniri potest. Huiusmodi necessitudines, cum in dicendi rationes incident, recte necessitudines

LIBER SECVNDVS. 145

cessitudines appellabuntur. Sin aliqua res incident difficilis, in illa superiori, possit ne fieri, questione considerabimus. Atque etiam hoc mihi uideor uidere, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices & absolutas. Nam aliter dicere solemus, necesse est Cassilinenes se dedere Annibali: aliter autem, necesse est Cassilinum uenire in Annibalis potestatem: illic in superiore adiunctio est hæc, nisi malint fame perire: si enim id malunt, non est necesse. hoc inferius non item: propterea quod, siue uelint Cassilinenes se dedere, siue famem perpeti, atque ita perire, necesse est Cassilinum uenire in Annibalis potestatem. Quid igitur perspicere potest hæc necessitudinis distributio? prope dicam, plurimum, cum is locus necessitudinis uidebitur incurrere. Nam cum simplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire possimus. cum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere aut adipisci uelimus, tum, adiunctio illa quid habeat utilitatis aut quid honestatis, erit considerandum. Nam si uelis attendere, ita tamen, ut id quæras, quod conueniat ad usum ciuitatis, reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus: pariter autem esse multas res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adiunctione: ut cibo utantur, non necesse est, nisi cum illa exceptione, extra quam si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud, quod adiungitur, semper, cuiusmodi sit, erit con-

DE INVENTIONE

siderandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honestatem hoc modo exponenda necessitudo sit, Necesse est hoc faciamus, si honeste uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo, Necesse est, si incolumes uolumus esse: aut ad commoditatem hoc modo, Necesse est, si sine incommodo uolumus uiuere. Ac summa quidem necessitudo uidetur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuissima commoditatis: quæ cum his duabus nunquam poterit contendere. Hæc autem inter se sepe necesse est comparari, ut, quanquam præstet honestas incolumitati, tamen, utri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam præscriptum uidetur in perpetuum dari posse. Nam qua in re fieri poterit, ut, cum incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de honestate delibatum, uirtute aliquando & industria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, honestatis. Ita in eiusmodi quoque re, cum incolumitati uidebimur consulere, uere poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad conditionem alterius descendere, & in præsentia quiescere, atque aliud tempus expectare oportebit. In commoditatis uero ratione, modo illud attendatur, digna ne causa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur esse, ut queramus quid sit illud, quod si adipisci aut effugere uelimus, aliqua

LIBER SECVNDVS. 146

res nobis sit necessaria, hæc est, quæ sit adiunctio, ut proinde, uti quæque res erit, laboremus, & grauissimam quanque causam uehementissime necessariam iudicemus. Affectio est, quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitæ sint, aut plerunque haberi soleant, habendæ uideantur esse: ut ad hostes transire turpe uideatur esse, at non illo animo, quo Ulysses transit: et pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo consilio, quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non ex sua natura considerandæ: quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est: & non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quandiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam locos sumi oportere arbitramur. Laudes autem & uituperationes ex ijs locis sumuntur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extrariæ res liceat. Animi est uirtus, cuius de partibus paulo ante dictum est. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extrariæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cætera quæ simili esse in genere intelligentur. Atque in his id, quod in omnia ualet, ualere oportebit contraria quoque, & quæ, & qualia sint, intelligentur. Videre autem in laudando & in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extrarijs rebus hæ-

DE INVENTIONE

buerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus
usus sit. Nam fortunam quidem & laudare stul-
titia, & uituperare superbia est. Animi autem &
laus honesta, & uituperatio uehemens est. Nunc
quoniam omne in causæ genus argumentandi ratio
tradita est, de inuentione, prima ac maxima parte rhe-
toricæ, satis dictum uidetur. quare quoniam
& una pars ad exitum hunc ab supe-
riore libro perducta est, & hic li-
ber non parum continet lite-
rarum; quæ restant,
in reliquis di-
cemus. 132

M. TVLLII CICERONIS
AD C. TREBATIVM
TOPICA.

MAIORES nos res scribere ingressos
C. Trebati, & ijs libris, quos breui
tempore satis multos edidimus, dignio-
res, è cursu ipso reuocauit uoluntas
tua. cum enim mecum in Tusculano
esses, & in bibliotheca separatim uterque nostrum ad
suum studium libellos, quos uellet, euolueret, incidi-
sti in Aristotelis Topica quædam, quæ sunt ab illo
pluribus libris explicata. qua inscriptione commotus,
continuo à me eorum librorum sententiam requisit-
sti. Quam tibi cum exposuissem, disciplinam inue-
niendorum argumentorum, ut sine ullo errore ad
eam rationem uia perueniremus ab Aristotele inuen-
ta, libris illis contineri: uerecunde tu quidem, ut om-
nia, sed tamen ut facile cernerem te ardere studio,
mecum, ut tibi illa traderem, egisti. Cum autem ego
te non tam uitandi laboris mei causa, quàm quòd in-
teresse tua arbitrarer, uel ut eos per te ipse legeres,
uel ut totam rationem à doctissimo quodam rhetore
acciperes, hortatus essem: utrunque, ut à te audiebã,
es expertus. sed à libris te obscuritas reiecit. rhetor
autem ille magnus, ut opinor, Aristotelica se ignora-
re respondit. quod quidem minime sum admiratus,
eum philosophum rhetori non esse cognitum, qui ab
ipsis philosophis, præter admodum paucos, ignoretur.

AD TREBATIVM

Quibus eo minus ignoscendum est, quod non modo rebus ijs, quæ ab illo dictæ & inuenta sunt, alluci debuerunt; sed dicendi quoque incredibili quadam cum copia, tum etiam suauitate. Non potui igitur tibi sepius hoc roganti, & tamen uerenti ne mihi grauis esses, (facile enim id cernebam) debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri uideretur iniuria. Etenim cum tu mihi, meisq; multa sepe cauisses, ueritus sum, ne, si ego grauarer, aut ingratum id, aut superbum uideretur. Sed dum fuimus una, tu optimus es testis, quam fuerim occupatus. Ut autem à te discessi in Græciam proficiscens, cum opera mea nec resp. nec amici uterentur, nec honeste inter arma uersari possem, ne si tuto id quidem mihi liceret; ut ueni ueliam, tuâq; & tuos uidi, admonitus huius æris alieni, nolui deesse ne tacitæ quidem flagitationi tuæ. itaque hæc, cum mecum libros non haberem, memoria repetita in ipsa navigatione conscripsi, tibiq; ex itinere misi: ut mea diligentia mandatorum tuorum, te quoque, etsi admonitore non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sed iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

CVM omnis ratio diligens differendi duas habeat partes, unam inueniendi, alteram iudicandi; utriusque princeps, ut mihi quidem uidetur, Aristoteles fuit. Stoici autem in altera elaborauerunt. Iudicandi enim uias diligenter persecuti sunt, ea scientia, quam Dialecticam appellant. Inueniendi uero artem, quæ Topice dicitur, quæ & ad usum potior erat, & ordine naturæ certe prior, totam reliquerunt. Nos autem,

TOPICA. 148

quoniam in utraque summa utilitas est, & utraque, si erit otium, persequi cogitamus, ab ea, quæ prior est, ordiemur. Ut igitur earum rerum, quæ absconditæ sunt, demonstrato & notato loco facilis inuentio est: sic, cum peruestigare argumentum aliquod uolumus, locos nosse debemus. Sic enim appellatæ ab Aristotele sunt hæc quasi sedes, è quibus argumenta promuntur. itaque licet definire, Locum esse argumenti sedem: Argumentum autem, rationem, quæ rei dubiæ faciat fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa sunt, alij in eo ipso, de quo agitur, hærent: alij assumuntur extrinsecus. In ipso, tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Extrinsecus autem ea dicuntur, quæ absunt, longeq; disiuncta sunt. Sed ad id totum, de quo differitur, tum definitio adhibetur, quæ quasi inuolutum euoluit id, de quo quæritur. Eius argumenti talis est formula: Ius ciuile est, æquitas constituta ijs, qui eiusdem ciuitatis sunt, ad res suas obtinendas. Eius autem æquitatis utilis est cognitio, utilis est ergo iuris ciuilibus scientia. Tum partium enumeratio, quæ tractatur hoc modo: Si neque censu, neque uindicta, nec testamento liber factus est, non est liber: neque est ulla earum rerum, non est igitur liber. Tum notatio, cum ex ui uerbi argumentum aliquod elicatur, hoc modo: Cum lex Aelia Sentia assiduo uindicem assiduam esse iubeat, locupletem iubet locupleti: locuples enim assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab ære dando. Ducuntur etiam argu-

AD TREBATIVM

menta ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad
ad, de quo quaritur. Sed hoc genus in plures partes
distributum est. Nam alia coniugata appellamus, alia
ex genere, alia ex formula, alia ex similitudine,
alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiu=
ctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus,
alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex esse=
ctis, alia ex comparatione maiorum, aut parium,
aut minorum. Coniugata dicuntur, quæ sunt ex
uerbis generis eiusdem. Eiusdem autem generis uerba
sunt, quæ orta ab uno uarie commutantur, ut sa=
piens, sapienter, sapientia. hæc uerborum coniuga=
tio cujus dix dicitur, ex qua huiusmodi est argumen=
tum: Si compascuus ager est, ius est compascere. A
genere sic ducitur: Quoniam argentum omne mu=
lieri legatum est, non potest ea pecunia, quæ nume=
rata domi relicta est, non esse legata. Forma enim à
genere, quoad suum nomen retinet, nunquam se iun=
gitur. Numerata autem pecunia nomen argenti re=
tinet. legata igitur uidetur. A forma generis, quam
interdum, quo planius accipiatur, partem licet no=
minare, hoc modo: Si ita Fabia pecunia legata est à
uiro, si ei uiro materfamilias esset, si ea in manum
non conuenerat, nihil debetur. Genus est uxor: eius
duæ formæ, una matrumfamilias, earum, quæ in
manum conuenerunt: altera earum, quæ tantummo=
do uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia,
legatum ei non uidetur. A similitudine, hoc modo.
Si ædes eæ corruerunt, uitium uel fecerunt, quarum
ususfructus legatus est, hæres restituere non debet,

M T O P I C A. TA 149

nec reficere, non magis quam seruum restituere, si is,
cuius ususfructus legatus est, deperisset. A differen=
tia: Non, si uxori uir legauit omne argentum, quod
suum esset; idcirco, quæ in nominibus fuerunt, le=
gata sunt. Multum enim differt, in arca ne positum
sit argentum, an in tabulis debeatur. Ex contrario
autem sic: Non debet ea mulier, cui uir bonorum
suorum ususfructum legauit, cellis uinarijs et olea=
rijs plenis relictis, putare id ad se pertinere. usus enim
non abusus legatus est. Ea sunt inter se contraria. Ab
adiunctis: Si ea mulier testamentum fecit, quæ se
capite nunquam diminuit, non uidetur ex edicto Præ=
toris, secundum eas tabulas possessio dari: adiungit=
tur enim, ut secundum se uorum, secundum exu=
lum, secundum puerulorum tabulas possessio uideat=
tur ex edicto dari. Ab antecedentibus autem, et con=
sequentibus, et repugnantibus, hoc modo: Ab ante=
cedentibus, si uiri culpa factum est diuortium, etsi
mulier nuncium remisit, tamen pro liberis manere
nihil oportet. A consequentibus: Si mulier cum fuis=
set nupta cum eo, quicum connubium non esset, nun=
cium remisit, quoniam qui nati sunt, patrem non se=
quuntur, pro liberis manere nihil oportet. A repu=
gnantibus: Si paterfamilias uxori ancillarum usum=
fructum legauit à filio, neque à secundo hærede le=
gauit, mortuo filio mulier ususfructum non amit=
tet. Quod enim semel testamento alicui datum est, id
ab eo inuito, cui datum est, auferri non potest: repi=
gnat enim recte accipere, et inuitum reddere. Ab
efficientibus causis, hoc modo: Omnibus est ius pæ

AD TREBATIVM

rietem directum ad parietem communem adiungere, uel solidum, uel fornicatum. At si quis in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debet prestare, quod fornix uitij fecerit. Non enim eius uitio, qui demolitus est, damnum factum est, sed eius operis uitio, quod ita edificatum est, ut suscipi non possit. Ab effectis rebus, hoc modo: cum mulier uiro in manum conuenit, omnia, quae mulieris fuerunt, uiri sunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia ualent, quae sunt eiusmodi. Quod in re maiore ualet, ualet in minore: ut si in urbe fines non reguntur, neque aqua in urbe arceatur. Item contra: Quod in minore ualet, ualet in maiore, licet idem exemplum conuertere. Item: Quod in re parui ualet, ualet in hac, quae par est: ut, quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium. At in lege aedes non appellantur, et sunt ceterarum omnium, quarum annuus est usus: ualet aequitas, quae paribus in causis paria iura desiderat. Quae autem extrinsecus assumuntur, ea maxime ex auctoritate ducuntur. itaque Graeci tales argumentationes ἀνάγκη uocant, id est artis expertes: ut si ita respondeas: Quoniam P. scaeuola id solum esse ambitus aedium dixerit, quod parietis communis tegendi causa tectum proieceretur, ex quo in tectum eius, aedis qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius uideri. His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne argumentum reperendum tanquam elementis quibusdam significatio et demonstratio datur. Vtrum igitur haecenus satis est tibi quidem tam acuto et tam

TOPICA. 150

occupato puto. Sed quoniam auidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquarum sit potius aliquid, quam te hinc patiar non satiatum discedere. Quando ergo unusquisque eorum locorum, quos exposui, sua quaedam membra habet, ea quam subtilissime persequamur, et primum de ipsa definitione dicatur. Definitio est oratio, quae id, quod definitur, explicat quid sit. Definitionum autem duo sunt genera prima: unum earum rerum, quae sunt: alterum earum, quae intelliguntur. Esse ea dico, quae cerni tangi ue possunt, ut fundum, aedes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus, caetera, quo ex genere quaedam interdum nobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrari ue non possunt, cerni tamen animo atque intelligi possunt: ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quaedam conformatio insignita et impressa in intelligentia, quam notionem uoco: ea sepe in argumentando definitione explicanda sunt. Atque etiam definitiones aliae sunt partitionum, aliae diuisionum. Partitionum, cum res ea, quae proposita est, quasi in membra discerpitur: ut si quis ius civile dicat id esse, quod in legibus, senatusconsultis, rebus iudicatis, iurisperitorum auctoritate, edictis magistratuum, more, aequitate consistat. Diuisionum autem definitio formas omnes complectitur, quae sub eo genere sunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, in

AD TREBATIVM

ter quos ea iure civili fieri possunt. Sunt & alia genera definitionum, sed ad huius libri institutum illa nihil pertinent: tantum est dicendum, qui sit definitionis modus. Sic igitur veteres præcipiunt, cum sumptis ea, quæ sunt ei rei, quam definire uelis, cum alijs communia, usque eò persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. Vt hoc, Hæreditas est pecunia. commune adhuc, multa enim genera sunt pecuniæ. Adde quod sequitur, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit: nondum est definitio: multis enim modis sine hæreditate teneri mortuorum pecuniæ possunt. Vnum adde uerbum, iure: iam à communitate res disuncta uidebitur, ut sit explicata definitio, sic: Hæreditas est pecunia, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iure. Nondum est satis: adde, nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta: confectum est. Itemq; ut illud, Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo seruitutem seruiuit. Abest etiam nunc. Qui capite non sunt diminuti. Hoc fortasse satis est. Nihil enim uideo Scauolam Pontificem ad hanc definitionem addidisse. Atque hæc ratio ualet in utroque genere definitionum, siue id, quod est, siue id, quod intelligitur, definiendum est. Partitionum autem et diuisionum genus quale esset, ostendimus: sed quid inter se differant, planius dicendum est. In partitione quasi membra sunt, ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, & cætera. In diuisione

TOPICA. ISI

ne formæ sunt, quas Græci ἰδέω uocant: nostri, si qui hæc forte tractant, species appellant: non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. nolim enim, ne si Latine quidem dici possit, species & speciebus dicere, & sæpe his casibus utendum est: at formis & formarum uelim. cum autem utroque uerbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam. Genus et formam definiunt hoc modo: Genus est notio ad plures differentias pertinens. Forma est notio, cuius differentia ad caput generis, quasi fontem referri potest. Notionem appello, quod Græci τὸ νοῦν, tum μέλαν, τὸ λευκόν dicunt. Ea est insita & ante percepta cuiusque formæ cognitio enodationis indigens. Formæ igitur sunt eæ, in quas genus sine ullius prætermissione diuiditur: ut si quis ius in legem, morem, æquitatem diuidat. Formas qui putat idem esse quod partes, confundit artem: & similitudine quadam conturbatus non satis acute, quæ sunt secernenda, distinguit. Sæpe etiam definiunt & oratores & poætæ per translationem uerbi ex similitudine cum quadam suauitate. sed ego à uestris exemplis nisi necessario non recedam. Solebat igitur Aquilius collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica esse uultis, quærentibus ijs, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, quæ fluctus eluderet. hoc est, quasi qui adolescentiam florem et ætatis, senectutem occasum uitæ uelit definire. Translatione utens discedebat à uerbis proprijs rerum ac suis. Quod ad definitiones attinet, hæctenus: reliqua ui-

AD TREBATIVM

deamus. Partitione autem sic utendum est, nullam ut partem relinquant: ut si partiri uelis tutelam, inscienter facias, si ullam prætermittas: at si stipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non est uiciosum in re infinita prætermittere aliquid. quod idem in diuisione uiciosum est. Formarum enim certus est numerus, quæ cuique generi subiiciantur. Partium distributio sæpe est infinitior, tanquam riuorum à fonte deductio. Itaque in oratorijs artibus quæstionis genere proposito, quot eius formæ sint, subiungitur absolute: at cum de ornamentis uerborum, sententiarumq; præcipitur, quæ uocantur *ἀντιθέσεις*, non fit idem. Res enim est infinitior, ut ex hoc quoque intelligatur, quod uelimus inter partitionem & diuisionem interesse. Quamquam enim uocabula prope idem ualere uideantur: tamen, quia res differebant, nomina rerum distare uoluerunt. Multa etiam ex notatione sumuntur: ea est autem, cum ex ui nominis argumentum elicitur, quam Græci ἐτυμολογία uocant, id est, uerbum ex uerbo, ueriloquium. Nos autem nouitatem uerbi non satis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia sunt uerba rerum notæ. itaque hoc idem Aristoteles οὐρολογία appellat, quod Latine est nota. Sed cum intelligitur quid significetur, minus laborandum est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex uerbo, ut cum queritur, postliminium quid sit, non dico quæ sint postliminij. nam id caderet in diuisionem, quæ talis est. Postliminio redeunt hæc, homo, nauis, mulus, clitellarius, equus, equa, quæ

TOPICA. 152

fræna recipere solet. Sed cum ipsius postliminij uis queritur, et uerbum ipsum notatur, in quo seruius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum, nisi post, et liminium illud productionem esse uerbi uult, ut in finitimo, legitimo, æditimo non plus inesse timum, quam in meditullio tullium. Scæuola autem Publij filius iunctum putat esse uerbum, ut sit in eo et post, et limen: ut, quæ à nobis alienata sunt, cū ad hostem peruenerint, et ex suo tanquam limine exierint, dein cum redierint post ad idem limen, postliminio uideantur rediisse. Quo in genere etiam Mancinæ causa defendi potest, postliminio rediisse; deditum non esse, quoniã non sit receptus: nam neque deditioem, neque donationem sine acceptione intelligi posse. Sequitur is locus, qui constat ex ijs rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id, de quo ambigitur, quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius primus est locus ex coniugatione, quam Græci συζυγία uocant, finitimus notationi, de qua modo dictum est: ut, si aquam pluuiam eam modo intelligeremus, quam imbrici collectam uideremus, ueniret Mutius, qui, quia coniugata uerba essent pluuia et pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quæ pluendo creuisset. Cum autem à genere ducetur argumentum, non erit necesse id usque à capite arcessere. sæpe etiam citra licet, dummodo supra sit quod sumitur, quam id ad quod sumitur: ut aqua pluuiæ ultimo genere ea est, quæ de cælo ueniens crescit imbri: sed propiore loco, in quo quasi ius arcendi continetur, genus est, aqua pluuiæ nocens: eius generis formæ, loci uitio et manu no-

AD HERENNIVM

consensu quarum altera iubetur ab arbitrio coerceri, altera non iubetur. Commodè etiam tractatur hæc argumentatio, quæ ex genere sumitur, cum ex toto persequare partes, hoc modo: si dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur, enumerare licet quibus id modis fiat: deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere: quod genus argumenti in primis firmum uideri solet. Similitudo sequitur, quæ late patet: sed oratoribus & philosophis magis, quàm uobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda, tamen alijs disputationibus abundantius occurrunt, alijs angustius. Itaque genera tibi nota sint: ubi autem his utare, quæstiones ipsæ te admonebunt. Sunt enim similitudines, quæ ex pluribus collationibus perueniunt quò uolunt, hoc modo: si tutor fidem prestare debet, si socius, si cui mandaris, si qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. Hæc ex pluribus perueniens quò uult, appellatur inductio, quæ Græce *ἰνδύκωσις* nominatur, quia plurimum est usus in sermonibus Socrates. Alterum similitudinis genus collatione sumitur, cum una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quemadmodum si in urbe de finibus controuersia est, quia fines magis agrorum uidentur esse quàm urbis, finibus regendis adigere arbitrum non possis: sic, si aqua pluuia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquæ pluuie arcendæ adigere non possis arbitrum. Ex eodem similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in Curiana causâ exemplis plurimis usus est, agens de
eo, qui

TOPICA. 153

eo, qui testamento sic heredem instituisset, ut, si filius natus esset in decem mensibus, isq; mortuus prius quàm in suam tutelam uenisset, secundus hæres hereditatem obtineret: quæ commemoratio exemplorum ualuit, eaq; uos in respondendo uti multum soletis. Ficta etiam exempla similitudinis habent uim: sed ea oratoria magis sunt, quàm uestra: quanquam uti etiam uos soletis, sed hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non potest, num idcirco id eius factum est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligauit? In hoc genere oratoribus & philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendæ rei gratia dicatur, aut minuendæ, quæ hyperbole dicitur, & multa mirabilia alia. Sed latior est campus illorum, eisdem tamen ex locis (ut ante dixi) & in maximis, et in minimis quæstionibus argumenta ducuntur. Sequitur similitudinem differentia, rei maxime contraria superiori: sed est eiusdem dissimile & simile inuenire. eius generis hæc sunt: Non, quemadmodum, quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore auctore soluas; ita, quod aut pupillæ, aut pupillo debeas, recte possis eodem modo soluere. Deinceps locus est, qui à contrario ducitur. Contrariorum autem genera sunt plura. Vnum eorum, quæ in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia & stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tanquam è regione quædam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas,

AD TREBATIVM

ex quibus contrarijs argumenta talia existunt: si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur: & bonitatem, si malitiam. hec, quæ, ex eodem genere contraria sunt, appellantur aduersa. Sunt enim alia contraria, quæ priuantia licet appellemus Latine, Græce appellantur ὀπίθετα. Præpositio enim IN, priuat uerbum ea ui, quam haberet, si IN præpositum non fuisset: ut dignitas indignitas, humanitas inhumanitas, & cætera generis eiusdem. quorum tractatio est eadem, quæ superiorum: quæ aduersa dixi. Nam alia quoque sunt contrariorum genera, uelut ea, quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum, simplicium; quæ ualde, pauca; longum, breue; maius, minus. Sunt etiam ualde contraria alia, quæ appellantur negantia. ea ἄρρατοι Græci, contraria aientibus: ut, si hoc est, illud non est. quid enim opus exemplo est? tantum intelligatur argumento querendo, contrarijs omnibus contraria non conuenire. Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa scilicet adiungi, quæ suscipienda essent, si statim semus ex edicto secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quæ uersantur in iudicijs, ualet: cum queritur quid aut sit, aut euenierit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri possit. Ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut queratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem euenierit. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem inquit Gallus noster, si quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quereret

TROPICA. CA. 154

tur. Tu tamen patiere nullum à me artis institutum locum præteriri, ne, si nihil, nisi quod ad te pertinet, scribendum putaris, nimium te amare uideare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non iurisperitorum, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim queruntur, quæ talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutum conuiuium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbræ, & si quid eiusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, si qua alia signa conturbationis & conscientie: præterea restinctus ignis, gladius cruentus, cæteraq; quæ suspicionem facti possunt mouere. Deinceps est locus dialecticorum proprius ex consequentibus & antecedentibus, & repugnantibus, qui etiam ab adiunctis longe diuersus est. Nam adiuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eueniunt; consequentia autem semper. ea enim dico consequentia, quæ rem necessario consequuntur. Itemq; & antecedentia, & repugnantia: quidquid enim antecedit quanque rem, id coheret cum re necessario: & quidquid repugnat, id eiusmodi est, ut coherere nunquam possit. Cum tripertito igitur distribuitur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam; reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum? si pecunia signata argentum est, legata est mulieri: est autem pecunia signata argentum, legata igitur. an illo modo? si numerata pe-

AD TREBATIVM

pecunia non est legata, non est numerata. pecunia argentum: est autem numerata. pecunia argentum, legata igitur est. An illo modo: Non et legatum argentum est, & non est legata numerata pecunia: legatum autem argentum est, legata igitur numerata pecunia est. Appellant autem dialectici eam conclusionem argumenti, in qua cum primum assumpseris, consequitur id, quod annexum est, primum conclusionis modum. Cum id, quod annexum est, negaris, ut id quoque, cui fuerit annexum, negandum sit; secundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua coniuncta negaris, & his alia negatio rursus adiungitur, & ex his primum sumpseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit; is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrariis conclusa, quæ ipsi Enthymemata appellant: non quod omnis sententia proprio nomine Enthymema dicatur: sed ut Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud Græcos suum; sic, cum omnis sententia Enthymema dicatur, quia videtur ea, quæ ex contrariis conficiatur, acutissima, sola proprie nomen commune possidet. Eius generis hæc sunt:

Hunc metuere, alterum in metu non ponere:

Eam, quam nihil accusas, damnas:

Bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri.

Id, quod scis, prodest: nihil id, quod nescis, obest.

Hoc differendi genus attingit omnino uestras quoque in respondendo disputationes, sed philosophorum magis, quibus est cum oratoribus illa ex repugnantia

TOPICA. III 155

bus sententijs communis conclusio, quæ à dialecticis tertius modus, à rhetoribus Enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constant: aut hoc, aut illud: hoc autem, non igitur illud. Itemque: aut hoc, aut illud: non autem hoc, illud igitur. Quæ conclusiones idcirco ratæ sunt, quod in disiunctione plus uno verum esse non potest. Atque ex ijs conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus, posterior quintus à dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic: Non & hoc est, & illud: hoc autem, non igitur illud. hic modus est sextus. Septimus autem, Non & hoc, & illud: non autem hoc, illud igitur. Ex his modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est fere tota dialectica. Sed ne eæ quidem, quas exposui, ad hanc institutionem necessarie. Proximus est locus rerum efficientium, quæ causæ appellantur: deinde rerum effectuarum ab efficiantibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui, & quidem ex iure civili: sed hæc patent latius. Causarum igitur genera duo sunt. Vnum, quod vi sua id, quod sub ea subiectum est, certe efficit, ut ignis accendit: Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, sed sine quo effici non possit: ut si quis æs causam statuæ velit dicere, quod sine eo non possit effici. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quæta, nihil agentia, stolidam quodam modo, ut locus, tempus, materie, ferramenta, & cætera generis eiusdem: alia autem præcursorum quandam adhibent ad effi-

AD TREBATIVM

ciendum, & quædam afferunt per se adiuvantia, etsi non necessaria, ut amor congressio. causam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere causarum, ex æternitate pendentium, fatum à stoicis nectitur. Atque ut earum causarum, sine quibus effici non potest, genera diuisi, sic etiam efficientium diuidi possunt. Sunt enim aliæ causæ, quæ plane efficiant nulla re adiuvante; aliæ, quæ adiuvari uelint: ut sapientia efficit sapientes sola per se: beatos efficiat necne sola per se, quæstio est. Quare cum in disputationem inciderit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit quod efficitur ab ea causa concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas; necessaria conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum, quod habet uim efficiendi necessariam, errorem asserre non fere solet: hoc autem, sine quo non efficitur, sæpe conturbat. Non enim, si sine parentibus filij esse non possunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi necessaria. Hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, in quo certe fit, diligenter est separandum. Illud enim est tanquam, Utinam ne in nemore Pelio securibus Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes. nisi enim cecidissent abiegna ad terram trabes, Argo illa facta non esset: nec tamen fuit in his trabibus efficiendi uis necessaria. At cum in Aiæcis nauim cristifulcans igneum fulmen iniectum est, inflammatur nauis necessario. Atque etiam est causarum dissimilitudo; quod aliæ sunt, ut sine ulla appetitione animi, sine uoluntate, sine opinione suum quasi opus

M T O P I C A. I A 156

efficiant, uelut omne intereat, quod ortum est. aliæ autem aut uoluntate efficiuntur, aut perturbatio-
ne animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut casu. Voluntate, ut tu cum hunc libellum legis. Perturbatione, ut si quis euentum horum temporum timeat. Habitu, ut facile & cito irascatur. Natura, ut uitium in dies crescat. Arte, ut bene pingat. Casu, ut prospere nauiget. nihil horum sine causa, nec quidquam omnino, sed huiusmodi cause non necessarie. Omnium autem causarum in alijs inest constantia, in alijs non inest. in natura & in arte constantia est, in cæteris nulla. Sed tamen earum causarum, quæ non sunt constantes, aliæ sunt perspicuæ, aliæ latent. Perspicuæ sunt, quæ appetitionem animi, iudiciumq; tangunt. Latent, quæ subiectæ sunt fortunæ. cum enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunæ, euentus obscura causa, quæ latenter efficit. Efficitur etiam, ut ea, quæ fiunt, partim sint ignorata, partim uoluntaria: Ignorata, quæ necessitate effecta sunt: uoluntaria, quæ consilio. Quæ autem fortuna, uel ignorata, uel uoluntaria. Nam iacere telum, uoluntatis est: ferire quem nolueris, fortuna. Ex quo aries ille subijcitur in uestris actionibus: Si telum manu fugit magis, quam iecit. Cadunt enim in ignorationem atque in imprudentiam perturbationes animi, quæ quantum sint uoluntariæ (obiurgatione enim & admonitione deijciuntur) tamen habent tantos motus, ut ea, quæ uoluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certe ignorata uideantur. Toto igi-

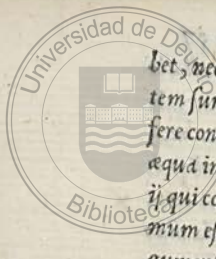

AD TREBATIVM

tur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis uel oratorum, uel philosophorum magna argumentorum suppetit copia: in ueteris autem, si non uerior, at fortasse subtilior. priuata enim iudicia maximarum quidem rerum, in iurisconsultorum mihi uidentur esse prudentia. nam & adsunt multum, & adhibentur in consilio, & patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugiunt hastas ministrant. In omnibus igitur ijs iudicijs, in quibus, ex fide bona, est additum; ubi uero etiam, ut inter bonos bene agere oportet; in primisq; in arbitrio rei uxoriae, in quo est, Quid equius, melius, parati esse debent. illi enim dolum malum, illi fidem bonam, illi equum bonum, illi quid socium socio, quid eum, qui negotia aliena curasset, ei, cuius ea negotia fuissent, quid eum, qui mandasset, eum uero, cui mandatum esset, alterum alteri prestare oporteret, quid uirum uxori, quid uxorem uiro, tradiderunt. Licet igitur, diligenter cognitis argumentorum locis, non modo oratoribus & philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare. Coniunctus huic causarum loco locus ille est, qui efficitur ex causis. Ut enim causa effectum indicat, sic, quod effectum est, quae fuerit causa, demonstrat. Hic locus suppetitae solet oratoribus et poetis, saepe etiam philosophis, sed ijs, qui ornate & copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denunciant quid ex quaque re sit futurum. causarum enim cognitio cognitionem euentorum facit. Reliquus est comparationis locus, cuius genus & exemplum supra posita

M T O P I C A . 157

tum est, ut ceterorum: nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quae aut maiora, aut minor, aut paria dicuntur, in quibus spectantur haec, numerus, species, uis, quaedam etiam ad res aliquas affectio. Numero sic comparabuntur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala maioribus pluribus, diuturniora bona breuioribus, longe & late peruagata angustis, ex quibus plura bona propagentur, quaeq; plures imitentur, & faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quae propter se expetenda sunt, ijs, quae propter aliud: & ut innata atque insita, assumptis & aduentitijs: integra, contaminatis: incunda, minus incundis: honesta, ipsis etiam utilibus: procliuia, laboriosis: necessaria, non necessarijs: sua, alienis: rara, uulgaribus: desiderabilia, ijs, quibus facile carere possis: perfecta, inchoatis: tota, partibus: ratione utentia, rationis expertibus: uoluntaria, necessarijs: animata, inanimatis: naturalia, non naturalibus: artificiosa, non artificiosa. Vis autem in comparatione sic cernitur, efficiens causa grauior, quam non efficiens: quae se ipsis contenta sunt, meliora, quam quae egent alijs: quae in nostra, quam quae in aliorum potestate sunt: stabilia, incertis: quae eripi non possunt, ijs, quae possunt. Affectio autem ad res aliquas est huiusmodi. principum commoda maiora, quam reliquorum, itemq; quae incundiora, quae pluribus probata, quae ab optimo quoque laudata. Atque ut haec in comparatione meliora, sic deteriora quae ijs sunt contraria. Parium autem comparatio nec elationem ha-

AD TREBATIVM

bet, nec submissionem: est enim æqualis. Multa autem sunt, quæ æqualitate ipsa comparantur, quæ ita fere concluduntur: si, consilio iuuare ciues et auxilio, æqua in laude ponendum est, pari gloria debent esse ij qui consulunt, & ij qui defendunt: at quod primum est: quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inueniendorum præceptio, ut cum profectus sis à definitione, à partitione, à notatione, à coniugatis, à genere, à forma, à similitudine, à differentia, à contrarijs, ab adiunctis, à consequentibus, ab antecedentibus, à repugnantibus, à causis, ab effectis, à comparatione maiorum, minorum, parium, nulla præterea sedes argumenti quaerenda sit. Sed quoniam ita à principio diuissimus, ut alios locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, herere, de quibus satis est dictum; alios assumi extrinsecus; de his pauca dicamus: etsi ea nihil omnino ad uestras disputationes pertinent, sed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem cœpimus. neque enim tu is es, quem nihil nisi ius ciuile delectet: & quoniam ad te hæc ita scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint uentura, detur opera, ut quamplurimum ijs, quos recta studia delectant, prodesse possimus. Hæc ergo argumentatio quæ dicitur artis expertis, in testimonio posita est. Testimoniū autem nunc dicimus, omne quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendum fidem. Persona autem non qualiscunque testimonij pondus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quaeritur. sed auctoritatem aut natura, aut tempus affert. Naturæ auctoritas in uirtute inest maxime. In tempore

M T O P I C A . . . 158

autem multa sunt, quæ afferant auctoritatem, ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam non nunquam rerum fortuitarum. Nam & ingeniosos, et opulentos, et ætatis spatio probatos, dignos, quibus credatur, putant: non recte fortasse: sed uulgi opinio mutari uix potest, ad eamque omnia dirigunt & qui iudicant, et qui existimant. Qui enim his rebus, quas dixi, excellunt, ipsa uirtute uidentur excellere. Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeravi, quanquam in ijs nulla species uirtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quædam adhibetur, magna enim est uis ad persuadendum scientiæ; aut usus; plerumque enim creditur ijs, qui experti sunt. Facit etiã necessitas fidem, quæ cum à corporibus, tum ab animis nascitur. Nam et uerberibus, tormentis, igni fatigati quæ dicunt, ea uidentur ueritas, ipsa dicere: et quæ à perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis uim habent, afferunt auctoritatem & fidem. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus nonnunquam uerum inuenitur, pueritia, somnus, imprudentia, uinolentia, insania. Nam et pueri sæpe indicauerunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: et per somnum, uinum, insaniam multa sæpe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Staleno nuper accidit: qui ea locutus est bonis uiris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumque prolatis, rei capitalis iure damnatus est. huic simile quiddam de Lacedæmonio Pausania accepimus. Concursio autem fortuitarum

AD HERENNIVM

talis est, ut si interuentum est casu, cum aut ageretur aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspitionum proditoris multitudo: quod genus refutare interdum ueritas uix potest. Huius etiam generis est fama uulgi quoddam multitudinis testimonium. Quae autem uirtute fidem faciunt, ea bipertita sunt. Ex quibus alterum natura ualeat, alterum industria. Deorum enim uirtus natura excellit, hominum autem industria. Diuina haec fere sunt testimonia: Primum orationis: oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest in his deorum oratio. Deinde rerum, in quibus insunt quasi opera diuina quaedam. Primum ipse mundus, eiusque omnis ordo et ornatus: deinceps aerei uolatus auium atque cantus: deinde eiusdem aeris sonitus et ardores: multarumque rerum in terra portenta, atque etiam per exta inuenta praesensio. A dormientibus quoque multa significata uisus: quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum. In homine uirtutis opinio ualeat plurimum. Opinio autem est, non modo eos uirtutem habere, qui habeant, sed eos etiam, qui habere uideantur. itaque quos ingenio, quos studio, quos doctrina praeditos uident, quorumque uitam constantem et probatam, ut Catonis, Laelii, Scipionis, aliorumque plurimum, rentur eos esse quales se ipsi uelint. Nec solum eos censent tales esse, qui in honoribus populi, atque in reipublica uersantur, sed et oratores, et philosophos, et poetas, et historicos, ex quorum et dictis et scriptis sepe auctoritas per-

TOPICA. 159

titur ad faciendam fidem. Expositis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum est, nec ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec fere omnes locos incidere in omnem quaestionem, et quibusdam quaestionibus alios, quibusdam esse alios aptiores locos. Quaestionum duo sunt genera: alterum infinitum, alterum definitum. Definitum est, quod ὑπόθεσις Graeci, nos causam. Infinitum, quod εἰς illi appellant, nos propositum possumus nominare. Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum. Propositum autem in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque propositum pars causae est. Sed omnis quaestio earum aliqua de re est, quibus causae continentur, aut una, aut pluribus, aut nonnunquam omnibus. Quaestionum autem, quacunque de re sint, duo sunt genera, unum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis sunt eae, quarum finis est scientia: ut si quaeratur, a natura ne ius profectum sit, an ab aliqua quasi conditione hominum et pacto. Actionis autem huiusmodi exempla sunt: Sit ne sapientis ad remp. accedere. Cognitionis quaestiones tripertitae sunt, cum, an sit, aut quid sit, aut quale sit, quaeritur. Horum primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris et iniuriae distinctione explicatur. Coniecturae ratio in quatuor partes distributa est. Quarum una est, cum quaeritur, sit ne aliquid. Altera, unde ortum sit. Tertia, quae id causa effecerit. Quarta, in qua de mutatione rei

AD TREBATIVM

queritur, sit, nec ne sit: *Ecquidnam honestum sit, eca-
quid equum: re uera, aut hæc tantum opinione sint:*
Vnde autem sit ortum, ut cum queritur, natura an
doctrina possit effici uirtus. Causa autem efficiens sic,
ut cum queritur, quibus rebus eloquentia efficiatur.
De commutatione sic: Possit ne eloquentia commuta-
tione aliqua conuerti in infantiam. Cum autem quid
sit queritur, notio explicanda est, et proprietates & di-
uisio & partitio. hæc enim sunt definitioni attribu-
ta. additur etiam descriptio, quam Græci *ἔρμηνεια*
uocant. Notio sic queritur, sit ne id æquum, quod
ei, qui plus potest, utile est. Proprietas sic: In homi-
nem ne solum cadat, an etiam in belluas ægritudo.
Diuisio & eodem pacto partitio, sic: Tria ne genera
bonorum sint. Descriptio, Qualis sit auarus, qua-
lis assentator, cæteraq; eiusdem generis, in quibus na-
tura & uita describitur. Cum autem queritur,
quale quid sit, aut simpliciter queritur, aut compara-
rate. Simpliciter, Expetenda ne sit gloria. Compa-
rate, Præponenda ne sit diuitijs gloria. Simplicium
tria genera sunt, de expetendo fugiendoq; de aquo
& iniquo, de honesto et turpi. Comparationum au-
tem duo, unum de eodem & alio, alterum de ma-
iore & minore. De expetendo et fugiendo, huiusmo-
di: Si expetenda diuitie, si fugienda paupertas. De
aquo & iniquo: *Æquum ne sit ulcisci à quocunque
iniuriam acceperis. De honesto et turpi: Honestum ne
sit pro patria mori. Ex altero autem genere, quod
erat bipartitum, unum est de eodem & alio: ut si
queratur, quid intersit inter amicum & assentator*

TOPICA. TA 160

rem, regem & tyrannum. Alterum, de maiore &
minore: ut si queratur, eloquentia ne pluris sit, an
iuris ciuili scientia. De cognitionis questionibus hæ-
c tenus. Actionis reliquæ sunt: quarum duo sunt ge-
nera, unum ad officium, alterum ad motum animi
gignendum, uel sedandum, plane ue tollendum. Ad
officium sic, ut cum queritur suscipiendi ne sint libe-
ri. Ad mouendos animos, cum fiunt cohortationes ad
defendam remp. ad gloriam, et ad laudem: quo
ex genere sunt querelæ, incitationes, miserationesq;
flebiles, rursusq; oratio cum iracundiam restringens,
tum metum eripiens, tum exultantem letitiam com-
primens, tum ægritudinem abstergens. Hæc cum in
propositis questionibus genera sunt, eadem in causas
transferuntur. Loci autem, qui ad quasque quæ-
stiones accommodati sunt, deinceps est uidendum.
Omnes quidem illi, quos supra diximus, ad ple-
rasque sunt: sed alij ad alias, ut dixi, aptiores.
Ad coniecturam igitur maxime apta, quæ ex causis,
quæ ex effectis, quæ ex coniunctis sumi possunt.
Ad definitionem autem pertinet ratio &
scientia definiendi. Atque huic generi finitimum
est illud, quod appellari de eodem & altero dixi-
mus: quod genus, forma quædam definitionis est.
Si enim queratur, idem ne sit pertinacia & perseue-
rantia; definitionibus iudicandum est. Loci autem
conuenient in eius generis questionem consequentes,
antecedentes, repugnantes, adiunctis etiam duobus
ijs, qui sumuntur ex causis et effectis. Nam si hanc
rem illa sequitur, hanc autem non sequitur: aut

AD TREBATIVM

si huic rei illa antecedit, huic non antecedit: aut si huic rei repugnat, illi non repugnat: aut si huic rei, hæc illius alia causa est: aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quouis horum id, de quo queritur, idem ne an aliud sit, inueniri potest. Ad tertium genus questionis, in quo, quale sit, queritur, in comparationem ea cadunt, quæ paulo ante in comparationis loco enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoq; queritur, adhibentur ea, quæ sunt aut animi aut corporis, aut externa, uel commoda uel incommoda. Itemq; cum de honesto turpiq; queritur, ad animi bona uel mala omnis dirigenda oratio est. Cum autem de æquo & iniquo differitur, æquitatis loci colliguntur: hi cernuntur bipartito, & natura, & instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, & ulciscendi ius. Institutio autem æquitatis tripertita est. Vna pars legitima est, altera conueniens, tertia moris uetustate confirmata. Atque etiam rursus æquitas tripartita dicitur esse, una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia aut æquitas nominatur. De proposito satis multa: deinceps de causa pauciora dicenda sunt. pleraque enim sunt ei cum proposito communia. Tria sunt igitur genera causarum, iudicij, deliberationis, laudationis. quarum fines ipsi declarant, quibus utendum locis sit. Nam iudicij finis est ius, ex quo etiam nomen. iuris autem partes tum expositæ, cum æquitatis. Deliberandi finis utilitas: cuius ius ea partes, quæ modo expositæ rerum expetenda-

sum.

T O P I C A. CA 161

rum. Laudationis finis, honestas, de qua item est ante dictum. Sed definitæ quæstiones à suis quæque locis quasi proprijs instituuntur in accusationem defensionemq; partite. In quibus existunt hæc genera, ut accusator personam arguat facti, defensor aliquid opponat de tribus, aut non esse factum: aut, si sit factum, aliud eius facti nomen esse: aut iure esse factum. Itaque aut inficialis, aut coniecturalis prima appelletur, definitiua altera, tertia, quamuis molestum nomen hoc sit, iuridicialis uocetur. Harum causarum propria argumenta ex ijs sumpta locis, quos exposuimus, in præceptis oratorij explicata sunt. Refutatio autem accusationis, in qua est depulsio criminis, quæ Græce *σέως* dicitur, Latine appelletur status: in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque etiam in deliberationibus & laudationibus iudem existunt status. Nam & negantur sepe ea futura, quæ ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possint, aut sine summa difficultate non possint. in qua argumentatione status coniecturalis existit. At cum aliquid de utilitate, honestate, æquitate differitur, deq; ijs rebus, quæ his sunt contrariæ, incurrunt status aut iuris, aut nominis: quod idem contingit in laudationibus. nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur: aut non eo nomine afficiendum, quo laudator affecerit: aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. Sed quæ ex statu contentio effi-

X

AD TREBATIVM

citur, eam Græci *ὑπὸ μύλων* uocant: mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, qua de re agitur, uocari. Quibus autem hoc, qua de re agitur, continentur, hæc continentia uocentur, quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed quoniam lege firmitus in controuersijs disceptandis esse nihil debet, danda est opera, ut legem adiutricem et testem adhibeamus. In qua re alij quasi status existunt noui, sed appellantur legitimæ disceptationes. Tum enim defenditur, non id legem dicere, quod aduersarius uelit, sed aliud. Id autem contingit, cum scriptum ambiguum sit, ut duæ differentes sententiæ accipi possint. Tum opponitur scripto uoluntas scriptoris; ut queratur, uerba ne plus, an sententiæ ualere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera, quæ controuersiam in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti et uoluntatis, scripta contraria. Iam hoc perspicuum est, non magis in legibus, quam in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus, quæ ex scripto aguntur, posse controuersias easdem existere. Horum tractationes in alijs libris explicantur. Nec solum perpetuæ actiones, sed etiam partes orationis iisdem locis adiuuantur, partim proprijs, partim communibus: ut in principijs, quibus ut beneuoli, ut dociles, ut attentissimi sint qui audiant, efficiendum est proprijs locis. Itemque narrationes, ut ad suos fines spectent, id est, ut plaustræ sint, ut breues, ut euidentes, ut credibiles, ut morata, ut cum dignitate. quæ quanquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria narrandi.

TOPICA.

162

di. Quæ autem consequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime ualeant, dictum est in ijs, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem et alia quædam habet, et maxime amplificationem: cuius effectus is debet esse, ut aut perturbentur animi, aut tranquillentur; et si ita iam affecti ante sunt, ut augeat eorum motus, aut sedet oratio. Huic generi, in quo et misericordia, et iracundia, et odium, et inuidia, et cæteræ animi affectiones perturbantur, præcepta suppeditantur alijs in libris, quos poteris mecum legere, cum uoles. Ad id autem, quod te uelle senseram, cumulate satisfactum esse debet uoluntati tuæ. nam ne præterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura, quam à te desiderata erant, sum complexus: feci; quod sæpe liberales uenditores solent, ut, cum ædes fundum uel uendiderint, ruti cæsis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte, et loco positum esse uideatur. sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quædam uoluimus non debita accedere.

X ij

M. TULLII CICERONIS DE
PARTITIONE ORATORIA
DIALOGVS.
CICERO FILIVS.

T. V. DEO, mi pater, Latine ex te audire
ea, quæ mihi tu de ratione dicendi Græce tra-
didisti, si modo tibi est otium, & si uis. C.
Pater. An est, mi Cicero, quod ego malim, quàm te
quandoctissimum esse? Otium autem primum est
summum, quoniam aliquando Roma exeundi pote-
stas data est: deinde ista tua studia uel maximis occu-
pationibus meis anteferrem libenter. C. Filius. Vis ne
igitur, ut tu me Græce soles ordine interrogare, sic
ego te uicissim eisdem de rebus Latine interrogem? C.
P. Sane, si placet. sic enim & ego te meminisse intel-
ligam, quæ accepisti: et tu ordine audies, quæ requi-
ris. C. F. Quot in partes distribuenda est omnis do-
ctrina dicendi? C. P. In tres. C. F. Cedo quas? C. P.
Primum in ipsam uim oratoris, deinde in orationem,
tum in quaestionem. C. F. in quo est ipsa uis? C. P. In
rebus & uerbis: sed & res et uerba inuenienda sunt
& collocanda. Proprie autem in rebus inuenire, in
uerbis eloqui dicitur. Collocare autem, etsi est commu-
ne, tamen ad inueniendum refertur. Vox, motus,
uultus, atque omnis actio eloquendi comes est, ea-
rumq; omnium custos est memoria. C. F. Quid, ora-
tionis quot sunt partes? C. P. Quatuor. Earum duæ

PARTITIONES. 163

ualent ad rem docendam, narratio & confirmatio:
Ad impellendos animos duæ, principium & perora-
tio. C. F. Quid, quaestio quasnam habet partes? C. P.
Infinitam, quam consultationem appello; & defini-
tam, quam causam nomino.

C. F. QVONIAM igitur primum est inuenire
oratoris, quid quæret? C. P. Ut inueniat quemadmo-
dum fidem faciat eis, quibus uolet persuadere, &
quemadmodum motum eorum animis asserat. C. F.
Quibus rebus fides fit? C. P. Argumentis, quæ ducun-
tur ex locis, aut in re ipsa insitis, aut assumptis. C. F.
Quos uocas locos? C. P. Eos, in quibus latent argumen-
ta. C. F. Quid est argumentum? C. P. Probabile in-
uentum ad faciendam fidem. C. F. Quo modo igitur
duo genera ista diuidis? C. P. Quæ sine arte putatur,
ea remota appello, ut testimonia. C. F. Quid insita?
C. P. Quæ inhaerent in ipsa re. C. F. Et testimoniorum
quæ sunt genera? C. P. Diuinum & humanum: di-
uinum, ut oracula, ut auspicia, ut uaticinationes, et
responsa sacerdotum, aruspicum, coniectorum: hu-
manum, quod spectatur ex auctoritate, et ex uolun-
tate, et ex oratione aut libera, aut expressa: in quo
insunt scripta, pacta, promissa, iurata, quaestita.
C. F. Quæ sunt, quæ dicis insita? C. P. Quæ infixæ
sunt rebus ipsis, tum ex toto, tum ex partibus, tum
ex notatione, tum ex ijs rebus, quæ quodam modo
affectæ sunt ad id, de quo quaeritur. Et ad id totum,
de quo differitur, tum definitio adhibetur, tum par-
tium enumeratio, tum notatio uerbi. Ex ijs autem
rebus, quæ quodam modo affectæ sunt ad id, de quo

ORATORIAE

quæritur alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex affectibus, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum: ut definitio, ut contrarium, ut ea quæ sunt ipsi, contrario uel eius aut similia, aut dissimilia, aut consentanea, aut dissentanea: aut ea, quæ sunt quasi coniuncta; aut ea, quæ sunt quasi pugnantia inter se: aut earum rerum, de quibus agitur, causæ: aut causarum euentus, id est, quæ sunt effecta de causis, ut distributiones, ut genera partium generum uel partes, ut primordia rerum, et quasi præcurrentia, in quibus inest aliquid argumenti; ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturæ rerum, aut facultates comparantur. C. F. Omnibus ne igitur ex his locis argumenta sumemus? C. P. Immo uero scrutabimur, et quæremus ex omnibus: sed adhibebimus iudicium, ut leuia semper reiciamus, nonnunquam etiam communia præmittamus, et non necessaria. C. F. Quoniam de fide respondisti, uolo audire de motu. C. P. Loco tu quidem quæris; sed planius, quod uis, explicabitur, cum ad orationis ipsius, questionumque rationem uenero. C. F. Quid sequitur igitur? C. P. Cum inuenieris, collocare. Cuius in infinita questione ordo est idem fere, quem exposui, locorum. In definita autem adhibenda sunt illa etiam, quæ ad motus animorum pertinent. C. F. Quo modo igitur ista explicas? C. P.

PARTITIONES. 164

Habeo communia præcepta fidei faciendi et commouendi: quoniam fides est firma opinio: motus autem, animi incitatio aut ad uoluptatem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem: tot enim sunt motus genera, partes plures generum singulorum. Omnem collocationem ad finem accommodo questionis. nam est in proposito finis; fides; in causa et fides et motus. quare cum de causa dixerò, in qua est propositum, de utroque dixerò. C. F. Quid habes igitur de causa dicere? C. P. Auditorum eam genere distinguere. Nam aut auscultator est modo qui audit, aut disceptator, id est rei sententiæque moderator, ita ut delectetur, aut statuat aliquid. Statuit autem aut de præteritis, ut iudex; aut de futuris, ut senatus. Sic tria sunt genera, iudicij, deliberationis, exornationis: quæ, quia in laudationes maxime conferuntur, proprium habet iam ex eo nomen. C. F. Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator? C. P. Delectationem in exornatione; in iudicio aut seuitiam, aut clementiam iudicis; in suasionem autem aut spem, aut reformidationem deliberantis. C. F. Cur igitur exponis hoc loco genera controuersiarum? C. P. Ut rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem. C. F. Quonam tandem modo? C. P. Quia, quibus in orationibus delectatio finis est, uarij sunt ordines collocandi. Nam aut temporum seruantur gradus, aut generum distributiones; aut à minoribus ad maiora ascendimus; aut à maioribus ad minora delabimur; aut hæc inæquali uarietate distinguimus, cum parua magnis,

ORATORIAE

simplicia coniunctis, obscura dilucidis, laeta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus: quae in exornationem cadunt omnia. C. F. Quid? in deliberatione quid spectas? C. P. Principia uel non longa, uel saepe nulla sunt enim ad audiendum, qui deliberant, sua causa parati. nec multum sane saepe narrandum est. est enim narratio praeteritarum rerum, aut praesentium: suasio autem, futurarum. Quare ad fidem & ad motum adhibenda est omnis oratio. C. F. Quid, in iudicijs quae est collocatio? C. P. Non eadem accusatoris, & rei: quod accusator rerum ordinem persequitur, & singula argumenta quasi hasta in manu collocata uehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, testimonijs, accuratiusq; in singulis commoratur; perorationisq; praecipis, quae ad incitandos animos ualent, & in reliqua oratione, paululum digrediens de cursu dicendi, utitur, et uehementius in perorando. est enim propositum, ut iratum efficiat iudicem. C. F. Quid faciendum est contra reo? C. P. Omnia longe secus. Sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandae, quae ledunt: aut relinquendae, si totae sunt molestae. Firmamenta ad fidem posita, aut per se diluenda, aut obscuranda, aut digressionibus obruenda. Perorationes autem ad misericordiam conferendae. C. F. Semper ne igitur ordinem collocandi, quem uolumus, tenere possumus? C. P. Non sane. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti et prouido: et, quod respuunt, immutandum est. C. F. Expone deinceps, quae ipsius orationis, uerborumq; praec-

PARTITIONES. 165

cepta sunt. C. P. Vnum igitur genus est eloquendi sua sponte fusum, alterum uersum atque mutatum. Prima uis est in simplicibus uerbis, in coniunctis secunda. Simplicia inuenienda sunt, coniuncta collocanda sunt. Et simplicia uerba partim natia sunt, partim reperta. Natia ea, quae significata sunt sensu: Reperta, quae ex his facta sunt, & nouata aut similitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adiuunctione uerborum. Atque etiam est haec distinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia consonantiora, grauiora, leniora, & quodam modo nitidiora, alia contra. Tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut prisca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodam modo: quaelia sunt ea, quae transferuntur aut immutantur; aut ea, quibus tanquam abutimur: aut ea, quae obscuramus, quae incredibiliter tollimus, quaeq; mirabilius, quam sermonis consuetudo patitur, ornamus. C. F. Habeo de simplicibus uerbis: nunc de coniunctione quaero. C. P. Numeri quidam sunt in coniunctione seruandi, consecutioq; uerborum. Numeros aures ipse metinuntur, ne aut non compleas uerbis quod proposueris, aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. nam ut in simplicibus uerbis, quod non est Latinum, sic in coniunctis, quod non est consecuens, uituperandum est. Communia autem simplicium coniunctorumq; sunt haec quinque quasi lumina, dilucidum, breue, probabile, illustre, suau-

O R A T O R I A E

Dilucidum fit usitatis uerbis, proprijs, dispositis, aut circumscriptione conclusa, aut intermissione, aut concisione uerborum. Obscurum autem aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione atque immutatione uerborum. Brevitas autem conficitur simplicibus uerbis, semel unaquaque re dicenda, nulli rei, nisi ut dilucide dicas, seruiendo. Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comptum atque expolitum; si est auctoritas et pondus in uerbis; si sententia uel graues, uel aptae opinionibus hominum & moribus. Illustris autem oratio est, si & uerba grauitate delecta ponuntur, ac translata, & superlata, & ad nomen adiuncta, et duplicata, et idem significantia, atque ab ipsa actione atque imitatione rerum non abhorrentia. est enim haec pars orationis, quae rem constituat pene ante oculos. is enim maxime sensus attingitur: sed caeteri tamen, & maxime mens ipsa moueri potest. Sed quae dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia. est enim plus aliquanto illustre, quam illud dilucidum. altero fit, ut intelligamus; altero uero, ut uidere uideamur. Suae autem genus erit dicendi, primum elegantia & iucunditate uerborum sonantium & lenium; deinde coniunctione, quae neque asperos habeat concursus, neque disiunctos atque hiantes; et sit circumscripta non longo anfractu, sed ad spiritum uocis apto; habeatque similitudinem aequalitatemque uerborum: tum ex contrarijs sumpta uerbis, crebra crebris, paria paribus respondeant; relataque ad idem uerborum, & geminata atque duplicata, uel

PARTITIONES 166

etiam saepius iterata ponatur; constructioque uerborum coniunctionibus copuletur, tum dissolutionibus relaxetur. Fit etiam suavis oratio, cum aliquid aut inuisum, aut inauditum, aut nouum dicas. delectat enim quidquid est admirabile, maximeque mouet ea, quae motum aliquem animi miscet, oratio, quaeque significat oratoris ipsius amabiles mores: qui exprimuntur aut significando iudicio ipsius, ex animo humano ac liberali; aut inflexione sermonis, cum, aut augendi alterius, aut minuendi sui causa, alia dici ab oratore, alia existimari uidentur, idque comitate fieri magis, quam uanitate. Sed multa sunt suauitatis praecpta, quae orationem aut magis obscuram, aut minus probabilem faciunt. itaque etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandum. C. F. Reliquum est igitur, ut dicas de conuersa oratione atque mutata. C. P. Est itaque id genus totum situm in commutatione uerborum: quae simplicibus in uerbis ita tractatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in uerbum contrahatur oratio. Ex uerbo, cum aut proprium, aut idem significans, aut factum uerbum in plura uerba diducitur. Ex oratione, cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur; aut assumpta uerba remouentur; aut in circuitus diriguntur; aut in coniunctione fit unum uerbum ex duobus. In coniunctis autem uerbis triplex adhiberi potest commutatio, non uerborum, sed ordinis tantummodo: ut, cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, inuertatur ordo, & idem quasi sursum uersus retroque dicatur, deinde idem intercise atque permisce.

O R A T O R I A E

Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto conuertendi genere uersatur. C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. Est ita: quæ quidem oratori & cum rerum, & cum uerborum momenti commutanda maxime est. facit enim & dilucidam orationem, et illustrem, & probabilem, & suauem, non uerbis, sed uarietate uocum, motu corporis, uultu: quæ plurimum ualebunt, si cum orationis genere consentient, eiusq; uim ac uarietatem subsequuntur. C. F. Nunquidnam de oratore ipso restat? C. P. Nihil sane præter memoriam, quæ est gemina literaturæ quodam modo, & in dissimili genere persimilis. nam ut illa constat ex notis literarum, & ex eo, in quo imprimuntur illæ notæ: sic confectio memoriæ tanquam cera locis uititur, et in his imagines ut literas collocat.

C. F. QVONIAM igitur uis oratoris omnis exposita est, quid habes de orationis præceptis dicere? C. P. Quatuor esse eius partes: quarum prima et postrema ad motum animi ualet: is enim initijs est & perorationibus concitandus. Secunda narratio, & tertia confirmatio fidem facit orationi. sed amplificatio quanquam habet proprium locum, sæpe etiam primum, postremum quidem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeq; cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. itaque ad fidem quoque uel plurimum ualet. est enim amplificatio, uehemens quædam argumentatio, ut illa docendi causa sit, hæc commouendi. C. F. Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare. C. P. Faciam, & à principijs primum or-

PARTITIONES. 167

diar. Quæ quidem ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, aduersariorum: è quibus initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maxime liberalitatis, officij, iustitiæ, fidei: contrarijs rebus in aduersarios conferendis, & cum ijs, qui disceptant, aliqua coniunctionis aut causæ, aut spe significanda: et, si in nos aliquod odium offensio ue collocata sit, tollenda ea minuendæ ue, aut diluendo, aut extenuando, aut compensando, aut deprecando. Intelligenter autem ut audiamur, et attente, à rebus ipsis ordiendum est. Sed facillime auditor discit, & quid agatur intelligit, si cõplectare à principio genus, naturamq; causæ, si definias, si diuidas, si neque prudentiam eius impediatis confusione partium, nec memoriam multitudine: quæq; mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. Ut attente autem audiamur, trium rerum aliqua consequemur. nam aut magna quædam proponemus, aut necessaria, aut coniuncta cum ipsis, apud quos res agitur. Sit autem hoc etiam in præceptis, ut, si quando tempus ipsum, aut res, aut locus, aut interuentus alicuius, aut interpellatio, aut ab aduersario dictum aliquod, et maxime in perorando, dederit occasionem nobis aliquam ut dicamus aliquid ad tẽpus apte, ne dere linquamus: et quæ suo loco de amplificatione dicemus, multa ex ijs poterunt ad principiorum præcepta trans-

O R A T O R I A E

ferri. C. F. Quid, in narratione quæ tandem conseruanda sunt? C. P. Quoniam narratio est rerum explicatio, & quædam quasi sedes ac fundamentum constituende fidei, ea sunt in ea seruanda maxime, quæ etiam in reliquis ferè dicendi partibus, quæ partim sunt necessaria, partim sunt assumpta ad ornandum. nam ut dilucide probabiliterq; narremus, necessarium est: sed assumimus etiam suauitatem. ergo ad dilucide narrandum, eadem illa superiora explicandi & illustrandi præcepta repetemus, in quibus est breuitas, eaq; sepiissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quæ narrabuntur, consentient; si cuiusque facti & euenti causa ponetur; si testata dicende uidebuntur, si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta; si probitas narrantis significabitur, si antiquitatis memoria, si orationis ueritas, et uitæ fides. Suauis autem narratio est, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, si interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, læticias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus. C. F. Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent. C. P. Ita est: quæ quidem in confirmationem & in reprehensionem diuiduntur. nam in confirmando nostra probare uolumus, in reprehendendo redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controuersiam uenit, id aut sit nec ne, aut quid sit, aut quale sit, queritur: in primo coniectura ualet, in altero definitio, in tertio ratio. C. F.

PARTITIONES. 168

Teneo istam distributionem. nunc coniecturæ locos quero. C. P. In uerisimilibus et in proprijs rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia uerisimile, quod plerunque ita fiat: ut adolescentiam procliuiorem esse ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod nunquam aliter fit, certumq; declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus, & quasi membris narrationis. ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerum ipsarum negotiorumq; naturis. In personis natura primum spectantur, ualetudinis, figuræ, uirium, ætatis, marium, foeminarum: atque hæc quidem in corpore. Animi autem, aut quemadmodum affecti sunt, uirtutibus, uitijs, artibus, inertijs: aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, uoluptate, molestia. Atque hæc quidem in natura spectantur. In fortuna, genus, amicitia, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, diuitie, libertas, et ea, quæ sunt his contraria. In locis autem et illa naturalia, maritimi an remoti à mari, plani an montuosi, lenes an asperi, salubres an pestilentes, opaci an aprici: & illa fortuita, culti an inculti, celebres an deserti, coedificati an uasti, obscuri an rerum gestarum uestigijs nobilitati, consecrati an profani. In temporibus autem, presentia, & præterita, & futura cernuntur: in his ipsis, uetusta, recentia, instantia paulo post, aut aliquanto futura. In sunt etiam in temporibus illa, quæ temporis quasi naturam notant, ut hiems, uer, æstas, autumnus: aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, ho-

O R A T O R I A E

ra, tempestas, quæ sunt naturalia. Fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiæ. Iam facta, & euentus aut consilij sunt, aut imprudentiæ: quæ est aut in casu, aut in quadam animi permotione. Casu, cum aliter accidit, ac putatum sit. Permotione, cum aut obliuio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa permouit. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarum & malarum tria sunt genera. Nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. Huius igitur materiæ, ad argumentum subiectæ, perlustrandæ animo partes erunt omnes, & ad id, quod agetur, ex singulis coniectura capienda. Est etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti uestigijs sumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconstans, tremor, & eorum aliquid, quod sensu percipi possit, etiam si preparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si postea uisum, auditum, indicatum. Verisimilia autem partim singula mouent suo pondere, partim, etiam si uidentur esse exigua per se, multum tamen, cum sunt coaceruata, proficiunt. Atque in his uerisimilibus insunt nonnunquam etiam certæ rerum et propriæ notæ. Maximam autem facit fidem ad similitudinem ueri primum exemplum, deinde introducta rei similitudo: fabula etiam nonnunquam, etsi sit incredibilis, tamen homines commouet. C. F. Quid, definitionis quæ ratio est, et quæ uia? C. P. Non dubium est id quidem, quin definitio genere declaretur, & proprietate quadam, aut etiam communium frequentia,

PARTITIONES. 169

frequentia, ex quibus proprium quid sit eluceat: sed quoniam de proprijs oritur plerumque magna dissensio, definiendum est sæpe ex contrarijs, sæpe etiam ex dissimilibus, sæpe ex paribus. Quamobrem descriptiones quoque sunt in hoc genere sæpe aptæ, et enumeratione uocabuli ac nominis. C. F. Sunt exposita iam ferè ea, quæ de factò, quæq; de facti appellatione quærentur. Nempe igitur ea restant, quæ, cum factum constet & nomen, qualia sunt, uocatur in dubium. C. P. Est ita ut dicis. C. F. Quæ sunt igitur in eo genere partes? C. P. Aut iure factum depellitur, aut ulciscendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitia, aut religionis, aut patriæ nomine, aut denique necessitate, inscitia, casu. Nam quæ motu animi & perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen in legitimis iudicijs non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo quale sit quæritur, ex controuersia, iure, et re: Et ne actum sit, quæri solet: quorū disputatio ex locorum descriptione sumenda est. C. F. Agesis ergo, quoniam in confirmationem & reprehensionem diuiseras orationis fidem, & dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo. C. P. Aut totum est negandum, quod in argumentatione aduersarius sumpserit, si factum aut falsum esse possis dicere: aut redarguenda ea, quæ pro uerisimilibus sumpta sunt. Primum dubia sumpta esse pro certis. Deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici. Tum ex ijs, quæ sumpserint, non effici, quæ uelint. Accedere autem oportet ad singula: sic uniuersa frangentur. Commemoranda sunt

O R A T O R I A E

etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non sit: conquerenda conditio communis periculi, si ingenijs hominum criminoforum sit exposita uita innocentium. C. F. Quoniam, unde inueniuntur quæ ad fidem pertinet, habeo; quemadmodum in dicendo singula tractentur, expecto. C. P. Argumentatione quæ rere uideris, quæ est argumenti explicatio: quæ sumpta ex ijs locis, qui sunt expositi, consicienda et distinguenda dilucide est. C. F. Plane istuc ipsum desidero. C. P. Est ergo, ut supra dictum est; explicatio argumenti argumentatio: sed ea conficitur, cum sumptis uis aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias quod aut dubium, aut minus probabile per se uideatur. Argumentandi autem duo sunt genera: quorum alterum ad fidem directo spectat; alterum se inflectit ad motum. Dirigitur, cū proposuit aliquid quod probaret, sumpsitque ea, quibus uteretur; atque his confirmatis, ad propositum se se retulit, atque conclusit. Illa autem altera argumentatio quasi retro et contra prius sumit quæ uult, eaq; confirmat: deinde id, quod proponendum fuit, per motis animis iacit ad extremum. Est autem illa uarietas in argumendo, et non inuicunda distinctio: ut cum interrogamus nosmet ipsos, aut percunctamur, aut imperamus, aut optamus: quæ sunt cum alijs compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus, non semper à proposito ordientes: et si non omnia confirmando disputabimus, breuiterque interdum, quæ erunt satis aperta, ponemus: quodque ex his efficietur, si id apertum sit, non habebimus necesse semper concludere

PARTITIONES. 170

re. C. F. Quid illa, quæ sine arte appellantur, quæ iandudum assumpta dixisti, eequonam modo, eequonam loco artis indigent? C. P. Illa uero indigent, nec eo dicuntur sine arte, quod ita sunt, sed quod ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata, tamen arte tractat, et maxime in testibus. nam de toto genere testium, quam id sit infirmum, sæpe dicendum est, et argumenta rerum esse propria, testimonia uoluntatum: utendumque est exemplis, quibus testibus creditum non sit: et de singulis testibus, si natura uari, si leues, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsus, si premio, si gratia adducti, comparandi que superiore cum auctoritate testium, quibus tamen creditum non sit. Sæpe etiam questionibus resistendum est, et quod dolorem fugientes multi in tormentis ementiti persæpe sunt; morique maluerunt falsum fatendo, quam inficiando dolere. Multi etiam suam uitam neglexerunt, ut eos, qui his chariores, quam ipsi sibi essent, liberarent. Alij autem aut natura corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicij, aut mortis, uim tormentorum pertulerunt. Alij ementiti sunt in eos, quos oderant. Atque hæc exemplis firmanda sunt. Neque est obscurum, quin, quoniam in utraque parte sunt exempla, et item ad coniecturam faciendam loci, in contrarijs contraria sint sumenda. Atque etiam incurrit alia quædam in testibus et in questionibus ratio. Sæpe enim ea, quæ dicta sunt, si aut ambigue, aut inconstanter, aut incredibiliter dicta sunt, aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur. C. F. Extrema tibi pars restat orationis, quæ posita in

O R A T O R I A E

perorando est: de qua sane uelim audire. C. P. Facili-
or est explicatio perorationis. Nam est diuisa in duas
partes, amplificationem, et enumerationem. Augendi
autem et hic est proprius locus in perorando: et in cur-
su ipsa orationis declinationes ad amplificandum dan-
tur confirmata re aliqua, aut reprehensa. Est igitur
amplificatio, grauior quædam affirmatio, quæ motu
animorum conciliet in dicendo fidem. ea et uerborum
genere conficitur, et rerum. Verba ponenda sunt, quæ
uim habeant illustrandi, nec ab usu sint abhorrentia,
grauia, plena, sonantia, iuncta, facta, cognominata,
non uulgata, superlata, in primisq; translata, nec in
singulis uerbis, sed in continentibus soluta, quæ dicuntur
sine coniunctione, ut plura uideantur. Augent
etiam relata uerba, iterata, duplicata, et ea quæ ascen-
dunt gradatim ab humilioribus uerbis ad superiora,
omninoq; semper quasi naturalis, et non explanata
oratio, sed grauibus referta uerbis ad augendum ac-
commodatior. Hæc igitur uerbis: quibus actio uocis,
uultus, et gestus congruens, et apta ad animos per-
mouendos accommodata est. Sed et in uerbis, et in
actione causa erit tenenda, et pro re agenda. Nam
hæc, quia uidentur perabsurda, cum grauiora sunt,
quàm causa; diligenter fere, quid quenque deceat, in-
dicandum est. Rerum amplificatio sumitur eisdem locis
omnibus, quibus illa, quæ dicta sunt ad fidem: ma-
ximèq; definitiones ualent conglobatæ, et consequen-
tium frequentatio, et contrariarum, et dissimilium,
et inter se pugnantium rerum conflictio: et cause,
et ea quæ sunt de causis orta, maximèq; similitudi-

PARTITIONES 171

nes et exempla: factæ etiam personæ, muta denique
loquantur: omninoq; ea sunt adhibenda, si causa pa-
titur, quæ magna habentur: quorum est duplex ge-
nus. Alia enim magna natura uidentur, alia usu:
Natura, ut coelestia, ut diuina, ut ea quorum obscure
cause, ut in terris mundoq; admirabilia quæ sunt: ex
quibus similibusq; si attendas, ad augendum per-
multa suppetunt. Usu, quæ uidentur hominibus aut
prodesse aut obesse uehementius: quorum sunt gene-
ra ad amplificandum tria. Nam aut charitate mouen-
tur homines, ut deorum, ut patriæ, ut parentum; aut
amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut
familiarium; aut honestate, ut uirtutum, maximeq;
earum, quæ ad communionem hominum et liberalita-
tem ualent. Ex ijs et cohortationes sumuntur ad ea
retinenda, et in eos, à quibus ea uiolata sunt, odia
incitantur, et miseratio nascitur. Proprius locus au-
gendi in ijs rebus aut amissis, aut amittendi periculo.
nihil est enim tam miserabile, quàm ex beato miser.
Et hoc totum quidem moueat, si bona ex fortuna quis
cadat: et, à quorum charitate diuellatur, quæ amit-
tat aut amiserit, in quibus malis sit, futurus ue sit,
exprimatur breuiter. Cito enim arefcit lacryma, præ-
sertim in alienis malis. Nec quidquam in amplifica-
tione nimis enucleandum est: minuta est enim omnis
diligentia, hic autem locus grandia requirit. Illud
iam est iudicij, quo quaque in causa genere utamur
augendi. In illis enim causis, quæ ad delectationem
exornantur, ij loci tractandi sunt, qui mouere
possunt expectationem, admirationem, uolupta-

O R A T O R I A E

tem. In cohortationibus autem bonorum ac malorum enumerationes & exempla ualent plurimum. In iudicijs accusatori fere, quæ ad iracundiam; reo plerumque, quæ ad misericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accusator misericordiam mouere debet, et defensor iracundiam. Enumeratio reliqua est, nonnunquam laudatori, suadori non sepe, accusatori sepius, quam reo necessaria. Huius ipsa tempora duo sunt, si aut memorie diffidas eorum, apud quos agas, uel interuallo temporis, uel longitudine orationis; aut, frequentatis firmamenti orationis, et breuiter expositis, uim est habitura causa maiorem. Et reo rarius utendum est, quod ponenda sunt contraria: quorum dissolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum, ne ostentatio memoria suscepta, uideatur esse puerilis. id effugiet, qui non omnia minima repetet, sed breui singula attingens, pondera rerum ipsa comprehendet.

C. F. QVONIAM & de ipso oratore, & de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti questionis locum. C. P. Duo sunt, ut initio dixi, questionum genera: quorum alterum, finitum temporibus & personis, causam appello: alterum infinitum, nullis neque personis, neque temporibus notatum, propositum uoco. Sed est consultatio quasi pars causæ quædam. Inest enim infinitum in definito, et ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de proposito dicamus, cuius genera sunt duo: cognitionis alterum: eius scientia est finis, ut, ueri ne sint sensus: alterum actionis, quod refer-

PARTITIONES. 172

tur ad efficiendum quid, ut si queratur quibus officijs amicitia colenda sit. Rursus superioris genera sunt tria: sit nec ne, quid sit, quale sit. sit nec ne, ut ius in natura sit, an in more. Quid autem sit, sit ne ius id quod maiori parti sit utile. Quale autem sit, iuste uere sit nec ne utile. Actionis autem duo sunt genera: unum, ad persequendum aliquid, aut declinandum; ut quibus rebus adipisci gloriam possis, aut quo modo inuidia uitetur: alterum, quod ad aliquod commodum usumque refertur: ut quemadmodum sit resp. ad ministranda, aut quemadmodum in paupertate uiuendum. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi, sit nec ne, aut fuerit futurum ue sit, queritur; unum genus est questionis, possit ne aliquid effici; ut, cum queritur, equisnam perfecte sapiens esse possit: alterum, quemadmodum quidque fiat: ut quonam pacto uirtus pariat, natura ne, an ratione, an usu. Cuius generis sunt omnes, in quibus, ut in obscuris naturalibusque questionibus, causæ rationesque rerum explicantur. illius autem generis, in quo, quid sit id de quo agitur, queritur, duo sunt genera: quorum in altero disputandum est, aliud an idem sit, ut pertinacia & perseverantia: in altero autem descriptio generis alicuius, & quasi imago exprimenda est, ut qualis sit auarus, aut quid sit superbia. Tertio autem in genere, in quo, quale sit, queritur, aut de honestate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum est. De honestate sic: ut Honestum ne sit pro amico periculum aut inuidiam subire. De utilitate autem sic: ut, Sit ne utile in rep. administranda uersari. De æquitate

ORATORIAE

uero sic: ut, si ne æquum amicos cognatis antefere. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale sit, queritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum queritur quid honestum sit, quid utile, quid æquum; sed etiam ex comparatione, quid honestius, quid utilius, quid æquius, atque etiam quid honestissimum, quid utilissimum, quid æquissimum: cuius generis illa sunt, quæ præstantissima sit dignitas uitæ. Atque ea quidem, quæ dixi, cognitionis sunt omnia. Restant actionis, cuius alterum est præcipiendi genus, quod ad rationem officij pertinet, ut, quemadmodum colendi sint parentes. Alterum autem ad sedandos animos, & oratione sanandos, ut in consolandis mœroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione sepe faciendum est, uel gignendos, uel concitandos. Atque fere hæc est partitio consultationum. C. F. Cognoui: sed, quæ ratio est in his inueniendi et disponendi, requiro. C. P. Quid? tu aliam ne censes, & non eandem esse quæ est exposita, ut ex eisdem locis ad fidem, et ad inueniendum ducantur omnia? Collocandi autem quæ est exposita in alijs ratio, eadem huc transfertur. Cognita igitur omni distributione propositarum consultationum, causarum genera restant omnino. Et earum quidem forma duplex est: quarum altera delectationem sectatur aurium; alterius, ut obtineat, probet, & efficiat quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio dicitur: quod cum la-

PARTITIONES 173

tum genus esse potest, sanèq; uarium, unum ex eo de legimus, quod ad laudandos claros uiros suscepimus, & ad improbos uituperandos. genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse possit, aut in quo magis orator in cognitione uirtutum uitiorumq; uersetur. Reliquum autem genus causarum aut in prouisione posteri temporis, aut in præteriti disceptatione uersatur: quorum alterum deliberationis est, alterum iudicij. Ex qua partitione tria genera causarum extiterunt, unum, quod à meliori parte laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. C. F. Mibi uero placet. C. P. Ac laudandi, uituperandiq; rationes, quæ non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste uiuendum ualent, exponam breuiter, atque à principijs exordiar & laudandi & uituperandi. Omnia enim sunt profecto laudanda, quæ coniuncta cum uirtute sunt: et quæ cum uitijs, uituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitude. Conficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisq; factis, sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quàm ad fidem faciendam, aut confirmandam, accomodate. non enim dubia firmantur, sed ea, quæ certa, aut pro certis posita sunt, augentur. quamobrem ex ijs, quæ ante dicta sunt, & narrandi, & augendi præcepta repetentur. Et quoniam in his causis omnis ratio fere ad uoluptatem auditoris, & ad delectationem refertur, utendum erit ijs in oratione singulorum uerborum insignibus, quæ habent pluri-

ORATORIAE

num suauitatis: id est, ut factis uerbis, aut uetustis, aut translatis frequenter utamur, & in ipsa constructione uerborum ut paria paribus, et similia similibus sepe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose non ad similitudinem uersuum, sed ad explendum aurium sensum, apto quasi quodam uerborum modo. Adhibendaq; frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, siue quæ admirabilia, nec opinata, siue significata monstris, prodigijs, & oraculis, siue quæ uidebuntur ei, de quo agimus, accidisse diuina atque fatalia. Omnis enim expectatio eius, qui audit, & admiratio, et improuisi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem. sed quoniam in tribus generibus bona mala ue uersantur, externis, corporis, & animi: prima sunt externa, quæ ducuntur a genere: quo breuiter modiceq; laudato, aut, si erit infame, prætermisso; si humile, uel præterito, uel ad augenda eius, quem laudas, gloriam tacto; deinceps, si res patiat, de fortunis erit & facultatibus dicendum. Postea de corporis bonis: in quibus quidem, quæ uirtutem maxime significat, facillime forma laudatur. Deinde est ad facta ueniendum: quorum collocatio triplex est: aut enim temporum seruandus est ordo, aut in primis recentissimum quodque dicendum, aut multa & uaria facta in propria uirtutum genera sunt dirigenda. sed hic locus uirtutum atque uitiorum latissime patens, ex multis et uarijs disputationibus nunc in quandam angustam & breuem concludetur. Est igitur uis uirtutis duplex. Aut enim scientia cernitur uirtus, aut actio. Nam, quæ prudentia, quæ calliditas, quæq; gra-

PARTITIONES. 174

uissimo nomine sapientia appellatur, hæc scientia pollet una. Quæ uero moderandis cupiditatibus, regendisq; animi motibus laudatur, eius est munus in agendo, cui temperantia nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus domestica, in publicis ciuilibus appellari solet. Temperantia autem in suas itidem res, et in communes distributa est; duobusq; modis in rebus commo-dis discernitur, et ea, quæ absunt, non expetendo, et ab ijs, quæ in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex. nam quæ uenientibus malis obstat, fortitudo: quæ, quod iam adest, tolerat & perfert, patientia nominatur. Quæ autem hæc uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur: cuius est liberalitas in usu pecunie, simulq; altitudo animi in capiendis incommodis, & maxime iniurijs, & omne quod est eius generis, graue, infedatum, & turbulentum. In communiõne autem quæ posita pars est, iustitia dicitur, eaq; erga deos religio, erga parentes pietas, uulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in beneuolentia nominatur. Atque hæc quidem uirtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliæ quasi ministræ comitesq; sapientie: quarum altera, quæ sint in disputando uera atque falsa, quibusq; positis quid sequatur, distinguit & iudicat, quæ uirtus omnis in ratione scientiaq; disputandi sita est: altera autem oratoria. nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia: quæ ex eodem hausta genere, quo illa quæ in disputando, uberior est atque latior, & ad motus animorum, uulgiq; sensus accom-

modatio. Custos uero uirtutum omnium, dedecus fugiens, laudemque maxime consequens, uerecundia est. Atque hi sunt quidem fere quasi quidam habitus animi, sic affecti & constituti, ut sint singuli inter se proprio uirtutis genere distincti: à quibus ut quaeque res gesta est, ita sit honesta necesse est, summeque laudabilis. Sunt autem alij quidam perfecti animi habitus ad uirtutem, quasi praeculti, et praeparati rectis studijs et artibus, ut in suis rebus, studia literarum, ut numerorum ac sonorum, ut mensurae, ut siderum, ut equorum, ut uenandi, ut armorum: in communibus, propensiora studia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deseruendo, aut parentibus, amicis, hospitibus praecipue atque insigniter diligendis. Atque haec quidem uirtutum, uitiorum autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos uitia, quae uirtutem uidentur imitari. Nam & prudentiam malitia, et temperantiam immanitas in uoluptatibus aspernandis, & magnitudinem animi superbia in animis extollendis, & desipientia in contemnendis honoribus, & liberalitatem effusio, & fortitudinem audacia imitatur, & patientiam duritia immanis, & iustitiam acerbitas, & religionem superstitio, & lenitatem mollitia animi, & uerecundiam timiditas, & illam disputandi prudentiam concertatio captatioque uerborum, et hanc oratoriam uim inanis quaedam profluëtia loquendi. Studijs autem bonis similia uidentur ea, quae sunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis uis laudandi uirtute randique, ex his sumetur uirtutum uitiorumque partibus:

sed in toto quasi contextu orationis haec erunt illustranda maxime, quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus, moratusque fuerit: et si quid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximeque si id diuinitus accidisse poterit uideri: tum quod quisque senserit, dixerit, gesserit, ad ea, quae proposita sunt, uirtutum genera accommodabuntur, ex illisque iisdem inueniendi locis cause rerum, & euentus, et consequentia requirentur. Neque uero mors eorum, quorum uita laudabitur, silentio praeteriri debet, si modo quid erit animaduertendum aut in ipso genere mortis, aut in ijs rebus, quae post mortem erunt consecutae. C. F. Accipi ista, didicique breuiter, non solum quemadmodum laudarem alterum, sed etiam quemadmodum eniterer ut possem ipse iure laudari. Videamus igitur deinceps, in sententia dicenda quam uiam, & quae praecpta teneamus. C. P. Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in consilio dando, sententiaque dicenda, ut illa prima sint suadendi aut dissuadendi uidentur, quid aut possit fieri, aut non possit, & quid aut necesse sit, aut non necesse. Nam & si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamuis utile sit: & si quid necesse est, (necesse autem id est, sine quo salui liberi ne esse non possumus) id est reliquis & honestatibus in ciuili ratione, & commodis anteponendum. Cum autem quaeritur quid fieri possit, uidentur etiam est, quam facile possit. nam quae perdifficilia sunt, perinde habenda saepe sunt, ac si effici non possint. Et cum

O R A T O R I A E

de necessitate attendemus, etsi aliquid non necessarium uidebitur, uidendum tamen erit quam sit magnum. quod enim permagni interest, pro necessario sepe habetur. Itaque cum constet hoc genus causarum ex suasione & dissuasionem, suatori proponitur simplex ratio: si & utile est, et fieri potest, fiat. Dissuasori duplex: una, si non utile est, ne fiat: altera, si fieri non potest, nec suscipiatur. Sic suatori utranque docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est. Quare quoniam in his uersatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quæ in discernendis bonis malisque uersatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut uita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes: partim non necessaria, quorum alia sunt per se expetenda, ut ea quæ sita sunt in officijs atque uirtutibus; alia quod aliquid commodi efficiunt, ut opes, et copiam. Eorum autem, quæ propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur. Honestate, ea quæ proficiuntur ab his uirtutibus, de quibus paulo ante est dictum: quæ sunt laudabilia ipsa per se. Commoditate autem aliqua, quæ sunt in corporis, aut fortunæ bonis expetenda. Quorum alia sunt quasi quodam modo cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria: alia diuersa, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiæ, cliētela. Est etiam quasi quædam materies subiecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitijs: amicitie autem charitate & amore cernuntur. Nam cum deorum, tum parentum, patriæque cultus, eorumque hominum, qui aut sapientia, aut opibus excellunt, ad charitatem re-

PARTITIONES 176

ferrī solet. Coniuges autem, & liberi, et fratres, & alij, quos usus familiaritasque coniunxit, quanquam etiam charitate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus, cum bona sint, facile est intellectu, quæ sint contraria. Quod si semper optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. sed quia temporibus, quæ uim habent maximam, persepe euenit, ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum contentio plerumque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem, aut honesta propter utilitatem relinquuntur: ad hanc difficultatem explicandam præcepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem solum, sed etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda est oratio: hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera; alterum indoctum et agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati; alterum expolitum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, iustitia, omnisque uirtus: illi autem alteri questus, emolumentum, fructusque proponitur, atque etiam uoluptas, quæ maxime est inimica uirtuti, bonique naturam fallaciter imitando adulterat: quam immanissimus quisque acerrime sequitur, neque solum honestis rebus, sed necessarijs anteponit. In suadendo, cum eî generi hominum consilium des, sepe sane laudanda est. Et illud uidendum, quanto magis homines mala fugiant, quam sequantur bona. nam neque honesta tam expetunt, quam deuitant turpia. quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus

O R A T O R I A E

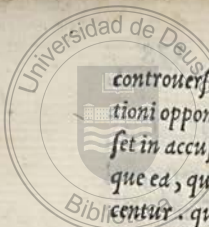
tam unquam expetat, quàm ut ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat; quarum rerum dolor grauis est. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu, prauisq; opinionibus corruptum. Quare in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus quæ uel bona consequi, malâq; uitare possimus: sed apud homines bene institutos plurimum de laude, & de honestate dicemus: maximeq; ea uirtutû genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuenda augendaq; uersantur. Sin apud indoctos imperitosq; dicemus; fructus, emolumenta, uoluptates, uitationesq; dolorum proferantur, addantur etiam contumelie atque ignominie. Nemo enim est tam agrestis, quem non, si ipsa minus honestas, contumelia tamen et dedecus magnopere moueat. Quare quod ad utilitatem spectat, ex ijs, quæ dicta sunt, reperietur. Quod autem possit effici nec ne, in quo etiam, quàm facile possit, quamq; expediat, queri solet, maxime ex causis ijs, quæ quanque rem efficiant, est uidendum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt alie, quæ ipse conficiunt: alie, quæ uim aliquam ad conficiendum afferunt: itaque illæ superiores conficientes uocentur: hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa alia est absoluta, & perfecta per se; alia aliquid adiuuans, & efficiendi socia quædam: cuius generis uis uaria est, & sepe aut maior aut minor, ut & illa, quæ maximam uim habet, sola sepe causa dicatur. Sunt autem alie causæ, quæ aut propter principium, aut propter

PARTITIONES. 177

propter exitum conficientes uocantur. Cum autem queritur quid sit optimum factu, aut utilitas, aut spes efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuscum, & contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniæ, sociorum, earum uel rerum, quæ ad quanque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est. Neque solum ea sunt, quæ nobis suppetunt, sed etiâ illa, quæ aduersantur, uidenda. Et si ex contentione procliuiora erunt nostra, non solum, effici posse quæ suademus, erit persuadendum: sed curandum etiam, ut illa facilia, procliuiâ, iucunda uideantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est, aut efficiendi difficultates effe rende, neque alijs ex præceptis, sed ijsdem ex suasionis locis. Vterque uero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quæ notiora sint, aut ueterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam. Maximeq; sit in hoc genere meditatus, ut possit uel utilia ac necessaria sepe honestis, uel hæc illis anteferre. ad commouendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, huiusmodi sententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut ad odium satiandum, aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. Sin autem reprimendi, de incerto statu fortunæ, dubijsq; euentis rerum futurarum, & retinendis suis fortunis, si erunt secundæ; sin autem aduersæ, de periculo commonendi. Atque hi quidem sunt perorationis loci. Principia autem in sententijs dicendis breuia esse debebunt. non enim supplex

ut ad iudicem uenit orator, sed hortator atque auctor. Quare proponere, qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus sit, debet, hortariq; ad se breuiter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex, & grauis, & sententijs debet ornatior esse, quam uerbis. C. F. Cognoui iam laudationis, & suasionis locos: nunc quæ iudicijs accommodata sunt expecto. idq; nobis genus restare unum puto. C. P. Recte intelligis. atque eius quidem generis finis est æquitas: quæ non simpliciter spectatur, sed comparatione nonnunquam: ut cum de uerissimo accusatore disputatur, aut cum hereditatis sine lege, aut sine testamento petitur possessio: in quibus causis, quid æquius, æquissimum ue sit, queritur: quas ad causas facultas petitur argumentationum ex ijs, de quibus mox dicetur, æquitatis locis. Atque etiam ante iudicium de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum, aut sit ne actio illi qui agit, aut iam ne sit, aut num iam esse desierit, aut illa ne lege, ijs ne uerbis sit, queritur: quæ etiam si ante, quam res in iudicium uenit, aut concertata, aut dijudicata, aut confecta non sunt; tamen in ipsis iudicijs permagnum sepe habent pondus, cum ita dicitur. Plus petisti, sero petisti, non fuit tua petitio, non à me, non hac lege, non his uerbis, non hoc iudicio. Quarum causarum genus est positum in iure ciuili, quod est in priuatarum ac publicarum rerum lege aut more positum: cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque, nobis ad dicendum necessaria uidetur. Quare de conueniendis actionibus, accipiendis, subeundisq; iudicijs

de excipienda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quod ea fere generis eius sunt, ut, quanquam in ipsum iudicium sepe dilabantur, tamen ante iudicijs tractanda uideantur, paululum ea separo à iudicijs, tempore magis agendi, quam dissimilitudine generis. Nam omnia, quæ de iure ciuili, aut de æquo & bono disceptantur, cadunt in eam formam, in qua, quale quid sit, ambigitur, de qua dicturi sumus, quæ in æquitate & iure maxime consistit. In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut, quod obijcitur, factum neges: aut illud, quod factum facteare, neges eam uim habere, atque id esse, quod aduersarius criminetur. Aut si neque de facto, neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat, & rectum esse, quod feceris, concedendum ue defendas. Ita primus ille status, & quasi conflictio cum aduersario, coniectura quadam; secundus autem definitione, atque descriptione aut informatione uerbi; tertius æqui, & ueri, & recti, & humani ad ignoscendum disputatione tractandus est. Et quoniam semper is, qui defendit, non solum resistat oportet aliquo statu, aut inficiando, aut definiendo, aut æquitate opponenda, sed etiam rationem subijciat recusationis suæ: primus ille status rationem habet iniqui criminis, ipsam negationem, inficiationemq; facti: secundus, quod non sit in re, quod ab aduersario ponitur in uerbo: tertius, quod id recte factum esse defendet, quod sine ulla nominis

O R A T O R I A E

controversia factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea, quæ sic referuntur, continentia causarum uocentur. quanquam non ea magis, quæ contra rationem defensionis afferuntur, quam ipsæ defensionis rationes continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus eam, quæ affertur à reo ad recusandum depellendi criminis causa: quæ nisi esset, quid defenderet non haberet: firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. Ex rationis autem, & ex firmamenti consuetudine, et quasi concursu quæstio exoritur quædam, quam disceptationem uoco: in qua quid deueniat in iudicium, et de quo disceptetur, quæri solet. Nam prima aduersariorum contentio diffusam habet quæstionem, ut in coniectura, Ceperit ne pecunias Decius. In definitione, Minuerit ne maiestatem Norbanus. In æquitate, Iure ne occiderit Opimius Gracchum. Hæc, quæ primam contentionem habent ex arguendo & resistendo, lata, ut dixi, & fusa sunt. Rationum et firmamentorum contentio adducit in angustam disceptationem. ea in coniectura nulla est. nemo enim eius, quod negat factum, rationem aut potest, aut debet, aut solet reddere. Itaque in his causis eadem & prima quæstio, et disceptatio est extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit maiestatem, quod egit de Coepione turbulentius. Populi enim R. dolor iustus uim illam excitauit, non Tribuni actio. Maiestas autem, quoniam est magnitudo

PARTITIONES. 179

quædam populi R. in eius potestate ac iure retinendo, aueta est potius, quam diminuta. et ubi ita refertur, Maiestas est imperij atque in omni populi R. dignitate; quam minuit is, qui per uim multitudinis rem ad seditionem uocauit: existit illa disceptatio, Minuerit ne maiestatem, qui uoluntate populi R. rem gratam & æquam per uim egerit. In his autem causis, ubi, aliquid recte factum, aut concedendum esse factum defenditur, cum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio, Iure feci, salutis omnium & conseruandæ reip. causa: relatumq; est ab Decio, Ne sceleratissimum quidem ciuem sine iudicio iure ullo necare potuissit: oritur illa disceptatio, Potuerit ne recte salutis reip. causa ciuem euersorem ciuitatis indemnatum necare. Ita disceptationes eæ, quæ in his controversijs oriuntur, quæ sunt certis personis & temporibus notatæ, sunt rursus infinitæ; detractisq; temporibus & personis, rursus ad consultationis formam, rationemq; reuocantur. Sed in grauissimis firmamentis et illa ponenda sunt, si qua ex scripto legis, aut testamenti, aut uerborum ipsius iudicij, aut alicuius stipulationis, aut cautionis opponuntur defensionis contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quæ coniectura continentur. quod enim factum negatur, id argui non potest scripto. ne in definitionem quidem uenit, genere scripti ipsius. nam etiam si uerbum aliquod de scripto definiendum est, quam uim habeat; ut cum ex testamenti, quid sit penus, aut cum ex lege prædij queritur, quæ sunt ruta causa: non scripti genus, sed uerbi interpretatio controuer-

siam parit. Cum autem plura significantur scripto, propter uerbi aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contradicat, eò trahere significationem scripti, quo expediat, aut uelit; aut, etiam si ambigue scriptum non sit, uel à uerbis uoluntatem & sententiam scriptoris abducere, uel alio se eadem de re contrarie scripto defendere; tum disceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur: in scripti sententiæq; contentione, utrum potius sequatur iudex: in contrarijs scriptis, utrum magis sit comprobandum. Disceptatio autem cum est constituta, proposita esse debet oratori, quò omnes argumentationes repetitæ ex inueniendi locis coniciantur. Quod quanquam satis est ei, qui uidet quid in quoque loco lateat, quiq; illos locos tanquam thesauros aliquos argumentorum notatos habet: tamen ea, quæ sunt certarum causarum propria, tangemus. In coniectura igitur, cum est in insiciando reus, accusatori hæc duo prima sunt, (sed accusatorem pro omni aëto, & petitore appello: possunt enim etiam sine accusatore in causis hæc eadem controuersiarum genera uersari) sed hæc duo sunt ei prima, causa et euentus. Causam appello rationem efficiendi; euentum, id, quod est effectum. Atque ipsa quidem partitio causarum paulo ante in suasionis locis distributa est. Quæ enim in consilio capiendi futuri temporis præcipiebantur, quamobrem aut utilitatem uiderentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem, qui de factò argumentabitur, colligere debet. quamobrem & utilia illi, quem arguet, fuisse, et ab eo effici potuisse demon-

stret. Utilitatis coniectura mouetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum, aut malorum metu fecisse dicitur: quod sit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. Spectantur etiam ad causam facti motus animorum, si ira recens, si odium uetus, si ulciscendi studium, si iniuriæ dolor, si honoris, si gloriæ, si imperij, si pecuniæ cupiditas, si periculi timor, si æ alienum, si angustia rei familiaris, si audax, si leuis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amas, si commota mente, si uinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi, aut, si patefactum esset, de pellendi criminis, uel perumpendi periculi, uel in longinquum tēpus differendi: aut si iudicij pœna lenior, quam facti præmium: aut si facinoris uoluptas maior, quam damnationis dolor. His fere rebus facti suspicio confirmatur, cum et uoluntatis in reo causæ reperiuntur, et facultas. In uoluntate autem utilitas ex adeptione alicuius cōmodi, uitationeq; alicuius incommodi queritur, ut aut spes, aut metus impulisse uideatur, aut alius repētinus animi motus, qui etiam citius in fraudē, quam ratio utilitatis impellit. quamobrem sint hæc dicta de causis. C. F. Teneo, et quæro qui sint illi euentus, quos ex causis effici dixisti. C. P. Consequētia quædam signa præteriti, et quasi impressa facti uestigia: quæ quidem uel maxime suspicionem mouent, et quasi tacita sunt criminum testimonia. Atque hæc quidem grauiora, quòd causæ communiter uidentur insimulare et arguere omnes posse, quorum non interfuerit aliquid: hæc proprie attingunt eos ipsos, qui arguuntur, ut telum, ut uestigium, ut cruor,

ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptum uideatur, ut responsum inconstanter, ut hesitatum, ut titubatum, ut cum aliquo uisus, ex quo suspicioritur, ut eo ipso in loco uisus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut depositum quippiam. Hæc enim, & talia sunt, quæ aut in re ipsa, aut etiam ante quàm factum est, aut postea suspiciosum crimen efficiant. Quæ si non erunt, tamen causis ipsis, et efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere, aut occultare non posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiæ esse coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non esse expectandum, dum fateatur, argumentis peccata conuinci: & hic etiam exempla ponentur. Atque hæc quidem de argumentis. Sin autem erit etiam testium facultas: primum, genus erit ipsum laudandum, dicendumq; , ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione fecisse, testes effugere non potuisse. Deinde singuli laudentur. Quæ autem essent laudabilia, dictum est. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen sæpe falsum est, posse recte non credi: uiro bono & firmo, sine uitio iudicis non posse non credi. Atque etiam, si obscuri testes erunt, aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem ponderandam, & eos esse cuiusque locupletissimos testes, qui id, de quo agatur, facillime scire possint. Sin quæstiones habitæ, aut postulatio ut habeantur, causam adiuuabunt;

confirmandum genus primum quæstionum erit, dicendum de ui doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam, nisi probassent, certe repudiassent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doctissimorum hominum, apud quos etiam, id quod acerbissimum est, liberi, ciuesq; torquentur; de nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis; qui cum de seruis in dominos quæri noluisse, de incestu tamen, & coniuratione, quæ facta me Consule est, quærendum putauerunt. Irridenda etiam disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quæstiones; & meditata, pueriliq; dicenda: tum facienda fides, diligenter esse, & sine cupiditate quæsitum: dictaq; quæstionis argumentis, & coniectura ponderanda. Atque hæc accusationis fere membra sunt. Defensionis autem primum infirmitas causarum, aut non fuisse, aut non tantas, aut non sibi soli, aut commodius potuisse idem consequi, aut non ijs esse moribus, aut non ea uita, aut nullos animi motus, aut non tam impotentes fuisse. Facultatium autem infirmitate utetur, si aut uires, aut animum, aut copias, aut opes absuisse demonstrabit: aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorum crederet nemini: aut non se tam ineptum, ut id susciperet, quod occultare non posset; neque tam amentem, ut poenas, ac iudicia contemneret. Consequentia autem diluet exponendo non esse illa certa indicia facti, quæ etiam nullo admisso consequi possent: consistetq; in singulis: & ea aut eorum, quæ ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius, quàm criminis; aut, si sibi cum accu-

satore communia essent, pro periculo potius, quam
 contra salutem ualere debere: testiumq; & quæstio-
 num genus uniuersum, et quod poterit in singulis, ex
 reprehensionis locis, de quibus ante dictum est, refel-
 let. Harum causarum principia suspiciosa ad acerbiz-
 tatem ab accusatore ponentur: denunciabiturq; insi-
 diarum commune periculum, excitabunturq; animi,
 ut attendant. A reo autem querela conflat criminis,
 collectarumq; suspicionum, et accusatoris insidie, et
 item commune periculum proferetur, animiq; ad mise-
 ricordiam allicientur, et modice beneuolentia iudicum
 colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi mem-
 bratim gesti negotij suspiciosa explicatio, sparsis omni-
 bus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensoris,
 aut præteritis, aut obscuratis suspicionum argumen-
 tis, rerum ipsarum euentus erunt, casusq; narrandi. In
 confirmandis autem nostris argumentationibus, infir-
 mandisq; contrarijs, sæpe erunt accusatori motus ani-
 morum incitandi, reo mitigandi. Atque hæc quidem
 utrique maxime in peroratione facienda; alteri fre-
 quentatione argumentorum, et coaceruatione uniuersa;
 alteri, si plane causam redarguendo explicarit,
 enumeratione, ut quidque diluerit, et miseratione ad
 extremum. C. F. Scire mihi iam uideor quemadmo-
 dum coniectura tractanda sit. nunc de definitione au-
 diamus. C. P. Communia dantur in isto genere accusa-
 tori defensoriq; præcepta. uter enim definiendo descri-
 bendoq; uerbo magis ad sensum iudicis, opinionemq;
 penetrarit; et uter ad communem uerbi uim, et ad eam
 præceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ij

qui audient, magis et propius accesserit; is uincat ne-
 cesse est. non enim argumetando hoc genus tractatur,
 sed tanquam explicando excutiendoq; uerbo: ut si in
 reo pecunia absoluto, rursusq; reuocato, præuaticatio-
 nem accusator esse definiat omnem iudicij corruptelam
 ab reo; defensor autem non omnem, sed tantummodo
 accusatoris corruptelam ab reo. Sit ergo hæc contentio
 prima uerborum, in qua etiam si propius accedat ad
 consuetudinem mentemq; sermonis defensoris definitio,
 tamen accusator sententia legis nititur. Negat enim
 probari oportere, eos, qui leges scripserunt, ratum ha-
 bere iudicium, si totum corruptum sit: si unus accusa-
 tor corruptus sit, rescindere nititur æquitate, ut illa
 quasi scribenda lex sic esset: quæq; tamen complete-
 retur in iudicijs corruptis, ea uerbo uno præuaticatio-
 nis comprehendisse dicitur. Defensor autem testatur con-
 suetudinem sermonis, uerbiq; uim ex contrario reperiet
 quasi ex uero accusatore, cui contrarium est nomen præ-
 uaticationis; ex consequentibus, quod ea litera de ac-
 cusatore soleat dari iudici; ex nomine ipso, quod signi-
 ficat eum, qui in contrarijs causis quasi uarie pos-
 situs uideatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad
 æquitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem,
 ad finem aliquem periculi. communeq; sit hoc præce-
 ptum, ut cum uterque definiert quammaxime potue-
 rit ad communem sensum, uimq; uerbi, tum similibus,
 exemplisq; eorum, qui item locuti sunt, suam defini-
 tionem sententiamq; confirmet. Atque accusatori in hoc
 genere causarum locus ille communis, minime esse con-
 cedendum, ut is, qui de re confiteatur, uerbi se inter=

pretatione defendat. Defensor autem ad ea, quæ pro-
posui, æquitate nitatur: & ea cum secum faciat,
non re, sed deprauatione uerbi se urgeri queratur.
Quo in genere percensere poterit plerosque inueniendi
locos, nam & similibus utetur, & contrarijs, et con-
sequentibus, quanquam uterque, tamen reus, nisi
plane erit absurda causa, frequentius. Amplificandi
autem causa, quæ, aut cum digredientur à causa, di-
ci solent, aut cum perorabunt, hæc uel ad odium, uel
ad misericordiam, uel ad omnino animos iudicium
mouendos ex ijs, quæ sunt anteposita, sumentur, si
modo rerum magnitudo, hominum uel aut inuidia,
aut dignitas postulabit. C. F. Habeo ista: nunc ea,
quæ, cum quale sit quippiam disceptatur, queri ex
utraque parte deceat, uelim audire. C. P. Confiten-
tur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum,
in quo reprehenduntur. sed quoniam iure se fecisse
dicunt: iuris est omnis ratio nobis explicanda: quod
diuiditur in duas partes primas, naturam, atque
legem: & utriusque generis uis in diuinum, et hu-
manum ius est distributa. quorum æquitatis est
unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis est
duplex: cuius altera directi, & ueri, & iusti, &
ut dicitur, æqui & boni ratione defenditur: altera
ad uicissitudinem referendæ gratiæ pertinet: quod in
beneficio gratia, in iniuria ultio nominatur. Atque
hæc communia sunt naturæ, atque legis: sed propria
legis & ea, quæ scripta sunt, & ea, quæ sine literis,
aut gentium iure, aut maiorum more retinentur.
Scriptorum autem priuatum aliud est: publicum

aliud: publicum, lex, S. C. foedus: priuatum, ta-
bulæ, pactum, conuentum, stipulatio. Quæ autem
scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conuentis
hominum, & quasi consensu obtinentur. Atque
etiam hoc in primis, ut nostros mores, legesque tuea-
mur, quodam modo naturali iure præscriptum est.
Et quoniam breuiter aperti fontes sunt quasi quidam
æquitatis: meditata nobis ad hoc causarum genus es-
se debent ea, quæ dicenda erunt in orationibus, de
natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda
iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si im-
prudenter, aut necessitate, aut casu quippiam fece-
rit; quod non concederetur ijs, qui sua sponte &
uoluntate fecissent: ad eius facti deprecationem igno-
scendi petenda uenia est: quæ sumetur ex plerisque
locis æquitatis. Expositum est, ut potui breuissime, de
omni controuersiarum genere: nisi præterea tu quid
requiris. C. F. illud equidem, quod iam unum resta-
re uideo, quale sit, cum disceptatio uersatur in scri-
ptis. C. P. Recte intelligis. eo enim exposito, munus
promissi omne cõfecero. Sunt igitur ambigui duobus
aduersarijs præcepta communia. uterque enim hanc
significationem, qua utetur ipse, dignam scriptoris
prudencia esse defendet: uterque id, quod aduersa-
rius ex ambigue scripto intelligendum esse dicet, aut
absurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe esse
defendet, aut etiam discrepare cum cæteris scriptis, uel
aliorum, uel maxime, si poterit, eiusdem: quamque
defendet ipse, eam rem, & sententiam quemuis pru-
dentem, & iustum hominem, si integrum daretur,

scripturum fuisse, sed planius: eamque sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis, aut uitij: contrariam autem si probarit, fore ut multa uitia, stulta, iniqua, contraria consequantur. Cum autem aliud scriptor sensisse uideatur, et aliud scripserit: qui scripto nitetur, eum re exposita recitatione uti oportebit: deinde instare aduersario: iterare: renouare: interrogare, num aut scriptum neget, aut contra factum inficietur. Post iudicem ad uim scripti uocet. Hac confirmatione usus, amplificet rem lege laudanda: audaciamque confutet eius, qui cum palam contra fecerit, idque fateatur, adsit tamen, factumque defendat. Deinde infirmet defensionem. cum aduersarius aliud uoluisse, aliud sensisse scriptorem, aliud scripserit dicat: non esse ferendum a quoquam potius latoris sensum, quam a lege explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit. Cur, cum ea, quae plane scripta sint, neglexerit; quae nunquam scripta sint, proferat. Cur prudentissimos in scribendo uiros summae stultitiae putet esse damnandos. Quid impedierit scriptorem, quominus exciperet illud, quod aduersarius, tanquam si exceptum esset, ita dicit se secutum. Utetur exemplis istis, quibus idem scriptor: aut, si id non poterit, quibus alij, quod excipiendum putarint, exceperint. Querenda etiam ratio est, si qua poterit inueniri, quare non sit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicitur: aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi: dissentire aduersarii uocem, atque legis. Deinde amplificandi causa, de conseruandis legibus, de periculo rerum publicarum, atque priuatarum, cum

alijs locis, tum in perorando maxime, grauiter erit, uehementerque dicendum. Ille autem, qui se sententia legis, uoluntateque defendet, in consilio, atque in mente scriptoris, non in uerbis, ac literis uim legis positam esse defendet: quodque nihil exceperit in lege, laudabit; ne diuerticula peccatis darentur; atque ut ex facto cuiusque, iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit attendendum exemplis: in quibus omnis aequitas perturbetur, si uerbis legum, ac non sententis pareatur. Deinde genus eiusmodi calliditatis, et calumnie retrahatur in odium iudicis, cum quadam inuidiosa querela. Et si incidet imprudentiae causa, quae non ad delictum, sed ad casum, necessitatemue pertineat, quod genus paulo ante attigimus: erit iisdem aequitatis sententis contra acerbitatem uerborum deprecandum. Sin scripta inter se dissentient: tanta series artis est, et sic inter se sunt pleraque connexa, et apta, ut quae paulo ante praecipua dedimus ambigui, quaeque proxime sententiae, et scripti, eadem ad hoc genus cause tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quae nos adiuuat; eisdem in contrarijs legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius uerba defendamus. ita quae modo de scripto, sententiaque praecipua sunt, eadem huc omnia transferamus.

EXPOSITAE sunt tibi omnes oratoriae partitiones, quae quidem est media illa nostra Academia flouruerunt, neque sine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari possunt. nam et partiri ipsum, et definire, et

ORATORIAE

ambigui partitiones diuidere, et argumentorum locos nosse, & argumentationem ipsam concludere; et uideri, quae sumenda in argumentando sint, quidq; ex iis, quae sumpta sunt, efficiatur; & uera à falsis, uerisimilia ab incredibilibus diiudicare, et distinguere; et aut male sumpta, aut male conclusa reprehendere, & eadem uel anguste differere, ut dialectici qui appellantur; uel, ut oratorem decet, late exprimere: illius exercitationis, & subtiliter disputandi, & copiose dicendi artis est. De bonis uero rebus, & malis, æquis, iniquis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, quam potest habere orator sine illis maximarum rerum artibus facultatem, aut copiam? Quare hæc tibi sint mi Cicero, quae exposui, quasi indicia fontium illorum: ad quos si nobis eisdem ducibus, alijs uel peruenieris, tum & hæc ipsa melius, & multo maiora alia cognosces. C. F. Ego uero, ac magno quidem studio mi pater: multisq; ex tuis præclarissimis muneribus nullum maius expecto.

REGISTRVM,

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ.

- Omnes sunt quaterniones.

VENETIIS, APVD PAVLVM MANVTIVM, ALDI FILIVM,
M. D. LIIII.

